

PRIRUČNIK ZA RAZVOJ KOMPETENCIJA U FACT-CHECKINGU: OD TEMELJA DO NAPREDNIH PRISTUPA

Priručnik iz područja „fact-checkinga“ (brza provjera) financira se iz Projekta EkonInfoChecker - Uspostava novog, neovisnog provjeravatelja informacija na Ekonomskom fakultetu u Rijeci (financiran putem mjere Uspostava provjere medijskih činjenica, referentni broj: NPOO C1.1.1. R6-12).

“Financira Europska unija – NextGenerationEU.

Naručitelj	<i>Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet u Rijeci</i>
Izrađivač	<i>BorEco Consulting d.o.o., Zagreb</i>
Naslov	<i>Razvoj kompetencija u fact-checkingu: od temelja do naprednih pristupa</i>
Ugovor broj	<i>01-06-24</i>
Voditeljica projekta	<i>Bojana Borić, dipl. ing. met, univ. spec. oecoing., PMP</i>
Suradnici	<i>Bojana Borić, dipl. ing. met, univ. spec. oecoing., PMP</i> <i>Sara Vojnović, mag. pol.</i> <i>Domagoj Pavlović, dipl. ing. el.</i> <i>dr.sc. Goran Gašparac</i>
Direktorica	<i>Bojana Borić, dipl. ing. met, univ. spec. oecoing., PMP</i>

Zagreb, srpanj 2024.

Sadržaj

1. UVOD U FACT-CHECKING	1
1.1. Definicija fact-checkinga i njegova važnost u suvremenom informacijskom okruženju.....	1
1.2. Pregled povijesti fact-checkinga i njegova evolucija	3
1.3. Razumijevanje ključnih termina i koncepta u fact-checkingu.....	6
2. METODOLOGIJA FACT-CHECKINGA	9
2.1. Sistematski pristup provjeri činjenica: od identifikacije tvrdnji do evaluacije	9
2.2. Kritičko razmišljanje i analitička prosudba vještine potrebne za provjeru informacija	12
2.3. Primjena alata i tehnika za efikasan fact-checking	14
3. KVANTITATIVNE METODE U FACT-CHECKINGU	17
3.1. Uporaba statističkih alata i tehnika za analizu podataka u fact-checkingu	17
3.2. Kritička procjena kvantitativnih rezultata fact-checka i interpretacija statističkih pokazatelja...20	
4. ETIČKE DILEME U FACT-CHECKINGU	22
4.1. Identifikacija i rješavanje etičkih izazova u provjeri činjenica.....	22
4.2. Postupanje s osjetljivim informacijama i zaštita privatnosti.....	23
4.3. Transparentnost i odgovornost u radu fact-checking tima.....	24
5. INTEGRACIJA FACT-CHECKINGA U AKADEMSKI KURIKULUM	26
5.1. Metode i strategije za uvođenje fact-checkinga u nastavne planove i programe visokog obrazovanja	26
5.2. Razmatranje potreba studenata i tržišta rada pri oblikovanju kurikuluma	29
6. PRIMJENA FACT-CHECKINGA U ISTRAŽIVAČKIM PROJEKTIMA	31
6.1. Korištenje fact-checking metodologije u istraživačkim projektima na razini visokog obrazovanja.	31
6.2. Integracija provjere činjenica u metodologiju istraživanja i prikupljanje podataka	33
7. RAZVOJ KRITIČKOG RAZMIŠLJANJA KROZ FACT-CHECKING	36
7.1. Promicanje kritičkog razmišljanja i analitičkih vještina.....	36
7.2. Razumijevanje uloge fact-checkinga u razvoju medijske pismenosti među studentima.....	37
8. EVALUACIJA I PRAĆENJE UČINKA EDUKACIJE O FACT-CHECKINGU	38
8.1. Metode evaluacije uspješnosti programa fact-checkinga u visokom obrazovanju	38
8.2. Praćenje dugoročnih učinaka i utjecaja obrazovanja o provjeri činjenica na studente	39
9. KORACI PROVJERE ČINJENICA	41

9.1.	Urednička procjena: ocjena važnosti i relevantnosti tvrdnje.....	41
9.2.	Traženje kredibilnih izvora podataka i analiza temeljena na standardima.....	42
9.3.	Proces verifikacije informacija: potvrda ili opovrgavanje tvrdnje.....	45
10.	NARATIVNA STRUKTURA FACT-CHECKA	47
10.1.	Oblikovanje jasnog i privlačnog narativa u fact-checkingu	47
10.2.	Pisanje objektivnih i preciznih izvještaja o provjerenim tvrdnjama.....	47
10.3.	Komunikacija rezultata fact-checka s publikom na razumljiv način.....	49
11.	SPECIFIČNOSTI FACT-CHECKA U RAZLIČITIM MEDIJSKIM FORMAMA	51
11.1.	Analiza prilagodbe fact-checking metoda za različite medijske platforme poput tiska, televizije, radija i društvenih mreža	51
11.2.	Razumijevanje specifičnosti publike i načina na koje se informacije konzumiraju na različitim medijima	53
12.	MEĐUNARODNE PERSPEKTIVE U FACT-CHECKINGU	55
12.1.	Pregled različitih pristupa fact-checkingu diljem svijeta.....	55
12.2.	Razumijevanje kulturnih, političkih i jezičnih aspekata koji utječu na fact-checking proces.....	60
13.	FACT-CHECKING EKONOMSKIH IZJAVA U MEDIJSKOM PROSTORU I NJEGOVA PRIMJENA.....	63
14.	SPECIJALIZIRANE TEME U FACT-CHECKINGU	65
14.1.	Fact-checking političkih izjava	65
14.2.	Fact-checking znanstvenih tvrdnji.....	66
14.3.	Fact-checking u području tehnologije i digitalnih medija	67
15.	GOSPODARSKE ANALIZE I FACT-CHECKING	69
15.1.	Provjera činjenica u ekonomskim izjavama i analizama	69
15.2.	Identifikacija i provjera ključnih ekonomskih pokazatelja i statističkih podataka	70
16.	FACT-CHECKING FINANCIJSKIH IZJAVA	71
16.1.	Evaluacija točnosti financijskih izjava tvrtki, političara i drugih aktera u javnom prostoru.....	71
16.2.	Analiza financijskih podataka i interpretacija rezultata kroz prizmu fact-checkinga.....	73
16.3.	Edukacija o važnosti transparentnosti i objektivnosti u financijskom izvještavanju kroz primjere fact-checkinga.....	74
17.	ANALIZA UTJECAJA EKONOMSKIH POLITIKA	75
17.1.	Provjera činjenica u političkim izjavama i raspravama o ekonomskim politikama i reformama.....	75
17.2.	Praćenje i evaluacija učinka ekonomskih politika i mjera kroz prizmu provjere činjenica	77
18.	NAPREDNE TEHNIKE VIZUALIZACIJE U FACT-CHECKINGU	79
18.1.	Uporaba naprednih alata i tehnika za kreiranje vizualnih elemenata u fact-checkingu.....	79
18.2.	Integracija interaktivnih vizualizacija u digitalne medije radi poboljšanja angažmana publike	80

LITERATURA	82
POPIS SLIKA	85
PRILOZI	86
Praktične vježbe i simulacije fact-checking situacija	86

1. UVOD U FACT-CHECKING

1.1. Definicija fact-checkinga i njegova važnost u suvremenom informacijskom okruženju

Nekoliko je definicija fact-checkinga, pojma koji se odnosi na provjeru činjenica, njihovih izvora i točnosti te vjerodostojnosti onih koji ih distribuiraju.

Fact-checking je „*vještina i usluga koja je ključna u pružanju informacija javnosti*“ (Borel, 2017).

Nadalje, fact-checking odnosno provjera činjenica, je proces istraživanja i potvrđivanja točnosti informacija koji osigurava da su te informacije istinite i pouzdane. Navedeno često uključuje:

- Istraživanje izvora odnosno provjeru izvora informacija s ciljem osiguranja da dolaze iz pouzdanih i vjerodostojnih izvora.
- Provjeru činjenica što uključuje analizu činjenica koje su iznesene u informaciji ili objavi te usporedba s drugim pouzdanim izvorima.
- Interpretaciju tj. osiguravanje da su informacije predstavljene u ispravnom kontekstu kako bi se izbjegla manipulacija ili pogrešno interpretiranje.
- Transparentnost metodologije, dokumentiranje metodologije provjere činjenica, a kako bi se omogućila provjerljivost i ponovna procjena.

S povećanjem neprovjerenih informacija osmišljen je sustav koji filtrira sve što izlazi u medijima odnosno servis za provjeru činjenica ili fact-checkeri. Provjeravanje istinitosti objavljenih poruka u medijskom prostoru proizlazi iz činjenice da ne nastaju sve medijske objave da bi točno i objektivno informirale javnost. Pojedine informacije su smišljene i objavljene te dijeljene radi stjecanja određene koristi, bila ona politička ili ekonomska. Provjera i ocjena vjerodostojnosti objave, temeljem činjenica i dokaza, posao je fact-checkera. Slijedom navedenog, nezaobilazan dio novog suvremenog informacijskog sustava postale su organizacije za provjeru činjenica.

Nekoliko je potencijalnih faktora koji su uzrokovali razvijanje profesionalnih pokreta fact-checkinga: slabljenje novinarstva, olakšan pristup tehnologiji te društveno-politički raskol (Amazeen, 2017).

Prema *American Press Institute*, organizacije za provjeru činjenica imaju za cilj povećati znanje i ponovno izvještavati o navodnim činjenicama koje su javno izrečene od strane političara i drugih osoba, a koje imaju utjecaj na tuđe živote. Fact-checkeri provjeru činjenica obavljaju na nepristran način koji posljedično služi za donošenje svjesnih izbora prilikom glasanja ili donošenja ostalih odluka koje su bitne, a smatra ih se „*novim stilom novinarstva koji je fokusiran na evaluaciju točnosti javnih tvrdnji političara*“ (Graves, Nyhan i Reifler, 2015).

Kroz istraživanje primarnih i sekundarnih izvora, organizacije za provjeru činjenica omogućavaju verifikaciju tvrdnji koje su izrečene u javnim izjavama, a koje se mogu provjeriti (Brandtzaeg i Folstad, 2017). Za objavu

korigirane poruke koja utvrđuje da je prethodna poruka bila dezinformacija, u literaturi se koristi termin razotkrivanje (engl. *debunking*) (Chen i sur., 2017).

Fact-checkeri, uz novinare, rade ono što je u konačnici smisao novinarstva, a to je disciplina provjeravanja. Fact-checkeri za razliku od običnog novinarstva iznose potrebne dokaze i pozivaju odgovorne osobe na odgovornost. Sa svojevrsnom ulogom pravdnika, fact-checkeri imaju ključnu ulogu u demokratskim procesima i slobodi govora.¹ Tako se fact-checkeri uglavnom bave provjerom i utvrđivanjem te objašnjavanjem onoga što se objavljuje. S druge strane, fact-checking platforme služe kao oslonac medijskim kućama kada su im potrebne provjerene i vjerodostojne informacije.

Provjerene informacije dobivene iz relevantnih izvora te razjašnjene iz svakog konteksta, upravo su one koje iznose fact-checkeri. Takve provjerene informacije mogu biti važan izvor ili bitni segmenti nove priče i nekog novog istraživanja te mogu postati siguran temelj budućim dobrim novinarskim pričama.²

Važnost fact-checkinga u suvremenom informacijskom okruženju:

- *Borba protiv dezinformacija:* U digitalnom dobu kada širenje lažnih informacija i dezinformacija može imati ozbiljne posljedice, fact-checking pomaže u identifikaciji i neutralizaciji lažnih vijesti, teorija zavjere i manipulacije informacijama.
- *Očuvanje povjerenja:* Povjerenje javnosti u medije i informacijske izvore je ključno za funkcionalnu demokraciju te fact-checking pomaže u održavanju visokih standarda novinarstva i jačanju povjerenja građana u informacije koje primaju.
- *Osnaživanje javnosti:* Posebno važno u kontekstu političkih izbora, javnog zdravlja i drugih ključnih društvenih pitanja je provjera činjenica da se građanima omogući da budu bolje informirani i sposobni donositi odluke temeljene na točnim i pouzdanim informacijama.
- *Odgovornost i transparentnost:* Fact-checking pomaže u održavanju odgovornosti političara, javnih osoba i organizacija za informacije koje iznose i objavljuju, dok transparentnost u provjeri činjenica također doprinosi većoj odgovornosti i etičkom ponašanju.
- *Edukacija i kritičko razmišljanje:* Promicanje fact-checkinga doprinosi edukaciji javnosti o važnosti kritičkog razmišljanja i provjeri izvora informacija što potiče razvijanje medijske pismenosti i otpornosti na manipulacije.

Fact-checking je ključna komponenta suvremenog medijskog krajolika, neophodan za očuvanje integriteta informacija i osiguranje dobro informirane javnosti.

¹ Medijska pismenost: <https://www.medijskapismenost.hr/razvoj-fact-checkera-u-svijetu/> (pristupljeno 01. 07. 2024.)

²Journalift: <https://journalift.org/bhsc/fact-checking-platforme-kao-izvori-za-novinare-kako-doci-do-neproblematične-cinjenice/> (pristupljeno 01. 07. 2024.)

1.2. Pregled povijesti fact-checkinga i njegova evolucija

U razdoblju od internih procesa unutar novinskih redakcija do globalne mreže organizacija i tehnologija koje se bore protiv dezinformacija, fact-checking je iznimno napredovao. U današnjem suvremenom informacijskom okruženju, uloga fact-checkinga je postala ključna za očuvanje istine i povjerenja u medije.

S obzirom na porast dijeljenja misinformacija tijekom izbornih kampanja pojavila se potreba za pravilnim i istinitim informiranjem javnosti odnosno provjerom činjenica (Graves, Nyhan i Reifler, 2015).

Prvi oblici fact-checkinga pojavljivali su se u novinarstvu koncem 19. i početkom 20. stoljeća, u vrijeme kada su novinske redakcije počele usvajati strože novinarske standarde kako bi osigurale točnost izvještavanja.

Sustav provjere činjenica smišljen je u novinarstvu, a prije više od sto godina, prvi put i predstavljen u velikim redakcijama. U to vrijeme su osnivani posebni uredi s ciljem da prije nego objave vijest provjere sve informacije koje se navode u članku (npr. američki magazin *Time*). Danas se koristi u svrhu provjere istinitosti političke izjave, osobito u vrijeme predizbornih razdoblja, a također i kasnije po preuzimanju vlasti i to u analizi obećanog i ostvarenog (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018).

S porastom profesionalizma u novinarstvu, tijekom 1920. neki veći mediji, poput *The New Yorkera*, uspostavili su interne odjele za provjeru činjenica. Unutarnji fact-checkeri u novinskim redakcijama provjeravali su točnost činjenica prije objavljivanja članaka.

Iako se pojava fact-checking organizacija veže uz početak 21. stoljeća, prvi primjer modernog fact-checkinga pojavio se u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) početkom 1980., u vrijeme predsjednika Ronalda Reagana. Na predsjedničkim izborima u SAD-u 1988. mnoge redakcije provjeravale su agresivne napadačke oglase dok je isto uslijedilo i predsjedničkim izborima 1992. i 1996. kada su redakcije tradicionalnih medija provjeravale i analizirale političke oglase (prije svega napadačke prirode) (Amazeen, 2016).

U posljednjih dvadesetak godina pokret političkih fact-checkera doživio je rast bez presedana te je u literaturi nazvan kao jedan od najpopularnijih inovacija namijenjen sprječavanju raširenosti dezinformacija (Walter i sur., 2019).

U SAD-u, samo je pet fact-checkera utemeljeno prije 2010. godine. Specijaliziran fact-checking nije tako česta pojava, međutim gotovo svi veliki medijski nakladnici u SAD-u prihvatili su fenomen razvoja fact-checkinga i okušali se u njemu (Graves, Nyhan i Reifler, 2015).

U velikim medijskim organizacijama osnovani su Odjeli za provjeru informacija koji se mogu smatrati predvodnicima jer su tijekom 1990. počeli provjeravati tvrdnje kandidata tijekom izbornih kampanja u SAD-u. Snopes osnovan 1994., stekao je značajnu ulogu tijekom 2000-ih u provjerama urbane legende, glasine i dezinformacije na internetu.

Razvoj političkog fact-checkinga započeo je u SAD-u 2003. osnivanjem FactCheck.org od strane *Annenberg Public Policy Center* na Sveučilištu u Pennsylvaniji, kao prvoj organizaciji koja se isključivo bavila provjerom činjenica političkih izjava.

Ask SciCheck

Q: Are wind farms harmful to the environment?

A: Like all energy sources, wind farms have some negative environmental impacts. But getting energy from wind farms results in dramatically lower greenhouse gas emissions than getting it from fossil fuels.

Read the full question and answer
View the Ask SciCheck archives
Have a question? Ask us.

Slika 1-1. Naslovna stranica FactCheck.org (Izvor: <https://www.factcheck.org/> pristupljeno 02. 07. 2024.)

PolitiFact (osnovan od strane redakcije St. Petersburg Times, današnji Tampa Bay Times) te Fact Checker (osnovao Washington Post) slijedili su 2007. godine.

Osnivanje i djelovanje američkog PolitiFacta može se smatrati najznačajnijim događajem za rastući trend popularizacije fact-checkinga. Zbog medijski eksponiranog praćenja i provjeravanja istinitosti izjava političara tijekom američkih predsjedničkih izbora 2008. osvojili su Pulitzerovu nagradu. PolitiFact je od 2010. licencirao svoju metodologiju, ali je i započeo suradnju s mnogim partnerima diljem SAD-a te je do predsjedničkih izbora 2012. godine imao uspostavljenu suradnju s 11 partnerskih organizacija po istoj metodologiji. Ovaj pristup je značajno doprinijelo popularizaciji pojma fact-checking (Graves, Nyhan i Reifler, 2015).

Model fact-checkera eksplodirao je na predsjedničkim izborima 2012. kada su novinari i urednici PolitiFacta proizveli više od 800 provjera činjenica u 11 saveznih država, s dnevnim prometom njihovoj internetskoj stranici s preko milijun čitatelja.

U Europi je prva pojava fact-checkera bila u Velikoj Britaniji 2005. kada je pokrenut blog na Channel 4 News s ciljem provjere izjava u vrijeme parlamentarnih izbora. Tijekom 2008. u Francuskoj i Nizozemskoj pokrenuti su slični projekti, a do kraja 2010. određeni oblici portala fact-checkinga bili su aktivni u desetak europskih država. Od početka 2010-ih u Europi je pokrenuto više od 50 specijaliziranih fact-checkera (Graves i Cherubini, 2016).

Iako postoje podudarnosti u strategiji i metodologiji, fact-checkeri se razlikuju po primjeni pristupa i strukturi. Naime, mnogi su se pojavili unutar postojećih medijskih organizacija, dok su neki osnovani od strane nezavisnih novinara, dok je manji broj nastao inicijativom akademika ili političkih stručnjaka. Tijekom 2010-ih, pojavile su se mnoge nove platforme i organizacije posvećene fact-checkingu, uključujući međunarodne inicijative kao što su Full Fact (UK) i Africa Check.

Napredak u tehnologiji omogućio je razvoj alata za automatsku provjeru činjenica. Algoritmi i umjetna inteligencija koriste se za brže otkrivanje dezinformacija. Platforme poput Facebooka, Twittera i YouTubea

počele su surađivati s fact-checking organizacijama kako bi se smanjilo širenje lažnih informacija na društvenim mrežama.

Međunarodna mreža *The International Fact-Checking Network* (IFCN) pri Poynter institutu³ osnovana je 2015. godine s ciljem pokretanja razgovora o fact-checkingu kao novinarskom alatu u svijetu te da bi se osigurala edukacije za fact-checkere uz osnivanje suradnji u međunarodnim projektima fact-checkinga. IFCN je 2016. godine pokrenuo donošenje kodeksa načela rada. Navedeni kodeks načela rada je u prve dvije godine potpisalo više od 50 organizacija iz cijeloga svijeta.

Baza EUvsDisinfo, koju je 2015. pokrenula diplomatska služba EU-a, Europska služba za vanjsko djelovanje (ESVD), vodeći je projekt za otkrivanje, analizu i upozoravanje na različite oblike dezinformacija, s naglaskom na najčešće narative i taktike ruske vlade (Europska komisija, 2024).

Inicijativa CrossCheck pokrenuta je 2017. uoči francuskih predsjedničkih izbora, od strane regionalnih, nacionalnih i internacionalnih redakcija te Google i Facebook, a s ciljem verifikacije sadržaja koji se šire tražilicama i društvenim mrežama. Facebook je svoje sudjelovanje utvrdio uvođenjem nekoliko vlastitih alata za razotkrivanje i zaustavljanje širenja sadržaja koji su manipulativni. U pojedinim testnim zemljama, od ožujka 2017. Facebook je omogućio da korisnici prijave lažne vijesti na provjeru neovisnim fact-checkerima. Ako minimalno dva fact-checkera potvrde da sadržaj nije vjerodostojan, označen je posebnom oznakom kojom se upozorava ostale korisnike. U praksi ova inicijativa ne djeluje kako je zamišljeno te lažni i manipulativni sadržaji i dalje nisu označeni oznakom koja bi potvrdila ili negirala njihovu vjerodostojnost.

U Republici Hrvatskoj, Faktograf.hr je jedini hrvatski medij specijaliziran za fact-checking, odnosno provjeru činjenica u javnom prostoru. Faktograf je pokrenut 2015. kao zajednički projekt Hrvatskog novinarskog društva i Gong-a. Gong je 2018. postao samostalni izdavač Faktografa, a u studenom 2021. Faktograf je postao zasebna organizacija. Od travnja 2019. Faktograf je dio Facebookova programa *Third Party Fact Checking*. Također, Faktograf je član *International Fact Checking Networka* (IFCN) (Grbeša Zenzerović i Vučković, 2022).

Ključni trenuci i trendovi

Politički fact-checking

U političkom kontekstu fact-checking postao je posebno značajan te se koristi za provjeru izjava političara i stranačkih kampanja. Povećana aktivnost fact-checkera često je u vrijeme predizbornih razdoblja.

Pandemija COVID-19

Važnost fact-checkinga dodatno je naglasila eksplozija dezinformacija tijekom pandemije COVID-19 kada su organizacije igrale ključnu ulogu u razotkrivanju lažnih medicinskih savjeta i teorija zavjere.

Edukacija i medijska pismenost

Povećana svijest o potrebi za medijskom pismenošću i kritičkim razmišljanjem dovela je do obrazovnih inicijativa koje pomažu građanima da prepoznaju lažne vijesti i dezinformacije.

³ Poveznica: <https://www.poynter.org/ifcn/>

1.3. Razumijevanje ključnih termina i koncepta u fact-checkingu

U fact-checkingu postoji niz ključnih termina i koncepta koji su bitni za razumijevanje procesa i njegove važnosti, a koji su definirani u nastavku ovoga poglavlja.

Ključni termini

Pored “dezinformacija”, govori se i o “misinformacijama” (pogrešnim informacijama) i “malinformacijama” (zlonamjernim informacijama).

Dezinformacija (engl. disinformation) – namjerno širenje lažnih ili obmanjujućih informacija s ciljem da se izazove šteta ili zablude. Visoka ekspertna skupina Europske komisije pojam dezinformacije definira kao pojam koji uključuje sve oblike lažnih, netočnih ili zavaravajućih informacija koje su osmišljene, predstavljene i promovirane kako bi nanijele štetu javnosti ili radi stjecanja profita.⁴

Misinformacija (engl. misinformation) – pogrešna, lažna ili obmanjujuća informacija dospije u javni prostor i njime se širi bez loše namjere, nego nečije naivnosti, nedovoljne provjere, brzopletosti, straha i drugih razloga koji nisu vezani za namjerno ostvarivanje koristi i uzrokovanje štete. Iako se šire bez zle namjere, učinci itekako mogu biti štetni.

Malinformacija (engl. malinformation) – informacija koja se temelji na stvarnosti, međutim koristi se zlonamjerno, da bi se nanijela šteta nekoj osobi, organizaciji ili zemlji. Na primjer, dijeljenje bez odobrenja/pristanka nečijih intimnih fotografija i videa. Radi se o točnoj informaciji koja je izvučena iz konteksta kako bi se obmanulo ili naškodilo.

Fact-checker – osoba ili organizacija koja provodi proces provjere činjenica, analizira izvore i utvrđuje točnost informacija.

Primarni izvor (engl. primary source) – izvor koji pruža izvorne, neprepravljene informacije ili podatke, poput službenih dokumenata, izjava svjedoka i izravnih izvještaja.

Sekundarni izvor (engl. secondary source) – izvor koji koristi, analizira ili komentira informacije dobivene iz primarnih izvora.

Ključni koncepti

Provjera činjenica (engl. Fact-checking) – proces istraživanja, analize i potvrđivanja točnosti informacija što uključuje prikupljanje podataka, kontaktiranje izvora, uspoređivanje informacija s već poznatim činjenicama i jasno dokumentiranje metodologije.

⁴ Dezinformacije, inozemna manipulacija informacijama i uplitanje ozbiljna su prijetnja našem društvu. Mogu ugroziti demokratske institucije i procese (npr. izbore) tako što ljudima onemogućuju donošenje utemeljenih odluka ili ih odvrćaju od glasanja. Osim toga, mogu okrenuti zajednice jedne protiv drugih i tako polarizirati društvo. Nove tehnologije omogućile su neprijateljskim akterima širenje dezinformacija i manipuliranje informacijama u dosad neviđenim razmjerima i nevjerojatnom brzinom.

Transparentnost i integritet u izvještavanju postiže se aktivnom i rigoroznom provjerom činjenica. Navedeno dovodi do smanjenja rizika od pogrešnih ili pristranih informacija koje utječu na percepciju javnosti što je ključno za održavanje informiranosti javnosti.

Lažne vijesti (engl. fake news) – objave koje se temelje na informacijama koje su lažne, prezentirane tako da izgledaju kao vijest, s namjerom zavaravanja čitatelja radi financijske, ideološke ili druge dobiti (Tandoc, Zheng i Ling, 2018). Prema Enciklopedijskom rječniku odnosa s javnošću lažne vijesti definirane su:

Lažne vijesti (eng. fake news), izmišljene vijesti. Vijesti koje imaju svrhu širenje netočnih informacija. Često su senzacionalističke i koristi ih žuti tisak. Koriste se i u svrhu dezinformiranja i zastrašivanja, posebno u totalitarnim režimima. U digitalnom dobu jako se brzo šire i značajno narušavaju ugled organizacija ili pojedinaca (Tomić, 2023).

Slika 1-2. Lažne vijesti (engl. fake news) (Izvor: Pixabay.com)

Ocjene točnosti (engl. Ratings of Accuracy) – Fact-checking organizacije često koriste sustave ocjenjivanja za kategorizaciju točnosti tvrdnji. Na primjer, PolitiFact koristi "Truth-O-Meter" sa skalom od "True" (istinito) do "Pants on Fire" (potpuno lažno).

Transparentnost metodologije – dokumentiranje i objavljivanje korištene metodologije za provjeru činjenica kako bi se omogućila provjerljivost i pouzdanost. Transparentnost uključuje citiranje izvora, objašnjavanje koraka provjere i pružanje dokaza za iznesene tvrdnje.

Kontekstualizacija – osiguravanje da su informacije predstavljene u ispravnom kontekstu kako bi se izbjegla manipulacija ili kriva interpretacija što uključuje objašnjenje pozadine, okolnosti i relevantnih detalja vezanih za informacije.

Debunking – proces razotkrivanja lažnih ili netočnih informacija i objašnjavanje zašto su te informacije netočne. Debunking često uključuje pružanje točnih informacija kao zamjenu.

Pristranost (engl. Bias) – sklonost ili favoriziranje određene perspektive ili ishoda. Fact-checkeri nastoje prepoznati i minimizirati vlastitu pristranost kako bi osigurali objektivnost i nepristranost u svojoj analizi.

Echokamere (Echo Chambers) – situacije u kojima ljudi izloženi informacijama ili stavovima koji odražavaju i pojačavaju njihove vlastite, bez suočavanja s različitim mišljenjima. Echokamere mogu pridonijeti širenju dezinformacija.

Verifikacija (engl. Verification) – proces potvrđivanja autentičnosti i točnosti informacija prije nego što se one objave. Verifikacija može uključivati provjeru izvora, autentičnosti fotografija, video zapisa i drugih digitalnih sadržaja.

Umjetna inteligencija (engl. Artificial Intelligence, AI) – sposobnost računala ili računalnog sustava da obavlja zadatke koji obično zahtijevaju ljudsku inteligenciju. To uključuje učenje, zaključivanje, rješavanje problema, razumijevanje prirodnog jezika, prepoznavanje govora i slike, i donošenje odluka.

Primjena fact-checkinga:

- **Politički fact-checking:** Provjera izjava političara, političkih reklama i kampanja da bi se osigurale transparentnost i odgovornost u političkom diskursu.
- **Zdravstveni fact-checking:** Provjera medicinskih tvrdnji, savjeta i informacija kako bi se suzbile dezinformacije koje mogu ugroziti javno zdravlje.
- **Medijski fact-checking:** Provjera novinarskih izvještaja, članaka i vijesti kako bi se osiguralo da mediji prenose točne i vjerodostojne informacije.

Razumijevanje ovih termina i koncepta ključno je za prepoznavanje važnosti i učinkovitosti fact-checkinga u borbi protiv dezinformacija i održavanju informacijske integriteta.

2. METODOLOGIJA FACT-CHECKINGA

2.1. Sistematski pristup provjeri činjenica: od identifikacije tvrdnji do evaluacije

U fact-checking svijetu, kojem je osnovna, a često i jedina zadaća provjera činjenica, ta provjera je često usmjerena na ono što dolazi od nositelja javnih funkcija. Diljem svijeta svakodnevno se provjeravaju izjave i obraćanja javnih osoba, a često se prati i provjerava izvršenost predizbornih obećanja.

Dio fact-checking medija u svijetu, pored nositelja javnih funkcija, provjerava i ono što govore i druge javne osobe koje svakodnevno zauzimaju značajan medijski prostor. Rade po sličnim metodologijama, koje jasno propisuju kako i na koji način provjeriti činjenice. Osim toga, dobro su povezani, rade zajedno te svakodnevno razmjenjuju aktualne i provjerene informacije.

Da bi se spriječilo širenje lažnih vijesti i informacija, potrebno ih je prepoznati te utvrditi izvore i načine pomoću kojih se plasiraju te odrediti alate za njihovo prepoznavanje. Mogućnosti nezaustavljivog i brzog širenja informacija putem online medija i društvenih mreža olakšao je put kojim se lažne vijesti, dezinformacije i drugi oblici medijske manipulacije dijele.

Emocija i viralnost, uz neinformiranog čitatelja koji širi neprovjerene vijesti kroz svoje kanale komunikacije, temeljni su čimbenici koji određuju hoće li se i koliko širiti lažne vijesti (Dejanović, 2020).

Kod prevencije i borbe protiv lažnih vijesti te njihova korištenja u političke svrhe, strategije koje se koriste su: **provjeravanje činjenica** (fact-checking) i **medijska pismenost**. S obzirom da se navedeno odnosi na pojedinačne medijske konzumente, koji svojim neznanjem i sami predstavljaju izvor prijenosa lažnih vijesti, razvijanje kompetencije medijske pismenosti ključan je segment u prepoznavanju i sprječavanju medijskih manipulacija (Turčilo i Obrenović, 2020).

Tijekom procesa provjera činjenica postavljaju se sljedeća najčešća pitanja⁵:

- **Tko je objavio informaciju?** – Važno je utvrditi vjerodostojnost medija i izvor informacije kao ključnog aspekta. Ukoliko je medij s kojeg se čita vijest vjerodostojan, uvijek je naveden dio „o nama“, „impressum“ i kontakt. Ako navedenoga nema, odnosno, ukoliko nije potpisan niti autor, radi se o lažnom mediju. Važno je postavljati i pitanje tko je prvi objavio informaciju te da li su drugi mediji ranije objavili istu informaciju.
- **Da li je naveden izvor informacije?** – Temelj je izvor informacija. Da bi vijest bila istinita i temeljena na činjenicama, mora potjecati od vjerodostojnog izvora što je potkrepljeno dokazima. Ukoliko navedena informacija nije potkrepljena izvorima, onda dana vijest sigurno nije istinita.

⁵ Medijska pismenost: <https://medijskapismenost.ba/hr/fact-checking-kako-provjeriti-cinjenice-2/> (pristupljeno 03. 07. 2024.)

- **Da li su slike ili video autentični i kako ih provjeriti?** – Manipulacija lažnim vijestima i dezinformacijama može se provesti pomoću slika i videa. Stare slike se može plasirati kao trenutačne, dok se video može montirati kako pojedincu odgovara.
- **Kako provjeriti arhive vijesti? (Kako pronaći obrisane vijesti?)** – Za provjeru vijesti koja je obrisana, može se provjeriti i arhiva vijesti.
- **Opcija 'napredna Google pretraga'** – Pruža mogućnost sužavanja pretrage kako bi se dobili što precizniji rezultati: https://www.google.com/advanced_search

Osim navedenoga, potrebno je pročitati tekst u cijelosti (ne samo naslov) uz provjeru da li su navedeni izvori i poveznice te da li je informaciju ili vijest prenio netko drugi. Također, potrebno je pripaziti na upitne citate i fotografije, provjeriti datum objave, ali i činjenice. Tijekom čitanja pripaziti da kognitivna pristranost nema utjecaja na (ne)potvrđivanje određene informacije.

Nadalje, visoka ekspertna skupina Europske komisije predložila je pet rješenja za suzbijanje lažnih vijesti i dezinformacija:

1. Poboljšanje transparentnosti internetskih vijesti, što uključuje dijeljenje podataka o sistemima koji omogućuju njihovu cirkulaciju na mreži u skladu s privatnošću;
2. Promoviranje medijske i informacijske pismenosti u borbi protiv dezinformacija te pomoć korisnicima u digitalnom mediju;
3. Razvijanje alata za jačanje korisnika i novinara u borbi protiv dezinformacija uz poticanje pozitivnog angažmana s informacijskim tehnologijama koje se brzo razvijaju;
4. Zaštita raznolikosti i održivosti Europskog ekosistema medija;
5. Promoviranje kontinuiranog istraživanja utjecaja dezinformacija u Europi s ciljem procjene mjera koje su poduzeli različiti akteri.

Navedene smjernice su početak za razotkrivanje lažnih vijesti. Nažalost, one nisu dovoljne za utvrđivanje istinitosti informacija, zbog brzog širenja vijesti kao i razvoja tehnologije. Kada je javnost „bombardirana“ velikom količinom informacija u kratkom vremenskom periodu, nije sposobna kritički razmišljati.

Sistematski pristup provjeri činjenica

Provjera činjenica zahtijeva strukturiran i metodičan pristup da bi se osigurala točnost informacija. U nastavku je pregled koraka u sustavnom procesu provjere činjenica, od identifikacije tvrdnji do konačne evaluacije:

1. Identifikacija tvrdnji

Prvi korak je identificiranje koje tvrdnje ili informacije treba provjeriti. To mogu biti izjave javnih osoba, vijesti, virusi na društvenim mrežama, političke reklame i sl. te se prioritet daje tvrdnjama koje imaju veliki utjecaj na javnost ili su vrlo relevantne za trenutne događaje i teme kao i tvrdnje koje su kontroverzne, sumnjive ili imaju potencijalno ozbiljne posljedice za javnost.

2. Prikupljanje informacija

Sakupljanje svih relevantnih izvora informacija, uključujući tekstualne izvore, video zapise, izjave i službene dokumente s razlikom primarnih i sekundarnih izvora:

- Primarni izvori – izravne izjave, intervjui, službeni dokumenti, izvorne fotografije i videozapisi.
- Sekundarni izvori – medijski izvještaji, analize, komentari i objave na društvenim mrežama

Za pretragu se koriste sljedeći alati:

- Google Reverse Image Search: Provjera autentičnosti slika.
- TinEye: Obrnuto pretraživanje slika.
- InVID & WeVerify: Verifikacija videozapisa i sadržaja na društvenim mrežama.

3. Verifikacija izvora

Prilikom verifikacije ocjenjuje se pouzdanost izvora informacije što uključuje provjeru vjerodostojnosti autora, organizacije ili medija. Vjerodostojnost autora ili organizacije koja je izvor informacije:

- Pristranost izvora – identificirati moguće pristranosti koje bi mogle utjecati na informacije.
- Provjera autentičnosti – osigurati da su izvori autentični i nisu lažno predstavljeni ili manipulirani.

4. Analiza činjenica

Kod analize činjenica potrebno je:

- Procijeniti tvrdnje unutar njihovog konteksta što uključuje povijesni, društveni i politički kontekst.
- Usporediti tvrdnju s prethodno provjerenim tvrdnjama ili poznatim činjenicama iz pouzdanih izvora.
- Konzultirati se sa stručnjacima u relevantnom polju kako bi se dobila dodatna pojašnjenja, mišljenja i uvidi.

5. Evaluacija i ocjena tvrdnje

Prilikom evaluacije i ocjene tvrdnje treba kategorizirati tvrdnju prema stupnju točnosti koristeći sustav ocjenjivanja (npr. istinito, većinom istinito, polovično točno, većinom netočno, lažno). Zabilježiti sve korake i metode korištene tijekom provjere, uključujući korištene izvore i stručne konzultacije.

6. Transparentnost i izvještavanje

Predstaviti nalaz na jasan i razumljiv način, objašnjavajući metodologiju i izvore korištene u provjeri te uključiti poveznice na izvorne materijale, dokumente i relevantne izvore informacija kako bi čitatelji mogli sami provjeriti točnost provjere.

Važno je biti otvoren za povratne informacije i kritike, te, ako je potrebno, ispraviti greške ili dodatno pojasniti nalaze. Potrebno je redovito ažurirati provjerene činjenice u slučaju novih informacija ili dokaza.

Pridržavanjem navedenih koraka, fact-checkeri mogu osigurati točnost, vjerodostojnost i pouzdanost svojih nalaza, čime se doprinosi borbi protiv dezinformacija i jačanju povjerenja javnosti u medije i informacije koje primaju.

2.2. Kritičko razmišljanje i analitička prosudba vještine potrebne za provjeru informacija

Važno je njegovati kritički pristup pri procjeni informacije te je stoga potrebno održavati izbalansiran nivo skeptičnosti. Biti kritičan znači aktivno postavljanje pitanja o informacijama koje primamo te razmišljanje o izvorima informacije, potencijalno prikrivenim motivima ili pristranostima, kao i o manjku relevantnih podataka. Za razvoj dubljeg razumijevanja i kritičkog stava prema informaciji treba postavljati pitanja (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018).

Važan korak je istraživanje izvora informacije i provjera njegove pouzdanosti pregledom njegove prepoznatljivosti i potragom za dodatnim izvorima koji mogu potvrditi ili osporavati te informacije. Da bi se razmotrile različite perspektive ponekad je ključno potražiti suprotstavljena mišljenja ili argumente. Kada su tvrdnje zasnovane na činjenicama, potrebno je tražiti podatke koji podržavaju ili negiraju te tvrdnje, umjesto da ih se prihvati samo na temelju iznesene tvrdnje. Dobro je potražiti potvrdu ili mišljenje stručnjaka, ako je moguće. Naime, stručnjaci pružaju objektivne analize teme i pomoć u razumijevanju složenih pitanja. Kritičko razmišljanje je važan alat kod procjene informacija te je korisno analizirati argumente, provjeravati logiku i potražiti dokaze koji podržavaju tvrdnje.

Biti skeptičan ne znači biti nepovjerljiv prema svemu nego zadržati otvoren um, postaviti pitanje te pažljivo procijeniti informacije prije donošenja zaključaka (Antoliš i Pačelat, 2024). Provjera informacija zahtijeva razvijene kritičke i analitičke vještine koje omogućuju fact-checkerima da učinkovito procijene točnost i vjerodostojnost tvrdnji.

U nastavku je nekoliko ključnih vještina i pristupa potrebnih za uspješnu provjeru informacija:

1. Analitička vještina

- Kritički procijeniti izvore informacija, uključujući autoritet, vjerodostojnost i potencijalne pristranosti izvora.
- Analizirati dostupne dokaze, razmotriti njihovu relevantnost, pouzdanost i konzistentnost s drugim dokazima.

2. Identifikacija argumenta

- Identificirati i razumjeti logičke argumente u tvrdnji. Prepoznati premise i zaključke te procijeniti logičku konzistentnost.
- Prepoznati logičke pogreške i zablude, poput *ad hominem* napada, lažnih dilema, kružnog zaključivanja i slično.

3. Prepoznavanje pristranosti

- Biti svjestan vlastitih pristranosti i nastojati ih minimizirati u procesu provjere.
- Prepoznati i razumjeti moguće pristranosti u izvorima informacija.

4. Formuliranje pitanja

- Postavljati relevantna i ciljana pitanja koja pomažu u otkrivanju skrivenih detalja i provjeri točnosti informacija.
- Održavati zdravu skepsu prema tvrdnjama, osobito onima koje se čine neobičnima ili nevjerojatnima.

U nastavku su dane analitičke vještine:

1. Istraživačke vještine

- Pronaći i sakupiti relevantne informacije iz pouzdanih izvora, uključujući akademske studije, službene dokumente i izjave stručnjaka.
- Potvrditi autentičnost dokumenata, slika, videozapisa i drugih materijala.

2. Sintezna analiza

- Usporediti različite izvore informacija i identificirati sličnosti i razlike.
- Prepoznati uzorke i trendove u prikupljenim podacima koji mogu pomoći u donošenju zaključaka.

3. Kvantitativne i kvalitativne metode

- Kvantitativna metoda koristi statističke metode za analizu podataka kada je to primjenjivo. Potrebno je razumjeti osnovne statističke pojmove poput prosjeka, medijana, varijance i korelacije.
- Procijeniti kvalitativne podatke, kao što su intervjui, izjave i opisni podaci te izvući relevantne zaključke.

4. Interpretacija

- Razumjeti širi kontekst tvrdnji, uključujući povijesni, društveni, politički i ekonomski kontekst.
- Analizirati specifične okolnosti i detalje koji mogu utjecati na točnost tvrdnji.

Razvijene kritičke i analitičke vještine ključne su za uspješnu provjeru informacija. Fact-checkeri moraju biti u stanju kritički procijeniti izvore, logiku i dokaze te koristiti širok spektar istraživačkih i analitičkih metoda kako bi osigurali točnost i pouzdanost informacija. Ove vještine ne samo da pomažu u razotkrivanju lažnih tvrdnji, već i doprinose jačanju povjerenja javnosti u medije i informacije koje primaju.

2.3. Primjena alata i tehnika za efikasan fact-checking

U nastavku je opisan koncept rada automatiziranih fact-checkera, a koji se temelji na tri međusobno povezana procesa: identifikacija, verifikacija i ispravak. Identifikacija se temelji na praćenju medija i političkih izvora, identificiranju izjava koje su lažne i netočne i prioritiziranju izjava za provjeru (s obzirom na ograničene resurse). Verifikacijom se provodi provjera činjenica radeći usporedbu s već provedenim provjerama činjenica iz baze podataka ili arhive, provjerom na temelju informacija iz mjerodavnih izvora te procjenom vjerodostojnosti tvrdnje nestrukturiranim pristupom odnosno temeljem različitih faktora. I konačno, ispravkom se provodi označavanje ponavljajućih neistina odnosno onih neistina koje se često ponavljaju u različitim kontekstima kako bi se upozorili čitatelji, pružanjem kontekstualnih podataka uz ispravak te objavljivanjem novih provjerenih činjenica putem digitalnih medija (internetske stranice, društvene mreže i druge platforme).

Važno je napomenuti da su automatizirani fact-checkeri „dodatak“ profesionalcima te da značajno olakšavaju njihov posao u pojedinim fazama, međutim, nije moguće da preuzmu cijeli proces.

Iskustva hrvatskih novinara s radom u integriranoj redakciji te njihov stav prema automatiziranoj provjeri činjenica istraživana su 2020. godine. Rezultati su pokazali da je ljudski faktor, znanje, osobno iskustvo i vještine ključno u svakodnevnom prikupljanju i obradi podataka te da se fact-check sustavi prepoznaju kao koristan, ali isključivo dodatan alat provjere. Navedeno je posljedica različitog pristupa radu, kao i spore implementacije tehnoloških rješenja u hrvatskim redakcijama zbog ograničenih resursa u odnosu na europske zemlje (Grmuša i Prelog 2020).

Efikasan fact-checking zahtijeva korištenje raznih alata i tehnika kako bi se osigurala točnost i vjerodostojnost informacija.

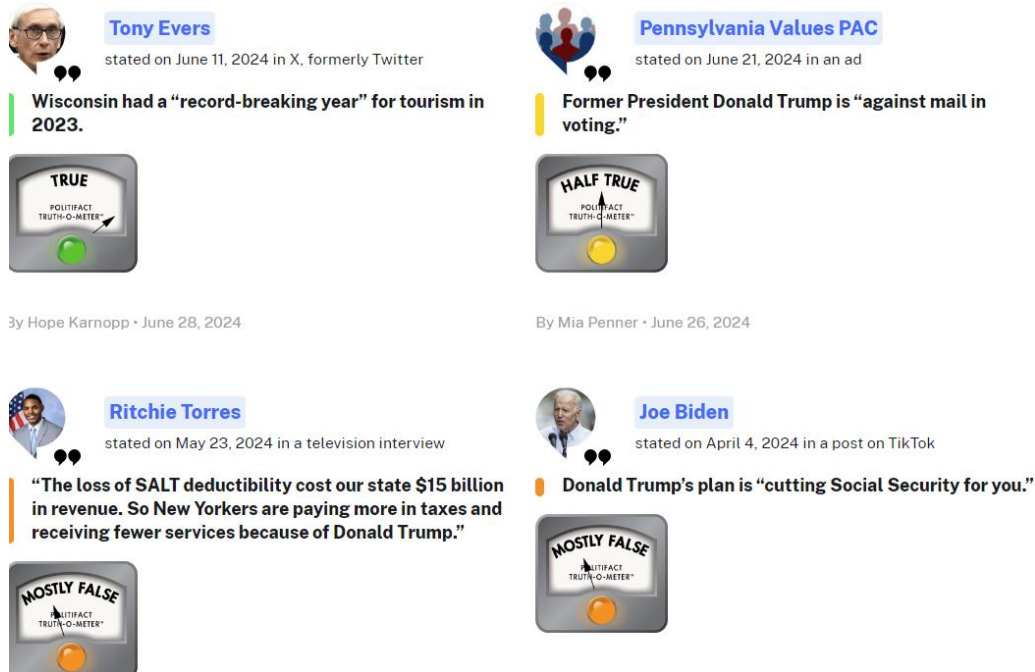
U nastavku su neki od najvažnijih alata i tehnika koji se koriste u procesu provjere činjenica:

1. Alati za provjeru slika i videozapisa

- **Google Reverse Image Search:** Omogućava pretraživanje interneta pomoću slike kako bi se pronašli originalni izvori i kontekst slike.
- **TinEye:** Specijaliziran za obrnuto pretraživanje slika, pomaže u otkrivanju gdje se slika prvi put pojavila na internetu.
- **InVID i WeVerify:** Alati za verifikaciju videozapisa i analiza sadržaja na društvenim mrežama, omogućavaju analizu metapodataka, ključnih okvira i traženje originalnih verzija.

2. Alati za provjeru teksta

- **FactCheck.org:** Nudi detaljne analize i provjere političkih izjava i reklama.
- **PolitiFact:** Koristi sustav ocjenjivanja "Truth-O-Meter" za procjenu točnosti političkih izjava.
- **Snopes:** Provjerava širok spektar tvrdnji, od urbanih legendi do aktualnih vijesti.

Slika 2-1. Naslovna stranica PolitiFact-a (Izvor: <https://www.politifact.com/> pristupljeno 03. 07. 2024.)

3. Alati za provjeru podataka

- **Statista:** Platforma za pristup statističkim podacima iz različitih sektora.
- **Pew Research Center:** Nudi detaljna istraživanja i analize na društvene i političke teme.
- **World Bank Open Data:** Pristup ekonomskim i društvenim podacima iz cijelog svijeta.

4. Alati za provjeru društvenih medija

- **CrowdTangle:** Alat za praćenje sadržaja na društvenim mrežama i otkrivanje trendova.
- **Botometer:** Procjenjuje vjerojatnost da je korisnički račun na Twitteru bot.
- **Hoaxy:** Vizualizira širenje dezinformacija na društvenim mrežama.

Tehnike koje se koriste za fact-checking su sljedeće:

1. Provjera izvora

- Procjena pouzdanosti izvora informacije što uključuje ocjenjivanje autoriteta, stručnosti i moguće pristranosti izvora.
- Korištenje više izvora kako bi se potvrdila informacija i osigurala njihova točnost.

2. Analiza konteksta

- Osigurati da su informacije predstavljene u ispravnom kontekstu, uzimajući u obzir povijesni, društveni i politički okvir.
- Provjeriti jesu li citati točni i predstavljeni u ispravnom kontekstu.

3. Korištenje stručnih mišljenja

- Kontaktirati stručnjake u relevantnom području za dodatna pojašnjenja i validaciju informacija.
- *Peer Review*: Koristiti recenzirane studije i članke za potvrdu znanstvenih tvrdnji.

4. Verifikacija digitalnog sadržaja

- Provjeriti metapodatke slike i videozapisa da bi se potvrdio njihov izvor i autentičnost.
- Koristiti alate za digitalnu forenziku kako bi se otkrilo manipulacije ili lažiranja u digitalnom sadržaju.

5. Kritička evaluacija argumentacije

- Prepoznati i analizirati logičke pogreške u argumentima.
- Kritički procijeniti dokaze koji se koriste za obrazloženje tvrdnji, uzimajući u obzir njihovu relevantnost i pouzdanost.

Efikasan fact-checking zahtijeva kombinaciju različitih alata i tehnika kako bi se osigurala točnost i vjerodostojnost informacija. Koristeći specijalizirane alate za provjeru slika, tekstova, podataka i društvenih medija te primjenjujući analitičke tehnike i kritičko razmišljanje, fact-checkeri mogu učinkovito otkrivati i razotkrivati dezinformacije.

3. KVANTITATIVNE METODE U FACT-CHECKINGU

3.1. Uporaba statističkih alata i tehnika za analizu podataka u fact-checkingu

Pokušaj širenja lažnih vijesti može se umanjiti pomoću preciznih algoritama s obzirom na primjenu nadzirane metode strojnog učenja i da se uobičajeno temelje na analizi sadržaja i izvora ili obrascima širenja. Modeli koji se temelje na širenju često se koriste neuronskim mrežama s grafovima za analizu obrazaca širenja vijesti, dok se ostali modeli usredotočuju na analizu sadržaja vijesti, a pri tome koriste tehnike klasifikacije temeljene na stilu teksta ili usporedbama s faktografskom bazom znanja (Tafur i Sarkar, 2023).

Facebook (Meta) niz godina nastoji razviti algoritme koji mogu identificirati dezinformacije, razne manipulativne multimedijske sadržaje te lažne korisničke profile. Na svojim službenim stranicama navode kako algoritmi prepoznaju lažnu tvrdnju kroz analize teksta i fotografije te usporedbu varijacija sadržaja. Pri tome koriste sljedeće tehnologije: SimSearchNet++ za uparivanje slika i ObjectDNA za prepoznavanje ključnih objekata unutar slika. Koriste algoritme za otkrivanje *deepfake* videozapisa kroz razvoj modela koji se temelje na dubokom učenju i korištenju tehnika poput GAN-a za generiranje primjera i treniranje sustava. Facebook kontinuirano radi na unapređivanju algoritama s ciljem bolje zaštite korisnika od štetnih sadržaja (Meta AI, 2020).

Od strane raznih istraživačkih programa razvijaju se računalni algoritmi za identifikaciju dezinformacija. Projekt računalnih znanstvenika *Fake News Challenge* ima više od 100 dobrovoljaca i 70 timova u cijelom svijetu, s namjerom promoviranja razvoja alata koji pomažu osobama koje se bave provjerom činjenica i razotkrivanjem prijevara.⁶ Timovi kroz natjecanje razvijaju alate koristeći strojno učenje, jezičnu obradu te umjetnu inteligenciju.

Facebook ima veliku ulogu u obliku konzumacije vijesti te kontinuirano jača svoje partnerstvo s organizacijama koje su potpisnice IFCN etičkog kodeksa. Facebook-ovo sučelje otkriva širenje dezinformacija na sličnom jezičnom području uz alat koji je dostupan samo organizacijama za provjeru činjenica koje su potpisale ugovor s Facebookom. Među njima je i hrvatski Faktograf. Nakon što fact-checkeri dio sadržaja označe kao dezinformaciju, korisnici koji su dijelili taj sadržaj primaju poruku od Facebooka s informacijom da se radi o dezinformaciji i usmjerava ih se na točne i provjerene informacije. Facebook (Meta) sa Sveučilištem u Teksasu razvio je javno dostupnu aplikaciju Claimbuster za omogućavanje provjere informacije u realnom vremenu.

Google postavlja oznake "provjera činjenice" u rezultate pretraživanja, pokazujući jesu li organizacije za provjeru činjenica ili izdavači smatrali vijest istinitom ili nisu. Također, Google je razvio i FactCheck Explorer (<https://toolbox.google.com/factcheck/explorer>).

⁶ Fake News Challenge: <http://www.fakenewschallenge.org/> (pristupljeno 07.07.2024.)

Alati koji služe za razotkrivanje dezinformacija su: InVID & WeVerify Chrome ekstenzija, Google Fact-Check Explorer, Google Earth i SunCalc. InVID & WeVerify Chrome ekstenzija. S navedenim alatima može se služiti za obrnuto pretraživanje slika i videozapisa na internetu s ciljem pronalaska originalnih izvora i provjere njihove autentičnosti, a ima i mogućnost izvlačiti ključne kadrove iz videozapisa, analizu metapodataka i provjeru manipulacije slika te je vrlo koristan za otkrivanje dezinformacija na internetu. Baza podataka provjere činjenica Google Fact-Check Explorer (Google Fact Check Tools, s. a.) omogućuje pretraživanje činjenica temeljem ključne riječi, jezika i zemlje. Također, pomaže u pronalasku provjerene informacije i osporavanju lažne tvrdnje. Google Earth (Google Earth, s. a.) je koristan za vizualne tragove te s 3D prikazom većine dijelova planete pruža dodatne informacije o određenim mjestima. SunCalc (Suncalc, s.a.) omogućava utvrđivanje položaja sunca u određenom vremenu na temelju mjesta i vremena, a pomaže i u provjeri vremenskog okvira tvrdnje ili slike (Antoliš i Pačelat, 2024).

Statistički alati i tehnike igraju ključnu ulogu u procesu fact-checkinga jer omogućuju analizu podataka kako bi se utvrdila točnost tvrdnji. U nastavku je dan pregled statističkih alata i tehnika koji se koriste u fact-checkingu:

1. Prikupljanje i organizacija podataka

- Javne baze podataka: Korištenje podataka iz javnih izvora kao što su statistički zavodi, vladine agencije i međunarodne organizacije (npr. Svjetska banka, Eurostat).
- Ankete i istraživanja: Analiza podataka iz anketa i istraživanja koje provode ugledne institucije.
- Microsoft Excel/Google Sheets: Korištenje ovih alata za organizaciju i osnovnu analizu podataka.
- Python/R: Programski jezici za naprednu analizu podataka i statističko modeliranje.

2. Deskriptivna statistika

- Analiza trendova: Korištenje srednje vrijednosti i standardne devijacije za analizu trendova u podacima, poput ekonomskih pokazatelja ili demografskih podataka.
- Usporedba podataka: Usporedba prosječnih vrijednosti iz različitih izvora kako bi se utvrdila konzistentnost tvrdnji.

3. Inferencijalna statistika

Hipoteza testiranje

- Z-test i T-test: Testovi za procjenu značajnosti razlika između skupova podataka.
- Chi-square Test: Test za procjenu povezanosti između kategorijskih varijabli.

Regresijska analiza

- Linearna regresija: Analiza odnosa između dvije ili više varijabli.
- Logistička regresija: Procjena vjerojatnosti određenog ishoda na temelju skupa nezavisnih varijabli.

Primjena u fact-checkingu

- Validacija tvrdnji: Korištenje hipoteza testiranja za provjeru tvrdnji, poput učinkovitosti politika ili programa.

- Prediktivna analiza: Korištenje regresijske analize na temelju povijesnih podataka za predviđanje trendova i ishoda.

4. Vizualizacije podataka

Alat za vizualizaciju

- Tableau/Power BI: Napredni alati za vizualizaciju podataka koji omogućuju stvaranje interaktivnih grafikona i dashboardova.
- Matplotlib/Seaborn (Python): Biblioteke za vizualizaciju podataka u Pythonu koje omogućuju stvaranje prilagodljivih i detaljnih grafikona.

Tehnike vizualizacije

- Histograms i Bar Charts: Vizualizacija distribucije podataka i usporedba kategorijskih podataka.
- Scatter plots: Prikaz odnosa između dvije varijable.
- Box plots: Vizualizacija raspodjele podataka i identifikacija outliera.

Slika 3-1. Razne grafičke vizualizacije (Izvor: Pixabay.com)

Primjena u fact-checkingu

- Korištenje grafikona za identifikaciju trendova i uzoraka u podacima.
- Jasna i vizualno privlačna prezentacija nalaza kako bi bili razumljivi široj publici.

5. Primjeri primjene statističkih alata i tehnika

Provjera ekonomskih tvrdnji

- Korištenje podataka o BDP-u iz različitih izvora i analiza srednje vrijednosti i standardne devijacije za procjenu tvrdnji o ekonomskom rastu.
- Upotreba T-testa za procjenu značajnosti promjena u stopama nezaposlenosti prije i nakon implementacije određene ekonomske politike.

Korištenje statističkih alata i tehnika ključno je za preciznu i pouzdanu provjeru činjenica. Prikupljanje, organizacija, analiza i vizualizacija podataka omogućuju fact-checkerima da temeljito procijene tvrdnje i

predstave svoje nalaze na jasan i razumljiv način. Navedene vještine su neophodne za osiguranje točnosti i integriteta u procesu provjere činjenica.

3.2. Kritička procjena kvantitativnih rezultata fact-checka i interpretacija statističkih pokazatelja

Kada se radi o člancima ili vijestima na internetu važno je pronaći i identificirati izvor informacija na način da se prouči više podataka o izvoru da bi se dobili podaci o povijesti, ciljevima i ugledu. Ključni korak u procesu provjere vjerodostojnosti i provjere točnosti je potvrda informacije od više pouzdanih izvora s različitim pozadinama kako bi se dobila cjelovita slika. Također, predlaže se koristiti provjerene medijske organizacije ili institucije prepoznate po vjerodostojnosti objavljenih informacija.

Kritičko razmišljanje uz određenu dozu skepticizma ključni su prije nego se informacija prihvati kao istinita. Provjera činjenica, postavljanje upita te razmatranje mogućnosti da je izvor pristran također su važni koraci. Naravno, čak i provjereni izvori mogu biti nepotpuni, stoga je potrebno kritički promišljati i provjeravati informacije kako bi se osigurala njihova točnost. Kombinacijom navedenih koraka postiže se provjera izvora informacija i utvrđivanje vjerodostojnosti (Antoliš i Pačelat, 2024).

Teoretičari odnosa s javnošću, čija je uloga važna u kritičkom razmatranju medija, zamjeraju pristranost onim istraživanjima koja nisu uzela u obzir izvore informacije (Dan i Ihlen, 2011).

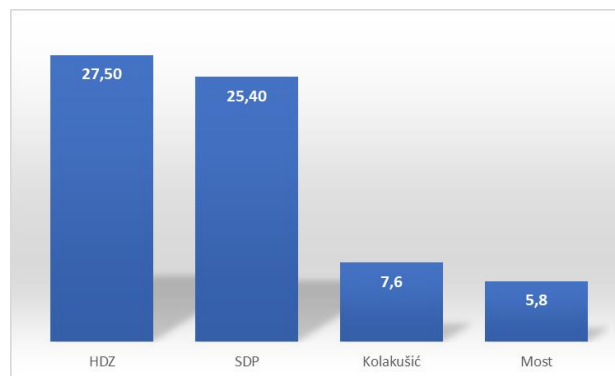
Od „multimedijalnih“ statističkih prevara najčešće su suptilne dezinformacije u grafikonima. Vizualizacija statističkih podataka grafikonima je često korišteno sredstvo vizualizacije te zbog svoje jednostavnosti i vizualnog prikaza statističkih podataka razumljiva svim građanima. Međutim, navedeno ih čini dobrim mjestom za plasiranje dezinformacija. Na primjer, pomoću jednostavnog manipuliranja prikaza podataka može se točne podatke prikazati kako autoru najviše odgovara. Na primatelju informacija je da pažljivo promotri prikaz i temeljem zaključka o točnosti podataka utvrdi što se s tim prikazom zaista želi postići.

U nastavku je dan primjer statističkog prikaza koji je prikazao popularnost stranaka, objavljen u informativnoj emisiji, krajem 2019.

Slika 3-2. Statistički prikaz popularnosti stranaka (Izvor: Dejanović, 2020)

Naime, riječ je o prikazu koji se gledateljima prikazuje relativno kratko (manje od 1 min) te je lako prikriti činjenicu da visine stupaca ne odgovaraju postotku popularnosti. U nastavku je ispravan grafički prikaz.

Slika 3-3. Grafički prikaz popularnosti stranaka (Izvor: izradio autor)

Na slici 3-3. razlika između prve dvije stranke je mala, dok druge dvije stranke uzimaju daleko manji udio nego što je to prikazano na slici 3-2. Na slici 3-2. gledateljima je prikazan grafički prikaz koji nije točan jer je namjera da javnost zapamti vizualizirane veličine (u kratkom vremenu), a ne stvarne statističke pokazatelje. Stvoren je dojam da je između prve dvije stranke veća razlika od izmjerene, dok se druge dvije stranke čine puno bliže prvima negoli je to u stvarnosti (Slika 3-3.).

Kritička procjena kvantitativnih rezultata i interpretacija statističkih pokazatelja ključne su za osiguranje točnosti i vjerodostojnosti u fact-checkingu. Korištenjem pouzdanih izvora, pažljivom analizom deskriptivnih i inferencijalnih statistika te kontekstualizacijom rezultata, fact-checkeri mogu pružiti precizne i informirane zaključke. Ovaj proces ne samo da povećava točnost provjera činjenica, već i jača povjerenje javnosti u medije i informacije koje primaju.

4. ETIČKE DILEME U FACT-CHECKINGU

4.1. Identifikacija i rješavanje etičkih izazova u provjeri činjenica

S obzirom na porast objave građana, ekspanziju društvenih mreža koje omogućavaju lakoću objave i trenutni domet te brisanje granica između pošiljatelja poruke i primatelja, imamo obvezu kontinuiranog preispitivanja etičnosti komunikacije u digitalnom dobu, a u pogledu vjerodostojnosti medija. Promjene u medijskoj infrastrukturi i jačanje korisničkog sadržaja održavaju se na sustav vrijednosti dok porast lažnih vijesti i široko viđenje takvih sadržaja opterećuje konzumente, kao i medijske organizacije. Rješenje se djelomično pronalazi u oslanjanju na umjetnu inteligenciju i sustave za automatsku provjeru činjenica (Grmuša i Prelog, 2020).

Provjera činjenica (fact-checking) ima ključnu ulogu u održavanju informacijske sigurnosti, posebno u eri brzog širenja dezinformacija. Međutim, ovaj proces nosi sa sobom brojne etičke izazove koje je važno prepoznati i riješiti. U nastavku su navedeni neki od ključnih etičkih izazova i prijedlozi za njihovo rješavanje:

- **Objektivnost i nepristranost**

Provjera činjenica zahtijeva nepristran pristup, ali individualne pristranosti i institucionalni interesi mogu utjecati na rezultate. Stoga je potrebno uvođenje jasnih i standardiziranih metodologija za provjeru činjenica kojih se mora pridržavati. Zapošljavanje ljudi s različitim političkim, kulturnim i ideološkim pozadinama kako bi se smanjila mogućnost pristranosti. Objavljivanje metoda i izvora korištenih u procesu provjere činjenica kako bi se omogućila provjera i kritika rada.

- **Odgovornost prema izvorima**

Nepravilna interpretacija ili selektivno korištenje izvora može dovesti do dezinformacija te je potrebno temeljito provjeravanje vjerodostojnosti i pouzdanosti izvora informacija, kao i osiguranje da se činjenice prezentiraju u njihovom punom kontekstu kako bi se izbjeglo pogrešno tumačenje.

- **Pravo na odgovor**

Subjekti provjere činjenica trebaju imati priliku da odgovore na nalaze koji ih se tiču. Potrebno je informiranje subjekata o nalazima i omogućavanje im da daju svoje komentare prije javnog objavljivanja. Brzo i transparentno ispravljanje eventualnih grešaka u provjeri činjenica.

- **Privatnost i zaštita podataka**

Provjera činjenica može uključivati osjetljive informacije koje bi trebale biti zaštićene te je stoga obvezno poštivanje zakona o zaštiti podataka i privatnosti.

- **Etika objavljivanja**

Neki provjereni sadržaji mogu izazvati štetu ako se ne tretiraju pažljivo. Razvijanje i pridržavanje etičkih smjernica koje reguliraju što i kako se objavljuje. Procjena potencijalnog utjecaja objavljivanja na različite grupe i zajednice.

- **Financiranje i utjecaji**

Financiranje od strane zainteresiranih strana može dovesti do sukoba interesa. Jasno objavljivanje izvora financiranja i svih potencijalnih sukoba interesa. Oslanjanje na više različitih izvora financiranja kako bi se smanjio utjecaj pojedinačnih interesnih grupa.

- **Tehnička i metodološka etika**

Korištenje tehnologije u provjeri činjenica može uključivati etičke dileme, poput korištenja umjetne inteligencije (engl. *Artificial intelligence*, AI). Osiguranje da timovi za provjeru činjenica budu educirani o etičkim implikacijama korištenih tehnologija. Uvođenje nadzornih tijela koja će pratiti i evaluirati etičke aspekte korištenja tehnologije.

Privatnost i sigurnost podataka su također značajne brige u digitalnom dobu. Dok tehnološki napredak omogućava prikupljanje i analizu velikih količina podataka, postavlja se pitanje kako se ti podaci koriste i čuvaju. Neprimjereno korištenje ili curenje podataka može rezultirati povredom privatnosti pojedinaca i izložiti ih različitim rizicima, poput krađe identiteta ili zloupotrebe osobnih informacija u marketinške svrhe. Osim toga, sa sve većom povezanošću uređaja putem interneta stvari (IoT) i drugih mreža, postoji povećani rizik od cyber napada i hakiranja, što može ozbiljno ugroziti sigurnost podataka pojedinaca i organizacija. Stoga je važno kontinuirano ulagati u sigurnosne mjere i regulative kako bi se zaštitila privatnost i osigurala sigurnost podataka u digitalnom svijetu.

Rješavanje etičkih izazova u provjeri činjenica zahtijeva kontinuirani napor i predanost etičkim principima. Primjenom gore navedenih strategija moguće je unaprijediti pouzdanost, vjerodostojnost i etičnost procesa provjere činjenica.

4.2. Postupanje s osjetljivim informacijama i zaštita privatnosti

Ranije spomenuti Etički kodeks propisuje načela rada s kojima jamči profesionalan rad svih potpisnika što potvrđuje kontinuiranim procesom predanosti potpisnica/ redakcija ovim načelima. Neophodno je imati procedure koje osiguravaju poštivanje tih kriterija o čemu treba informirati organizacije, medije i javnost kao što ih treba informirati i o akterima koji se ne pridržavaju načela rada te im ne treba vjerovati samo zato što se predstavljaju kao fact-checkeri.

Osjetljive informacije uključuju podatke koji se odnose na privatni život pojedinaca, kao što su osobni podaci, medicinski podaci, financijski podaci te informacije koje mogu dovesti do stigmatizacije ili diskriminacije. Postupanje s osjetljivim informacijama i zaštita privatnosti u kontekstu fact-checkinga izuzetno su važni, s obzirom na to da provjera činjenica često uključuje prikupljanje, analizu i objavljivanje

podataka koji mogu biti osjetljivi ili privatni. Da bi se osigurala etičnost i zakonitost ovog procesa, potrebno je slijediti određene smjernice i strategije.

Fact-checkeri trebaju biti obučeni da prepoznaju osjetljive informacije i razumiju njihov značaj u kontekstu provjere činjenica. Potrebno je prikupljati samo one podatke koji su neophodni za provjeru činjenica kako bi se smanjio rizik od neovlaštenog otkrivanja privatnih informacija, a kada je to moguće i primjenjivo, treba dobiti izričiti pristanak od osoba čiji se podaci prikupljaju, posebno ako se radi o osjetljivim informacijama.

Gdje god je moguće, koristiti anonimizirane podatke (uklonjeni ili izmijenjeni podaci koji otkrivaju identitet) koji ne mogu biti povezani s pojedincem, čime se dodatno štiti privatnost. Kada anonimizacija nije moguća, koristiti pseudonimizaciju kako bi se smanjio rizik povezivanja podataka s konkretnim osobama.

Fact-checkeri trebaju biti upoznati i usklađeni s važećim zakonodavstvom o zaštiti podataka i privatnosti, poput Opće uredbe o zaštiti podataka (engl. *General Data Protection Regulation*, GDPR) u EU ili drugih lokalnih propisa. Razvijanje i pridržavanje internih pravnih smjernica za obradu osjetljivih informacija u skladu sa zakonodavstvom. Osobe čiji se podaci obrađuju trebaju biti informirane o načinu i svrsi obrade njihovih podataka te o njihovim pravima u vezi s tim podacima. Jasno komunicirati politike privatnosti i prakse obrade podataka kako bi se povećalo povjerenje javnosti.

Potrebno je razvijanje i usvajanje etičkog kodeksa koji jasno definira kako se postupa s osjetljivim informacijama i kako se štiti privatnost. Osigurati kontinuiranu obuku i edukaciju za sve članove tima o najboljim praksama zaštite privatnosti i postupanja s osjetljivim informacijama te imati jasan plan za postupanje u slučaju povrede podataka, uključujući brzo obavješćavanje pogođenih osoba i relevantnih tijela te poduzimanje mjera za smanjenje štete.

Zaštita privatnosti i postupanje s osjetljivim informacijama u fact-checkingu zahtijeva pažljivo planiranje, stroge sigurnosne mjere, usklađenost sa zakonima i etičke standarde. Primjenom ovih strategija, fact-checkeri mogu osigurati da proces provjere činjenica bude odgovoran, etičan i u skladu s najboljim praksama zaštite privatnosti.

4.3. Transparentnost i odgovornost u radu fact-checking tima

Transparentnost i odgovornost su ključni aspekti rada fact-checking timova, jer osiguravaju povjerenje javnosti i povećavaju vjerodostojnost provjerenih informacija. U nastavku su navedene vrijednosti koje se mogu implementirati u rad fact-checking tima:

- **Jasno definirani postupci i metodologije**

Objavlivanje detaljne dokumentacije o metodama koje se koriste za provjeru činjenica, uključujući kriterije za odabir činjenica, načine prikupljanja i analize podataka te kriterije za evaluaciju izvora. Prikazivanje konkretnih primjera i studija slučaja kako bi se pokazalo kako metodologija funkcionira u praksi.

▪ Izvori informacija

Dosljedno navođenje svih izvora informacija koje su korištene u provjeri činjenica, uključujući linkove na originalne izvore kada je to moguće. Opisivanje načina na koji su izvori provjereni i evaluirani u smislu vjerodostojnosti i pouzdanosti.

▪ Objavljivanje rezultata

Izrada i objavljivanje detaljnih izvještaja o provjeri činjenica, uključujući sve korake koji su poduzeti tokom procesa. Pisanje sažetaka na jednostavnom jeziku kako bi rezultati bili razumljivi široj javnosti.

▪ Odgovornost prema javnosti

Omogućavanje javnosti da postavlja pitanja, komentira i daje povratne informacije o provjerenim činjenicama putem različitih kanala komunikacije (e-mail, društvene mreže, forumi). Osiguravanje prava na odgovor osobama i organizacijama koje su predmet provjere činjenica, uključujući mogućnost da pruže svoje dokaze i argumente.

▪ Ispravljanje grešaka

Imati jasno definirane postupke za brzo ispravljanje grešaka i netočnih informacija koje su objavljene. Objavljivanje ispravka i javnih isprika kada je to potrebno, uključujući objašnjenje greške i korake poduzete da se ista ne ponovi.

▪ Unutarnja odgovornost

Provođenje redovnih unutarnjih revizija i evaluacija kako bi se osiguralo da se prate standardi i protokoli provjere činjenica. Kontinuirana obuka i profesionalni razvoj članova tima kako bi bili upoznati s najnovijim metodama, alatima i etičkim standardima.

Primjena transparentnosti i odgovornosti se provodi na sljedeći način:

- Primjena tehnoloških alata koji omogućuju veću transparentnost, poput online platformi gdje korisnici mogu pratiti korake provjere činjenica u stvarnom vremenu.
- Suradnja s nezavisnim organizacijama, akademskim institucijama i drugim fact-checking timovima kako bi se osigurala dodatna provjera i potvrda rada.
- Organiziranje javnih rasprava, radionica i edukativnih programa kako bi se povećala svijest o važnosti provjere činjenica i potakla kritička pismenost među širom populacijom.
- Implementacija transparentnosti i odgovornosti u rad fact-checking tima ključna je za izgradnju povjerenja javnosti i osiguranje visokog standarda vjerodostojnosti informacija.

Uvođenjem jasnih procedura, otvorene komunikacije i mehanizama za ispravljanje grešaka, fact-checking timovi mogu održavati integritet i pouzdanost svojih procjena, čime doprinose boljoj informiranosti i otpornosti društva na dezinformacije.

5. INTEGRACIJA FACT-CHECKINGA U AKADEMSKI KURIKULUM

5.1. Metode i strategije za uvođenje fact-checkinga u nastavne planove i programe visokog obrazovanja

Novi pojmovi kao što su informacijska politika, informacijska infrastruktura, informacijska operacija i informacijska strategija ističu važnost informacije na pojedinačnoj i skupnoj, državnoj razini. Informacijska zaštita i sigurnost potreba je svih naroda i društava te cjelokupni obrazovni sustav treba biti usmjeren na njihovu ugradnju u školske i akademske planove i programe kao i kroz cjeloživotno učenje. Sve informacije su važne, bez obzira iz kojeg izvora dolaze i moraju biti provjerljive, što je izazovno u pogledu društvenih mreža koje postaju nezaobilazan alat svakodnevnog rada (Marić Tokić i Skoko, 2023).

Osiguranje obrazovanja o dezinformacijama ima veliku važnost u procesu donošenja odluka. Neophodno je poticati druge na razvijanje kritičkog razmišljanja i provjere informacija odnosno razvoju sposobnosti prepoznavanja dezinformacija. Edukacije o dezinformacijama mogu značajno doprinijeti informiranosti ljudi i povećavanju njihove otpornosti na širenje neprovjerenih informacija. Prilikom susreta s osobom koja širi dezinformacije, važno je komunicirati ljubazno i učinkovito te s takvim pristupom postići veći utjecaj na promjenu nečijeg mišljenja nego napadom ili osudom. Pametno dijeljenje informacija koje su provjerene, ključno je u borbi protiv dezinformacija i izgradnji informacijske zajednice koja je pouzdana. Svatko od nas bi trebao biti odgovoran u pristupu informacijama i pomagati drugima da budu informiraniji (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018).

Medijska pismenost važna je za izgradnju otpornosti društva na dezinformacije. Bitno je da građani imaju pristup medijima te da su im u stanju kritički pristupiti i koristiti ih. Medijski pismeni građani oni su koji se snalaze u modernom digitalnom informativnom okruženju i tako mogu donositi utemeljene odluke. Posebno je važno da djeca rano nauče prepoznati dezinformacije pa obrazovni sustav igra vrlo važnu ulogu u medijskoj pismenosti.

Predlažu se sljedeći ishodi učenja za kolegij koji u fokusu imaju razotkrivanje dezinformacija (Antoliš i Pačelat, 2024):

- **Razumijevanje važnosti razotkrivanja dezinformacija:** Studenti razvijaju razumijevanje važnosti razotkrivanja dezinformacija s ciljem povećanja informiranosti i obrazovanja.
- **Provjera izvora informacije:** Studenti se snalaze u provjeravanju izvora informacije (provjera autorstva, svrhe te usporedba s drugim izvorima) kako bi utvrdili istinitost i vjerodostojnost.
- **Korištenje softverskih alata za razotkrivanje dezinformacija:** Student upoznaje razne softverske alate koji koriste u otkrivanju dezinformacija, poput InVID & WeVerify Chrome ekstenzije, Google Fact-Check Explorer, Google Eartha i SunCalca.
- **Primjena kritičkog razmišljanja:** Studenti razvijaju vještine kritičkoga razmišljanja i kako prepoznati manipulativne tehnike u informacijama. Prepoznavat će senzacionalističke naslove,

nedostatak izvora ili dokaza te pretjerane i emotivne izjave. Mediji često preuzimaju informacije objavljene na društvenim mrežama iz neprovjerenih izvora bez prethodne provjere istih. Za medije je točnost informacije manje važna od broja klikova i pregleda objavljenih sadržaja.

- **Edukacija o prepoznavanju dezinformacija:** Studenti razumiju važnost edukacije o načinima prepoznavanja i opovrgavanja lažnih ili obmanjujućih tvrdnji.
- **Dijeljenje provjerenih informacija:** Studenti će biti svjesni odgovornosti kao potrošač informacija te će shvatiti važnost dijeljenja samo provjerenih informacija kako bi pomogli u borbi protiv dezinformacija.
- **Razumijevanje sadržaja informacije:** Studenti će razumjeti važnost sadržaja kod pravilnog tumačenja informacija. Snažiti će se u pretraživanju dodatnih relevantnih informacija koje omogućuju širu perspektivu ili razumijevanje tvrdnje.
- **Razvijanje zdrave doze skeptičnosti:** Studenti će prema svakoj informaciji koju dobivaju razviti zdravu dozu skeptičnosti te će biti potaknuti da provjere informacije prije nego što ih prihvate kao istinite.
- **Kritičko razmišljanje o novinskim izvorima:** Studenti će primjenjivati smjernice poput 5W pitanja, pametnih provjera i CRAAP testa s ciljem kritičke procjene novinskih izvora.
- **Kombinacija koraka za provjeru izvora:** Student će koristiti kombinaciju raznih koraka potrebnih za provjeru izvora.
- **Uključivanje blockchain tehnologija:** Uključivanje *blockchain* tehnologija u edukacije doprinjet će rješavanju brojnih problema medijske ekologije i to problema od lažnih vijesti, narušenih autorskih prava, netransparentne monetizacije autorskih prava i skrivene propagande. Zahvaljujući *blockchain* tehnologiji, u svakom je trenutku moguće utvrditi autore medijskih sadržaja i opsege korištenja autorskih djela.

Ključni faktor u borbi protiv štetnih utjecaja dezinformacija su: provedba edukacija, informiranje i podizanje svijesti. Razvoj medijske pismenosti i kritičkih digitalnih kompetencija već od najranije dobi, od temeljne je važnosti u jačanju otpornosti društva na dezinformacije (Antoliš i Pačelat, 2024).

Temeljem dostupne literature u nastavku je dano nekoliko metoda i strategija za uspješnu implementaciju fact-checkinga u akademski kurikulum:

1. Integracija u postojeće predmete

- 1.1. Medijska pismenost: Integriranje modula o fact-checkingu u predmete koji se bave medijima i komunikacijom.
- 1.2. Kritičko mišljenje: Uvođenje tema o fact-checkingu u predmete filozofije, sociologije i politologije, koji već obrađuju kritičko mišljenje i analizu informacija.
- 1.3. Informatika i tehnologija: Dodavanje sadržaja o alatima i tehnologijama za provjeru činjenica u informatičke predmete.

2. Razvoj specijaliziranih tečajeva

- 2.1. Kreiranje posebnih tečajeva koji će se fokusirati na metode i tehnike provjere činjenica, analizu dezinformacija i razumijevanje digitalne medijske sfere.
- 2.2. Organiziranje praktičnih radionica gdje studenti mogu raditi na stvarnim primjerima provjere činjenica, koristeći različite alate i metode.

3. Interdisciplinarni pristup

3.1. Suradnja između odsjeka: Promoviranje suradnje između različitih odsjeka (npr. novinarstva, informatike, politologije) kako bi se razvili interdisciplinarni tečajevi i projekti.

3.2. Gostujući predavači: Pozivanje stručnjaka iz različitih područja (novinari, analitičari, IT stručnjaci) kako bi održali predavanja ili radionice o relevantnim temama.

4. Korištenje praktičnih alata i resursa

4.1. Digitalni alati: Uvođenje studenata u korištenje digitalnih alata za provjeru činjenica kao što su FactCheck.org, Snopes, i različiti softveri za analizu podataka.

4.2. Biblioteke resursa: Kreiranje online biblioteka s resursima i materijalima za učenje o fact-checkingu, uključujući članke, vodiče, video zapise i primjere studija slučaja.

5. Evaluacija i povratne informacije

5.1. Studenti kao fact-checkeri: Angažiranje studenata da rade na provjeravanju činjenica za sveučilišne publikacije ili web stranice, što može pružiti praktično iskustvo i osigurati povratne informacije o njihovom radu.

5.2. *Peer review*: Promoviranje *peer review* procesa gdje studenti međusobno evaluiraju radove na provjeri činjenica kako bi se poboljšala kvaliteta i preciznost.

6. Stvaranje centara za fact-checking

6.1. Akademski centri: Osnivanje centara za fact-checking unutar sveučilišta koji bi služili kao resursi za studente i istraživače, pružajući edukaciju, alate i podršku.

6.2. Partnerstva s medijima: Razvijanje partnerstva s lokalnim medijima i organizacijama za fact-checking kako bi studenti mogli raditi na stvarnim projektima i dobiti praktično iskustvo.

7. Podrška istraživanju i inovacijama

7.1. Istraživački projekti: Poticanje istraživačkih projekata fokusiranih na analizu dezinformacija, efikasnost različitih metoda provjere činjenica i utjecaj fact-checkinga na javno mnijenje.

7.2. Konferencije i seminari: Organiziranje akademskih konferencija, seminara i radionica posvećenih temama fact-checkinga i borbe protiv dezinformacija.

8. Evaluacija i prilagodba kurikuluma

8.1. Kontinuirano praćenje: Redovita evaluacija učinkovitosti kurikuluma kroz povratne informacije studenata, analiza rezultata i praćenje novih trendova u domeni fact-checkinga.

8.2. Fleksibilnost: Fleksibilno prilagođavanje nastavnih planova i programa na osnovu evaluacija i novih saznanja kako bi se osiguralo da studenti dobiju najnovije i najrelevantnije informacije i vještine.

Implementacija fact-checkinga u nastavne planove i programe visokog obrazovanja zahtijeva pažljivo planiranje, interdisciplinarnu suradnju i korištenje suvremenih alata i resursa. Kroz integraciju u postojeće predmete, razvoj specijaliziranih tečajeva, praktične radionice i stvaranje podržavajuće infrastrukture, sveučilišta mogu značajno unaprijediti medijsku pismenost i kritičko mišljenje svojih studenata, osposobljavajući ih da se efikasno nose s izazovima modernog informacijskog društva.

5.2. Razmatranje potreba studenata i tržišta rada pri oblikovanju kurikuluma

Uspješna integracija fact-checkinga u visoko obrazovanje zahtijeva balansiranje potreba studenata i zahtjeva tržišta rada. Kroz prilagođeni kurikulum, praktične radionice, suradnju s industrijom i kontinuiranu evaluaciju, studenti mogu steći relevantne vještine i znanja koja će im omogućiti uspješnu karijeru u različitim sektorima.

Razmatranje potreba studenata

Za razumijevanje različitih obrazovnih pozadina i ciljeva potrebno je uzeti u obzir:

- **Raznolike pozadine:** Prepoznati da studenti dolaze iz različitih obrazovnih i profesionalnih pozadina (novinarstvo, komunikacije, političke znanosti, informatika) i prilagoditi kurikulum kako bi bio relevantan za sve.
- **Individualni ciljevi:** Uvažiti individualne ciljeve studenata i omogućiti fleksibilnost u izboru modula ili projekata koji najbolje odgovaraju njihovim interesima i karijernim planovima.

Razvijanje ključnih vještina je važno, a one mogu biti:

- **Analitičke vještine:** Fokusirati se na razvoj analitičkih vještina koje su ključne za fact-checking, uključujući sposobnost kritičkog mišljenja, analize izvora i evaluacije informacija.
- **Digitalne vještine:** Osigurati da studenti steknu digitalne vještine potrebne za korištenje alata za provjeru činjenica, pretraživanje podataka i rad s digitalnim platformama.
- **Komunikacijske vještine:** Podučavati studente kako efikasno komunicirati svoje nalaze, bilo kroz pisane izvještaje, vizualizacije podataka ili prezentacije.

Predlaže se pružanje praktičnog iskustva i to kroz:

- **Praktične radionice:** Organizirati praktične radionice i projekte gdje studenti mogu raditi na stvarnim primjerima provjere činjenica.
- **Staziranja i partnerstva:** Omogućiti studentima staziranja i partnerstva s organizacijama za fact-checking, medijima i nevladinim organizacijama kako bi stekli stvarno radno iskustvo.

Razmatranje zahtjeva tržišta rada

Potrebno je identificirati relevantne sektore i poslove:

- **Sektori:** Prepoznati sektore gdje su vještine fact-checkinga najpotrebnije, kao što su novinarstvo, digitalni marketing, odnosi s javnošću, politika, nevladine organizacije i akademske istraživačke institucije.
- **Poslovi:** Definirati specifične poslove koji zahtijevaju vještine fact-checkinga, poput novinara, analitičara, specijalista za digitalne medije, istraživača i edukatora.

Uska suradnja s industrijom može se ostvariti na sljedeći način:

- **Savjetodavni odbori:** Osnivanje savjetodavnih odbora s predstavnicima iz industrije kako bi se osiguralo da kurikulum odgovara potrebama tržišta rada.
- **Ankete i istraživanja:** Provođenje redovnih anketa i istraživanja među poslodavcima kako bi se identificirale promjene u potrebama tržišta rada i prilagodio kurikulum u skladu s tim.

Razvoj kurikuluma usmjerenog na karijeru:

- **Struktura programa:** Strukturiranje programa tako da studenti stječu specifična znanja koja se traže na tržištu rada, uključujući tehničke vještine, kritičko mišljenje i sposobnost komunikacije.
- **Certifikati i akreditacije:** Pružanje mogućnosti za stjecanje certifikata i akreditacija koje su prepoznate u industriji.

Primjena praktičnih metoda i alata

Od suvremenih tehnologija predlaže se korištenje:

- **Digitalni alati:** Uključivanje korištenja digitalnih alata i platformi za provjeru činjenica u nastavni plan, poput alata za analizu podataka, prepoznavanje obrazaca i vizualizaciju podataka.
- **Online platforme:** Korištenje online platformi za suradnju i dijeljenje informacija među studentima i s vanjskim partnerima.

Pružanje resursa i podrške kroz:

- **Mentorski programi:** Uspostavljanje mentorskih programa gdje iskusni stručnjaci iz industrije mogu pružati smjernice i podršku studentima.
- **Resursni centri:** Stvaranje resursnih centara s pristupom literaturi, alatima i stručnjacima koji mogu pomoći studentima u njihovom učenju i istraživanju.

Kontinuirana evaluacija i unapređenje

Povratne informacije studenata dobiti putem:

- **Redovne evaluacije:** Provođenje redovnih evaluacija i prikupljanje povratnih informacija od studenata kako bi se identificirale snage i slabosti kurikuluma.
- **Alumni ankete:** Kontaktiranje bivših studenata i prikupljanje njihovih povratnih informacija o korisnosti stečenih vještina na tržištu rada.

Praćenje trendova u industriji na sljedeće načine:

- **Praćenje promjena:** Kontinuirano praćenje promjena i novih trendova u industriji fact-checkinga kako bi se kurikulum održao relevantnim i ažurnim.
- **Suradnja s profesionalnim organizacijama:** Održavanje veze s profesionalnim organizacijama i sudjelovanje na konferencijama kako bi se ostalo u toku s najnovijim praksama i potrebama tržišta rada.

6. PRIMJENA FACT-CHECKINGA U ISTRAŽIVAČKIM PROJEKTIMA

6.1. Korištenje fact-checking metodologije u istraživačkim projektima na razini visokog obrazovanja

Korištenje fact-checking metodologije u istraživačkim projektima na razini visokog obrazovanja može značajno poboljšati kvalitetu i vjerodostojnost istraživanja. Fact-checking metodologija pomaže osigurati da se informacije koje se koriste u istraživanju temelje na točnim i provjerenim podacima.

Osnovna načela fact-checkinga u istraživanju su:

- **Kritičko razmišljanje:** Poticanje kritičkog pristupa svim informacijama. Polaznici trebaju naučiti preispitivati izvore informacija, analizirati njihove tvrdnje i provjeravati njihovu vjerodostojnost.
- **Verifikacija izvora:** Provjera izvora informacija radi utvrđivanja njihove pouzdanosti. Ovo uključuje identifikaciju primarnih i sekundarnih izvora te procjenu njihove relevantnosti i objektivnosti.
- **Transparentnost:** Osiguravanje transparentnosti u procesu istraživanja, uključujući jasnu dokumentaciju korištenih izvora i metodologija.

U nastavku je predložena metodologija koja se može integrirati u istraživačke projekte:

- **Prikupljanje podataka**

Studente treba podučiti kako identificirati relevantne i pouzdane izvore informacija, uključujući akademske članke, vladine izvještaje, statističke baze podataka i druge verificirane izvore.

Korištenje više izvora za potvrdu točnosti informacija. Osvrtanje na vjerodostojnost autora i publikacija te provjeravanje datuma objave kako bi se osiguralo da su informacije revidirane.

- **Analiza podataka**

Studente treba osposobiti za kritičku analizu prikupljenih podataka, uključujući identifikaciju mogućih pristranosti i grešaka u podacima. Upotreba digitalnih alata i platformi za provjeru činjenica, kao što su Google Fact Check Explorer, Snopes, i drugi specijalizirani alati za provjeru informacija.

- **Dokumentacija i izvještavanje**

Detaljno bilježenje svih koraka poduzetih u procesu provjere činjenica, uključujući korištene izvore i metode provjere.

U istraživačkim radovima jasno navesti sve korištene izvore i opisati metodologiju provjere činjenica. Ovo uključuje referenciranje svih korištenih materijala i objašnjavanje kako su informacije provjerene.

Primjena u istraživačkim projektima se provodi na sljedeće načine:

- **Uvođenje fact-checkinga u metodologiju istraživanja**

U istraživački projekt uključiti metodološki okvir koji obuhvaća korake fact-checkinga. Ovo može uključivati prikupljanje podataka, analizu izvora, provjeru činjenica i dokumentaciju rezultata.

Poticati korištenje fact-checking metodologije u interdisciplinarnim istraživačkim projektima, gdje se provjeravaju informacije iz različitih disciplina kako bi se dobila sveobuhvatna slika.

- **Evaluacija i revizija**

Peer review: Uključivanje procesa *peer review* u kojem drugi istraživači provjeravaju točnost podataka i metodologiju korištenu u istraživanju.

Korektivne mjere: U slučaju otkrivanja pogrešaka ili netočnih informacija, osigurati implementaciju korektivnih mjera i ispravljanje podataka.

Edukacija i obuka studenata se provodi:

- **Tečajevi i radionice**

Uvođenje predmeta ili modula o fact-checkingu u nastavne planove kako bi studenti naučili temeljne principe i metode provjere činjenica.

Organizacija praktičnih radionica gdje studenti mogu primijeniti fact-checking metodologiju na stvarnim primjerima i istraživačkim projektima.

- **Resursi i alati**

Stvaranje online biblioteka s resursima, vodičima i alatima za fact-checking koje studenti mogu koristiti tokom svojih istraživanja.

Omogućavanje pristupa digitalnim alatima i platformama za provjeru činjenica i osposobljavanje studenata za njihovo korištenje.

Evaluacija i kontinuirano unapređenje temelji se na:

- **Povratne informacije**

Redovno evaluiranje kurikuluma i metoda podučavanja na osnovu povratnih informacija od studenata i tržišta rada kako bi se osigurala relevantnost i učinkovitost.

Korištenje povratnih informacija bivših studenata koji su implementirali fact-checking metodologiju u svojim profesionalnim ili akademskim karijerama.

- **Praćenje trendova**

Kontinuirano revidiranje nastavnih programa kako bi bili u skladu s najnovijim trendovima i praksama u domeni fact-checkinga.

Održavanje suradnje s industrijom i profesionalnim organizacijama kako bi se osiguralo da kurikulum odgovara trenutnim potrebama tržišta rada.

Integracija fact-checking metodologije u istraživačke projekte na razini visokog obrazovanja osigurava da studenti stječu vještine potrebne za kritičku analizu informacija i provjeru činjenica. Kroz edukaciju, praktičnu primjenu, korištenje digitalnih alata i kontinuiranu evaluaciju, studenti će biti bolje pripremljeni za suočavanje s izazovima modernog informacijskog društva i tržišta rada.

6.2. Integracija provjere činjenica u metodologiju istraživanja i prikupljanje podataka

Integracija provjere činjenica u metodologiju istraživanja i prikupljanje podataka ključno je za osiguranje kvalitete i vjerodostojnosti istraživačkih projekata. Kroz jasnu definiciju metodologije, rigorozno prikupljanje i evaluaciju podataka, transparentno izvještavanje te kontinuiranu edukaciju i evaluaciju, istraživači mogu osigurati da njihova istraživanja budu temeljena na točnim i provjerenim informacijama, čime doprinose vjerodostojnosti i korisnosti svojih istraživanja.

Integracija provjere činjenica u metodologiju istraživanja i prikupljanje podataka može značajno poboljšati kvalitetu i vjerodostojnost istraživanja. Evo kako se to može učiniti na organiziran i učinkovit način:

Definirana metodologija istraživanja sadrži:

- **Postavljanje ciljeva:** Jasno definiranje istraživačkih ciljeva i pitanja koja se istražuju.
- **Razvoj istraživačkog okvira:** Uspostavljanje istraživačkog okvira koji uključuje provjeru činjenica kao ključni korak. To može uključivati identifikaciju relevantnih izvora, metodologija prikupljanja podataka i analiza podataka.

Prikupljanje podataka se provodi na sljedeće načine:

- **Identifikacija izvora**

Primarni izvori: Korištenje izvornih podataka koji su izravno prikupljeni kroz intervjue, ankete, eksperimentalne studije itd.

Sekundarni izvori: Korištenje postojećih podataka iz pouzdanih i verificiranih izvora kao što su akademski radovi, vladini izvještaji, statistički podaci i publikacije renomiranih organizacija.

- **Evaluacija izvora**

Vjerodostojnost: Procjena vjerodostojnosti izvora, uključujući autoritet i reputaciju autora, datum objave i kvalitetu izvora.

Pristranost: Analiza mogućih pristranosti u izvorima i njihov utjecaj na podatke.

Od digitalnih alata se koriste:

- **Fact-checking alati:** Korištenje digitalnih alata za provjeru činjenica kao što su Snopes, FactCheck.org, i Google Fact Check Explorer za provjeru vjerodostojnosti informacija.
- **Analitički alati:** Upotreba alata za analizu podataka i vizualizaciju informacija kao što su Excel, SPSS, R, i Tableau.

Za analizu podataka potrebna je:

- **Kritička analiza**

Valjanost: Provjera valjanosti prikupljenih podataka kroz usporedbu s drugim izvorima i analizama.

Pouzdanost: Procjena pouzdanosti podataka kroz statističke metode i analize.

- **Usporedba podataka**

Cross-referenciranje: Usporedba podataka iz različitih izvora kako bi se osigurala njihova točnost i dosljednost.

Identifikacija nedosljednosti: Otkrivanje i analiza nedosljednosti u podacima te njihovo rješavanje kroz dodatnu provjeru ili ispravljanje podataka.

Dokumentacija i izvještavanje se provodi kako je navedeno u nastavku:

- **Dokumentacija procesa**

Zapisivanje izvora: Detaljno bilježenje svih korištenih izvora informacija, uključujući potpune reference i datume pristupa.

Opis metodologije: Jasno opisivanje metodologije istraživanja, uključujući korake provjere činjenica i analize podataka.

- **Transparentnost u izvještajima**

Izrada detaljnih izvještaja koji jasno navode sve korištene izvore i metodologije provjere činjenica. Pisanje sažetaka istraživanja na jednostavnom jeziku kako bi rezultati bili razumljivi široj javnosti.

Evaluacija i povratne informacije pomoću:

- **Peer review**

Unutarnja evaluacija: Organizacija unutarnje evaluacije i *peer review* procesa kako bi se osigurala točnost i kvaliteta istraživanja.

Vanjska evaluacija: Angažiranje vanjskih stručnjaka za recenziranje istraživanja i pružanje povratnih informacija.

- **Korektivne mjere**

Ispravljanje grešaka: Brzo identificiranje i ispravljanje svih grešaka ili netočnosti u podacima i izvještajima.

Ažuriranje informacija: Redovno revidiranje podataka i izvještaja na temelju novih saznanja i povratnih informacija.

Tečajevi i radionice se provode na sljedeće načine:

Obuka o fact-checkingu: Organizacija tečajeva i radionica o metodama provjere činjenica, alatima i najboljim praksama.

Edukacija o digitalnim alatima: Pružanje edukacije o korištenju digitalnih alata za analizu i provjeru podataka. Uspostavljanje mentorskih programa gdje iskusni istraživači i stručnjaci za provjeru činjenica mogu pružati smjernice i podršku.

7. RAZVOJ KRITIČKOG RAZMIŠLJANJA KROZ FACT-CHECKING

7.1. Promicanje kritičkog razmišljanja i analitičkih vještina

Za razotkrivanje dezinformacija potrebno je vrijeme, istraživanje i primjena kritičkog razmišljanja. Važan je izvor informacija odnosno njegova provjera, kao i potvrda ili osporavanje tvrdnje od neovisnih izvora, analiza sadržaja, prepoznavanje nelogičnosti te provjera faktografskih podataka i sam kontekst prije dijeljenja informacija s drugima.

Informacijski stručnjaci predlažu smjernice koje bi pomogle ljudima u kritičkom razmišljanju o pruženim informacijama. Metoda pitanja 5W odnosi se na postavljanje pet pitanja za procjenu vjerodostojnosti tvrdnje: Tko je autor? (autoritet); Koja je svrha sadržaja? (točnost); Otkud je sadržaj? (izdavač); Zašto postoji izvor? (svrha i objektivnost); Kako se ovaj izvor uspoređuje s drugim izvorima? (uspostava usporedbe).

Nadalje, metoda tzv. pametne provjere upotrebljava se za procjene novinskih izvora, koja uključuje pitanja u nastavku: Tko ili što je izvor? (izvor); Zašto izvor iznosi pojedine tvrdnje? (motiv); Tko je napisao priču? (autoritet); Postoje li elementi koji djeluju neistinito? (recenzija); Kako se izvor uspoređuje s drugim izvorima? (test dvaju izvora).

Kriteriji koji pomažu u procjeni kvalitete i prikladnosti izvora informacija, a s kojima se korisnik susreće, donosi tzv.:

- CRAAP test (engl. *currency, relevance, authority, accuracy, purpose* / valuta, relevantnost, autoritet, točnost, svrha) koji postavlja pitanja: Kako su informacije ažurirane? (valuta); Koliko su informacije važne? (relevantnost); Koja je vjerodostojnost izvora? (autoritet); Koliko su informacije točne i vjerodostojne? (točnost); Koja je svrha informacija? (svrha).
- TRAAP test (engl. *timeliness, relevance, authority, accuracy* / pravodobnost, relevantnost, autoritet, točnost) sadrži popis pitanja za procjenu informacije.

Obrazloženje, donošenje odluka i učinkoviti individualni i grupni procesi razmišljanja studentima mogu biti alat u borbi protiv lažnih vijesti. Prema ovom pristupu kritično razmišljanje uključuje (Ireton i Posetti, 2018):

- Znatiželju o širokom spektru pitanja.
- Zabrinutost da ste uvijek dobro informirani.
- Upozorenje na mogućnost upotrebe kritičkog mišljenja.
- Povjerenje u postupke obrazloženog ispitivanja.
- Samopouzdanje u vlastitu sposobnost rasuđivanja.
- Fleksibilnost u razmatranju alternativa i mišljenja.
- Razumijevanje mišljenja drugih ljudi.
- Pravednost u ocjenjivanju rasuđivanja.

- Prepoznavanje i suočavanje s vlastitim pristranostima, predrasudama, stereotipima.
- Razboritost pri obustavi, donošenju ili promjeni presuda.
- Spremnost za preispitivanje i revidiranje stavova tamo gdje iskrena refleksija sugerira da je promjena opravdana.

Promicanje kritičkog razmišljanja i analitičkih vještina kroz praktične vježbe fact-checkinga može značajno unaprijediti sposobnost studenata da prepoznaju i procjenjuju informacije u digitalnom dobu. Nekoliko strategija i konkretnih vježbi koje se mogu koristiti za ovaj cilj dane su u prilogu ovog Priručnika.

7.2. Razumijevanje uloge fact-checkinga u razvoju medijske pismenosti među studentima

U Priručniku za provjeru informacija iz medija (dznep.hr) nalazi se niz teorijskih stručnih objašnjenja i alata kao pomoć pri analiziranju odabranog sadržaja. Također, Muzej lažnih vijesti (mlv.hr), internetski portal, aktivno sudjeluje u prevenciji i edukaciji o lažnim vijestima (Jurković i Dabo, 2022).

Fact-checking igra ključnu ulogu u razvoju medijske pismenosti među studentima jer ih uči kako kritički analizirati informacije, prepoznati dezinformacije i donositi informirane odluke. Navedeno se može postići na sljedeće načine:

- Razumijevanjem kako mediji stvaraju sadržaj i kako taj sadržaj utječe na društvo.
- Prepoznavanje različitih vrsta medijskih sadržaja i njihovih namjena (npr. vijesti, oglašavanje, zabava).
- Kritičko analizirati medijske poruke.
- Prepoznavanje pristranosti, propagande i dezinformacija.
- Korištenje medija na odgovoran i etičan način.
- Analizirati kako mediji oblikuju javno mnijenje i utječu na društvene procese te kako kritička medijska pismenost može pomoći u zaštiti demokratskih vrijednosti.
- Poticati studente da prate najnovije trendove i inovacije u području fact-checkinga i medijske pismenosti. Organizirati radionice, seminare i predavanja s profesionalcima iz industrije medija i fact-checkinga kako bi studenti mogli steći praktična znanja i iskustva.

Fact-checking je ključna komponenta u razvoju medijske pismenosti među studentima. Kroz strukturirane obrazovne programe, praktične vježbe, korištenje digitalnih alata i resursa te kontinuiranu evaluaciju i povratne informacije, studenti mogu razviti kritičke i analitičke vještine potrebne za prepoznavanje i borbu protiv dezinformacija. Ove vještine ne samo da im pomažu u akademskom i profesionalnom razvoju, već i u odgovornom i informiranom sudjelovanju u društvu.

8. EVALUACIJA I PRAĆENJE UČINKA EDUKACIJE O FACT-CHECKINGU

8.1. Metode evaluacije uspješnosti programa fact-checkinga u visokom obrazovanju

Projekt Europski opservatorij za digitalne medije (EDMO) podupire neovisnu zajednicu koja radi na sprječavanju širenja dezinformacija, a služi za stvaranje multidisciplinarne zajednice unutar koje su neovisni provjeravatelji činjenica i akademski istraživači. EDMO će u suradnji s internetskim platformama uspostaviti siguran okvir u kojem se poštuje privatnost i koji će akademskim istraživačima omogućiti pristup podacima na internetskim platformama. Nadalje, EDMO će Europskoj skupini regulatora za audiovizualne medijske usluge (ERGA) pružati tehničku potporu i savjete za praćenje politika internetskih platformi u okviru Kodeksa dobre prakse u suzbijanju dezinformacija i/ili budućih regulatornih okvira. EDMO je u funkciji od 1. lipnja 2020. Tim ugovornim konzorcijem upravlja Europski sveučilišni institut (EUI).

Evaluacija uspješnosti programa fact-checkinga (provjere činjenica) u visokom obrazovanju može se provesti pomoću različitih metoda koje obuhvaćaju kvantitativne i kvalitativne pristupe. Cilj ovakvih evaluacija je utvrditi koliko su ti programi efikasni u poboljšanju vještina studenata u prepoznavanju i provjeri informacija. Evo nekoliko metoda koje se mogu koristiti:

1. Pre-test i post-test evaluacija

Provodi se testiranje znanja i vještina studenata prije i nakon sudjelovanja u programu fact-checkinga. Pitanja mogu uključivati identificiranje lažnih informacija, procjenu izvora, i provjeru činjenica. Razlika u rezultatima prije i nakon programa pokazuje promjenu u znanju i vještinama studenata.

2. Analiza radova i projekata studenata

Pregledati studentske radove ili projekte prije i nakon implementacije programa fact-checkinga. Evaluirati kvalitetu izvora, točnost informacija i sposobnost analize podataka. Poboljšanja u kvaliteti rada, korištenje pouzdanih izvora, i točnosti informacija.

3. Anketiranje i intervjui

Anketiranje studenata i nastavnika o njihovim iskustvima i percepciji programa. Provođenje intervjua za detaljnije razumijevanje stavova i mišljenja. Kvalitativna analiza povratnih informacija može otkriti koliko su programi korisni i koji su njihovi nedostaci.

4. Praćenje angažmana i sudjelovanja

Praćenje sudjelovanja studenata u aktivnostima vezanim za fact-checking, kao što su radionice, diskusije i online platforme. Broj i učestalost sudjelovanja može ukazivati na interes i angažiranost studenata.

5. Evaluacija nastavnog plana i programa

Analiza integracije programa fact-checkinga u kurikulum. Pregled nastavnih materijala, ciljeva i metoda podučavanja. Kvalitativna ocjena koliko su ciljevi programa postignuti i koliko su metode podučavanja efikasne.

6. Analiza medijske pismenosti

Procjena medijske pismenosti studenata prije i nakon programa putem specijaliziranih testova. Poboljšanje u razumijevanju medija, sposobnost prepoznavanja lažnih vijesti i manipulativnih sadržaja.

Svaka od ovih metoda pruža drugačiji uvid u uspješnost programa fact-checkinga, a koristi se s ciljem dobivanja što cjelovitije slike, samostalno ili u kombinaciji. Uspjeh programa može se mjeriti kroz različite aspekte kao što su znanje, vještine, stavovi, angažman i dugoročni učinci na studente.

8.2. Praćenje dugoročnih učinaka i utjecaja obrazovanja o provjeri činjenica na studente

Praćenje dugoročnih učinaka i utjecaja obrazovanja o provjeri činjenica na studente zahtijeva metodičan pristup i korištenje raznih alata za evaluaciju. U nastavku je nekoliko koraka i metoda koje se mogu koristiti za ovu vrstu evaluacije:

1. Longitudinalne studije

Praćenje istih grupa studenata kroz dulje vremensko razdoblje nakon završetka programa fact-checkinga.

Mjerenje:

Periodični testovi medijske pismenosti i provjere činjenica. Anketiranje i intervjui svakih nekoliko godina kako bi se pratio razvoj vještina i stavova.

2. Praćenje karijernih puteva

Praćenje profesionalnog razvoja studenata koji su prošli programe fact-checkinga.

Mjerenje:

Ispitivanje u kojoj mjeri koriste vještine provjere činjenica u svom profesionalnom životu. Anketiranje poslodavaca o sposobnostima kritičkog razmišljanja i medijske pismenosti bivših studenata.

3. Analiza stvarnih primjera provjere činjenica

- Poticanje studenata da dokumentiraju slučajeve u kojima su koristili vještine provjere činjenica u svom svakodnevnom životu ili karijeri.

Mjerenje:

Kvalitativna analiza ovih primjera kako bi se procijenio stvarni utjecaj programa.

4. Povratne informacije od zajednice

- Anketiranje i intervjui s članovima zajednice u kojoj studenti rade ili djeluju kako bi se procijenio njihov utjecaj na medijsku pismenost i kritičko razmišljanje unutar te zajednice.

Mjerenje:

Kvalitativne povratne informacije koje ukazuju na širenje vještina provjere činjenica i medijske pismenosti.

5. Upotreba digitalnih alata i platformi

- Praćenje aktivnosti studenata na digitalnim platformama za provjeru činjenica i medijsku pismenost.

Mjerenje:

Analiza podataka o korištenju alata, učestalosti provjera činjenica, i angažiranosti u online zajednicama za provjeru činjenica.

6. Alumni ankete

- Redovite ankete bivših studenata kako bi se dobile povratne informacije o dugoročnom utjecaju obrazovanja o provjeri činjenica.

Mjerenje:

- Analiza odgovora na pitanja o korištenju vještina provjere činjenica, promjenama u stavovima prema medijima, i primjeni naučenog u različitim aspektima života.

7. Participativna istraživanja

- Uključivanje bivših studenata u istraživačke projekte koji procjenjuju učinak obrazovanja o provjeri činjenica.

Mjerenje:

Suradnja na istraživanjima omogućuje prikupljanje podataka iz prve ruke i detaljnu analizu dugoročnih učinaka. Praćenje dugoročnih učinaka i utjecaja obrazovanja o provjeri činjenica na studente zahtijeva kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih metoda, kao i suradnju sa studentima, poslodavcima, i zajednicama. Korištenjem ovih pristupa može se dobiti detaljna i sveobuhvatna slika o tome koliko su programi provjere činjenica uspješni u dugoročnom kontekstu.

9. KORACI PROVJERE ČINJENICA

9.1. Urednička procjena: ocjena važnosti i relevantnosti tvrdnje

Sloboda istraživanja zahtijeva veliku odgovornost za javnu riječ i oblikovanje javnoga prostora. Borba protiv lažnih vijesti i dezinformacija temelji se na sljedećih pet ključnih točaka (Marić Tokić i Skoko, 2023):

1. transparentnost,
2. medijska i informacijska pismenost,
3. osnaživanje korisnika i novinara,
4. raznolikost i održivost ekosustava europskih vijesti te
5. kontinuirano istraživanje.

Urednička procjena važnosti i relevantnosti tvrdnje u kontekstu fact-checkinga ključno je za osiguravanje preciznosti, pouzdanosti i značaja informacija koje se provjeravaju. Urednici mogu ocijeniti važnost i relevantnost tvrdnje na sljedeći način:

- Procijeniti koliko tvrdnja može utjecati na široku javnost. Tvrdnje koje mogu izazvati paniku, pogrešno usmjeriti javno mnijenje ili utjecati na zdravlje i sigurnost su posebno važne.
- Tvrdnje koje se odnose na političke događaje, izbore, zakonodavstvo ili socijalne probleme imaju visok stupanj važnosti.
- Tvrdnje koje mogu utjecati na tržišta, investicije, ekonomske odluke ili financijsku stabilnost.
- Tvrdnje koje su često ponavljane ili viralne zahtijevaju brzu provjeru zbog svog potencijala za široko širenje dezinformacija.
- Ako tvrdnja dolazi iz vjerodostojnih izvora poput vlada, renomiranih organizacija ili stručnjaka, njen značaj je veći.

Metode kojima se navedeno može provesti je praćenje medija i društvenih mreža kako bi se utvrdilo koje tvrdnje su najraširenije i najutjecajnije. Korištenje povratnih informacija od čitatelja i publike kako bi se razumjelo koje tvrdnje izazivaju najviše interesa i zabrinutosti.

Kriteriji ocjene relevantnosti tvrdnje su:

- **Kontekst i aktualnost:** Tvrdnja koja se odnosi na trenutne događaje ili probleme ima veću relevantnost.
- **Povezanost s temom:** Tvrdnja mora biti izravno povezana s temom koju obrađujete. Odmak od glavne teme može umanjiti relevantnost.
- **Pouzdanost izvora:** Relevantnost tvrdnje raste ako dolazi iz pouzdanih i vjerodostojnih izvora.
- **Potencijal za razjašnjavanje dezinformacija:** Tvrdnje koje su već predmet dezinformacija ili kontroverzi imaju visoku relevantnost.
- **Publika:** Razmatranje interesa i potreba ciljne publike. Relevantne su one tvrdnje koje su od posebnog interesa za vašu publiku.

Metode kojima se navedeno može provesti su:

- **Kontekstualna analiza:** Analiza kako se tvrdnja uklapa u širi kontekst trenutnih događaja i tema.
- **Provjera izvora:** Detaljna provjera izvora tvrdnje za ocjenu njihove pouzdanosti.
- **Povratne informacije:** Korištenje povratnih informacija od čitatelja za razumijevanje njihove percepcije relevantnosti.

Ocjena važnosti i relevantnosti tvrdnji temelj je učinkovite provjere činjenica. Pravilnom procjenom, urednici mogu osigurati da se resursi usmjeravaju na najkritičnije informacije, čime se povećava pouzdanost i korisnost fact-checking izvještaja za javnost.

9.2. Traženje kredibilnih izvora podataka i analiza temeljena na standardima

Prema podacima Svjetskog ekonomskog foruma tri su načina kako je umjetna inteligencija donijela promjenu novinarskoj praksi: 1) u kontekstu novinarske rutine izvještavanja – novinari su više u redakcijama, a manje na terenu, 2) osiguravanje trenutnog *feedbacka* publike na priču, ali i 3) smanjenjem dodatnih barijera (s lokalnih i regionalnih razina) za ulazak informacija u redakciju. Prema istraživanju koje je proveo Beckett (2019) o razumijevanju uloge umjetne inteligencije u redakcijama, svjesnosti o rizicima upotrebe umjetne inteligencije, kao i o etičkim implikacijama na uzorku od 71 redakcije u 32 zemlje svijeta pokazalo je da svjesnost o umjetnoj inteligenciji raste, no da još uvijek nije dosegla transformacijsku snagu. Istovremeno, uočen je i nedostatak organizacijskih strategija kao preduvjet kvalitetnoj implementaciji, a kao glavni izazovi istaknuti su financijski resursi, digitalne vještine, znanja o umjetnoj inteligenciji te kulturološke razlike (Grmuša i Prelog, 2020).

Rastući jaz među medijskim organizacijama u kontekstu (ne)mogućnosti ulaganja u implementaciju umjetne inteligencije, izaziva zabrinutost, no istodobno ohrabruju podaci prema kojima čak 2/3 izdavača smatra značajnom ulogu umjetne inteligencije u proizvodnji medijskog sadržaja u budućem razdoblju (Grmuša i Prelog, 2020).

Traženje kredibilnih izvora podataka i analiza temeljena na standardima ključno je za uspješno provođenje programa fact-checkinga. U nastavku je detaljan vodič kako to postići:

1. Identifikacija kredibilnih izvora

Kriteriji za kredibilne izvore:

- **Reputacija:** Izvori s dugogodišnjom reputacijom za točnost i pouzdanost, poput renomiranih novina, znanstvenih časopisa, i stručnih organizacija.
- **Autoritet:** Izvori koji su autoritet u određenom području, kao što su vladine agencije, sveučilišta i specijalizirani istraživački instituti.
- **Transparentnost:** Izvori koji jasno navode svoje metode prikupljanja podataka, financiranje i moguće sukobe interesa.

- **Recenzija:** Materijali koji su prošli kroz recenzentski postupak, kao što su znanstveni radovi i službeni izvještaji.

Alati za identifikaciju izvora su:

- Google Scholar: Pretraga znanstvenih radova i publikacija.
- PubMed: Baza podataka za medicinske i biomedicinske publikacije.
- JSTOR: Digitalna knjižnica akademskih časopisa, knjiga i izvora.
- WorldCat: Globalni katalog biblioteka za pronalaženje knjiga i drugih izvora.

2. Evaluacija izvora podataka

Kriteriji za evaluaciju:

- Točnost: Provjera činjenica, brojki i tvrdnji kroz unakrsnu provjeru s drugim izvorima.
- Ažuriranost/revizija: Koristiti najnovije dostupne podatke kako bi se osigurala relevantnost.
- Nepristranost: Provjeriti jesu li izvori neovisni i bez političkih ili komercijalnih interesa.
- Citatnost: Izvori koje često citiraju drugi pouzdani izvori obično su kredibilni.

3. Analiza temeljena na standardima

Standardi za analizu:

- Transparency International: Standardi za transparentnost i antikorupcijske mjere.
- AP Stylebook i Chicago Manual of Style: Standardi za novinarstvo i izdavaštvo.
- ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors): Smjernice za etiku objavljivanja i autorstvo.
- ISO (International Organization for Standardization): Standardi za različite industrije, uključujući podatkovne i informacijsku sigurnost.

Koraci za analizu:

1. Prikupljanje podataka: Sistematsko prikupljanje podataka iz identificiranih kredibilnih izvora.
2. Organizacija podataka: Kategorizacija i organizacija podataka za lakšu analizu.
3. Primjena standarda: Primjena odgovarajućih standarda na prikupljene podatke.
4. Provjera i validacija: Unakrsna provjera i validacija rezultata s drugim kredibilnim izvorima.
5. Dokumentacija: Detaljno bilježenje svih korištenih izvora i metoda analize.

4. Primjeri kredibilnih izvora

1. Vladine agencije:
 - Eurostat: Statistički podaci o Europi.
 - CDC (*Centers for Disease Control and Prevention*): Podaci o zdravlju i bolestima.
 - ONS (*Office for National Statistics*): Službeni statistički podaci za UK.
2. Međunarodne organizacije:
 - WHO (*World Health Organization*): Zdravstveni podaci i smjernice.
 - World Bank: Ekonomski i razvojni podaci.
 - UNESCO: Podaci o obrazovanju, znanosti i kulturi.
3. Akademske institucije:
 - Harvard University: Istraživanja i publikacije.
 - MIT (*Massachusetts Institute of Technology*): Tehnološka istraživanja i podaci.
4. Renomirani mediji:
 - *The New York Times*: Aktualne vijesti i analize.
 - BBC: Međunarodne vijesti i izvještaji.
 - Reuters: Globalne vijesti i financijske informacije.

5. Povratne informacije i kontinuirano poboljšanje

Metode za prikupljanje povratnih informacija:

- Ankete: Za čitatelje, kolege i stručnjake u industriji.
- Analiza komentara: Pregled komentara i reakcija na objavljene provjere činjenica.
- Radionice i okrugli stolovi: Diskusije s ključnim dionicima o metodama i rezultatima fact-checkinga.

Kontinuirano poboljšanje:

- Redovite revizije: Redovita evaluacija i ažuriranje metodologija i praksi.
- Obuka: Stalna edukacija novinara i istraživača o novim alatima i standardima.
- Prilagodba praksi: Prilagodba praksi na temelju povratnih informacija i novih otkrića.

Korištenjem ovih pristupa, urednici i istraživači mogu osigurati da njihovi izvještaji i analize temelje na kredibilnim i pouzdanim izvorima te da se provode prema visokim standardima kvalitete i točnosti.

9.3. Proces verifikacije informacija: potvrda ili opovrgavanje tvrdnje

Ključan korak u procjeni vjerodostojnosti informacija je provjera reputacije izvora, a u čijoj provjeri se može primijeniti nekoliko metoda. Prva metoda je metoda istraživanja povijesti izvora informacije kako bi znali koliko je izvor dugo aktivan i koje je teme pokrivao u prošlosti. Dugogodišnja aktivnost i dobar ugled mogu ukazivati na vjerodostojnost izvora. Zatim se provodi dublje istraživanje izvora što uključuje opis, misiju i vrijednosti koje promovira. Također, važno je provjeriti transparentnost izvora u kontekstu politike uređivanja, etičkih smjernica i prakse objavljivanja ispravaka kada je to potrebno. Važan korak je pretraga ocjena i recenzija o izvoru uz pomoć tražilice. Dodatni uvid se može dobiti ocjenjujući iskustva drugih korisnika s tim izvorom. Ukoliko je izvor prepoznat po istraživačkom novinarstvu ili analitičkim izvještajima, predlaže se provjeriti da li je jasna metodologija istraživanja te način provjeravanja činjenica (Dejanović, 2020).

Važno je istraživanjem utvrditi na pristranost i objektivnost izvora u pružanju informacija te da li je u prošlosti pružao tendenciozne ili netočne informacije. Ako je izvor prepoznat od strane drugih pouzdanih medija, institucija ili stručnjaka u određenom području, to je znak njegove dobre reputacije, a može se i provjeriti kako je izvor pozicioniran u odnosu na pojedine autoritete u gospodarstvu ili struci. Temeljito provjeravanje reputacije izvora prije nego se informacija prihvati kao vjerodostojna, omogućuje bolju sposobnost prosuđivanja kvalitete i pouzdanosti primljenih informacija (Antoliš i Pačelat, 2024).

Važno je znati kako provjeravati relevantnost činjenica te je potrebno tražiti vjerodostojne izvore informacija kao što su novinari istraživači, stručnjaci u specifičnim područjima ili verifikacijske faktografske organizacije koje omogućuju provjerene činjenice. Važno je potražiti članke, izvještaje ili publikacije koji su zasnovani na provjerenim izvorima i citiraju relevantne podatke (Dejanović, 2020). Predlaže se pregledavati izvještaje ili izjave verifikacijskih faktografskih organizacija poput FactCheck.org, Snopes, Politifact i drugih koje se bave provjerom činjenica s obzirom da često pružaju detaljne analize i navode svoje izvore.

Ukoliko je informacija temeljena na određenim statističkim podacima, važno je provjeriti izvore tih podataka i to pretragom službenih izvora, vladinih agencija, akademskih studija ili istraživačkih institucija koje su provjerile i objavile iste podatke. Neophodno je provjeriti više izvora za potvrdu točnosti tvrdnje jer ukoliko više pouzdanih izvora navodi iste činjenice, povećana je vjerojatnost da su oni točni. Naravno, treba biti oprezan ako se izvori samo međusobno referiraju i u tom slučaju potražiti neovisne potvrde. Naime, čak i pouzdani izvori mogu biti pristrani ili imati određenu tendencioznost. Stoga je važno proučiti metodologiju koja je korištena za prikupljanje podataka i obratiti pozornost na moguće pristranosti kod interpretacije ili prezentacije činjenice. Ukoliko se radi o znanstvenim činjenicama ili provedenim istraživanjima, mogu se pronaći radovi objavljeni u priznatim znanstvenim publikacijama ili stručnim časopisima jer svako znanstveno istraživanje prolazi zahtjevan proces recenzije te pružaju vjerodostojne podatke (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018).

Moguće alternativne ili suprotne stavove kod provjere istinitosti potrebno je razmotriti prije donošenja zaključka. Važno je biti temeljit i kritičan prilikom provjere činjenica kako bi se osigurala vjerodostojnost informacija. Također, važno je razumjeti kontekst da bi se moglo pravilno interpretirati informacije. Umjesto oslanjanja samo na naslove ili sažetke preporučljivo je pažljivo čitanje cijelog članka ili izvora

informacija s ciljem dobivanja svih relevantnih informacija kao i razumijevanja konteksta u kojem se informacije predstavljaju.

Pretraga dodatnih izvora s više informacija o istom događaju ili temi pomaže u dobivanju šire slike i drugačije perspektive. Ako se informacija odnosi na određeni događaj, potrebno je istražiti povijesni kontekst te proučavati relevantne događaje koji su prethodili ili su povezani s trenutnim događajem da bi se bolje razumjela šira situacija. Razumijevanje pozadinskih čimbenika pomaže u tumačenju i procjeni informacija te je potrebno uzeti u obzir kulturni, politički i društveni kontekst u kojima se informacija pojavljuje. Stručna analiza ili mišljenje stručnjaka u pojedinom području pruža kontekst i tumačenje informacija, a osim navedenog treba obratiti pažnju na objektivne izvore i one temeljene na činjenicama. Važan je i vremenski okvir u kojem se informacija pojavljuje jer vremenski faktori mogu utjecati na događaj ili tvrdnju. Razumijevanje konteksta je ključno kod pravilnog tumačenja informacija i donošenja informiranih zaključaka te se preporučuje ne oslanjati na izolirane informacije, već potražiti dodatne izvore i razmotriti različite perspektive kako bi se dobila cjelovita slika (Antoliš i Pačelat, 2024).

Primjer procesa verifikacije

Tvrdnja: "Konzumacija kofeina povećava rizik od srčanih bolesti."

1. Prikupljanje tvrdnje: Identificirana je tvrdnja iz novinskog članka.
2. Preliminarna analiza: Tvrdnja sugerira povezanost između unosa kofeina i rizika od srčanih bolesti.
3. Identifikacija izvora: Pretražiti znanstvene baze podataka za relevantne studije.
4. Prikupljanje podataka: Pronađeno je nekoliko recenziranih studija koje istražuju utjecaj kofeina na kardiovaskularno zdravlje.
5. Unakrsna provjera: Usporediti zaključke različitih studija i provjeriti izvore njihovih podataka.
6. Provjera dokaza: Analizirati empirijske podatke iz tih studija.
7. Analiza i sinteza: Većina studija nije pronašla značajnu povezanost između umjerene konzumacije kofeina i povećanog rizika od srčanih bolesti, dok neke sugeriraju moguće negativne efekte kod prekomjerne konzumacije.
8. Zaključak i izvještavanje: Tvrdnja je djelomično opovrgnuta. Umjerena konzumacija kofeina nije povezana s povećanim rizikom, ali prekomjerna konzumacija može imati negativne učinke.
9. Objavljivanje: Objaviti rezultate s detaljnim objašnjenjem i referencama na korištene studije.
10. Kontinuirano praćenje: Pratiti nove studije koje se bave ovom temom kako bi se ažurirao izvještaj.

Koristeći ovaj sustavni proces verifikacije, može se osigurati da su provjere činjenica temeljite, točne i transparentne.

10. NARATIVNA STRUKTURA FACT-CHECKA

10.1. Oblikovanje jasnog i privlačnog narativa u fact-checkingu

Svaki priručnik započinje metodom koja se sastoji od pet osnovnih pitanja sažetih u kratici 5W, a to su tko, što, kada, gdje i zašto (engl. *who, what, when, where, why*). Moguće je dodati i kako (engl. *how*). Odgovor na navedenih pet pitanja je temelj novinarske forme, a to je vijest. Iz nje se dalje izgrađuju sve ostale novinarske forme. Da bi informacija bila potpuna, ona mora davati odgovor na svako od navedenih pitanja. Sve ostalo što se gradi mimo ovih pet pitanja predstavlja nadogradnju. Stoga sve sljedeće forme koje se razvijaju iz temeljne forme u sebi sadržavaju vijest. Novinarske forme su: izvještaj, recenzija, osvrt, reportaža, intervju, esej, kritika te razni komentari.

Vijest je temeljna novinarska vrsta koja sadrži točne, kratke, jasne, razumljive i pravovremene informacije, odnosno podatke o nekom događaju. Važni elementi koje mora zadovoljiti svaka vijest su: istinitost, novost, aktualnost, jasnoća i preciznost.

Najčešća struktura vijesti je ona u kojoj je njezina bit odnosno ključna informacija dana odmah na početku, a zatim se na njoj nadograđuju ostale informacije, tzv. tijelo vijesti. Poznat je pojam strukture obrnute piramide što znači da je na početku dan temeljni pregled svih bitnih informacija, dok se prema kraju vijest sužava u ključno pitanje, npr. uzrok ili sudionik događaja.

Postoji i struktura u kojoj sve informacije nisu otkrivene na samom početku već se otkrivaju postepeno kao što je vijest s odloženim djelovanjem ili postupnim otkrivanjem.

Vijest u nizu je slijedno praćenje informacije o nekom događaju. Kako pristižu informacije se objavljuju, pozivanjem na razne izvore i periodično se revidiraju. Ovakav tip vijesti svojstven je elektroničkim medijima, npr. radiju, televiziji, internetu i posvećen je iznimno važnim događajima kao što su npr. izbori, teroristički napadi, velike ceremonije, krizne situacije. U ovim slučajevima, u uvodu vijesti, su naznačene osnovne informacije, a u tijelu teksta, koji se nastavlja s oznakom vremena kad je osvježena informacija objavljena, u redovitom ritmu se ponavlja poveznica na izvornu informaciju kako bi se publika koja se naknadno uključuje mogla upoznati s događajem.

10.2. Pisanje objektivnih i preciznih izvještaja o provjerenim tvrdnjama

Izvještaj je opširniji od vijesti, u smislu da detaljnije opisuje događanje, donosi detalje samog događanja uz izjave i komentare sudionika. Izvještaj se odnosi na nešto što se dogodilo, tj. ne može se odnositi na događaj koji tek slijedi. Može biti oblikovan kronološki, problemski, tematski, ovisno o samom autorskom pristupu. Izvještaj može sadržavati elemente reportaže, narativnu liniju koja donosi i elemente atmosfere kao što su

okruženje, ambijent, tonovi i gestikulacija osobe koja daje izjave, a može sadržavati i komentar samog autora.

Sve profesije imaju svoje kodekse djelovanja i ponašanja te je tako i s provjeravateljima činjenica. Na prvom mjestu im je nepristranost i pravednost u radu što znači da svaku informaciju provjeravaju na isti način, neovisno od koga dolazi. Sve što objavljuju detaljno pojašnjavaju, otvoreni su za ispravke i dopune, a sve da bi publici donijeli točne i istinite informacije. Također, ukazuju na izvore na koje se pozivaju uz precizno navođenje metodologije po kojoj rade, kao i načina financiranja.

Ne postoji jednostavna formula, niti uputa kako informacije pretvoriti u određeni medijski sadržaj, a da su prilagođene platformama na kojima novinari objavljuju. Potrebno je imati autentične, pouzdane i vjerodostojne izvore, ali i iskrene informatore. Svaki izvor i/ili informator stvara problem novinaru ili redakciji ako ima skrivene namjere ili nešto krije, ako je pristran ili ima konkretne motive, ili ukoliko zahtijeva anonimnost, a za to nema utemeljenje. Ako je priča od početka krenula pogrešnim smjerom, ne može drugačije niti završiti nego provjerom činjenica odnosno analizom fact-checkera. Stoga je važno:

- u potpunosti biti uvjeren u kredibilitet i relevantnost izvora,
- provesti temeljitu analizu dostupne dokumentacije, iščitavati i razumjeti zakonske i druge akte,
- proučiti statističke podatke i detaljno pristupiti istraživanju,
- kontaktirati stručnjake,
- pratiti društvene mreže radi prepoznavanja potencijalno korisnih i kvalitetnih informacija.

Prikupljene informacije neophodno je:

- detaljno provjeriti,
- utvrditi sve činjenice,
- svaku bilješku pažljivo iščitati,
- dokazati svaku tvrdnju i izjavu,
- razmisliti postoje li određeni interesi i zakulisne radnje,
- na vrijeme ispraviti što je potrebno,
- ako postoje nejasnoće ili sumnje zvati ponovno sugovornike i kontaktirati institucije,
- biti skeptičan prema prikupljenim podacima i ne pretpostavljati,
- dobro procijeniti sav materijal, u video ili audio formatu, na papirima.

I kod preuzimanja informacija iz sekundarnih izvora, koje su već negdje objavljene, novinari koji ih planiraju koristiti za razvoj priče trebaju:

- pažljivo pročitati/poslušati/pogledati objavu u cijelosti,
- provjeriti autore i medije koji su to objavili, njihovu relevantnost, pouzdanost i ugled,
- uvjeriti se u pouzdanost njihova izvora i onoga o čemu su pričali,
- pronaći da li su i drugi o tome izvještavali,
- i još jednom promisliti o svemu.

Uz navedene tehnike koje su na raspolaganju i uz iskustvo na koje se može osloniti, neophodno je i upotrijebiti vještine i alate koje na raspolaganju imaju fact-checkeri, pogotovo u provjeri činjenica s portala

i društvenih mreža te krenuti sa stvaranjem budućeg medijskog sadržaja pridržavajući se svih postulata novinarske profesije, prije svega etičkih.

Kad je posao završen i objava objavljena u medijima, mogu se očekivati reakcije, kao i primjedbe te upozorenja (od izvora, sudionika, prozvanih ili fact-checkera) da nešto ne odgovara istini. Dok je ispravljanje pogreške u novinama, na radiju ili televiziji prilično kompleksno te ima svoju proceduru uz poštivanje pravila, na portalima je to puno jednostavnije i preporuka je da se ne skriva. U nastavku su prijedlozi mogućih rješenja kod revizije tekstova na portalima, ako je materijalna greška postojala:

- jasna i vidljiva obavijest o tome da je greška postojala i da je ispravljena
- ispravak netočnog dijela teksta
- dodavanje napomene koja informira čitatelja o tome što je, kada i zbog čega ispravljeno
- napomene treba vizualno izdvojiti od ostatka teksta, na način koje uredništvo medija odabere.

Slične napomene se mogu staviti i ako se u tekst dodaju nove informacije, koje ne predstavljaju ispravak grešaka. Obavijest nije neophodna, ako se rade ispravke slovničkih grešaka ili formatiranja teksta, međutim, ukoliko je napravljena teža materijalna greška i tekst ne odgovara istini u potpunosti, neophodni su demanti i/ili brisanje članka. Sve navedeno vrijedi i za objave spornih sadržaja na društvenim mrežama.

10.3. Komunikacija rezultata fact-checka s publikom na razumljiv način

Prema području djelovanja predlaže se sljedeća kategorizacija organizacija za provjeru činjenica (Brandtzaeg i Folstad, 2017):

1. online glasine i obmane (Snopes.com, Hoax-Slayer, ThruthOrFiction.com, HoaxBusters, Viralgranskaren – Metro);
2. političke i javne izjave (FactCheck.org, PolitiFact, The Washington Post, Fact Checker, CNN Reality Check, Full Fact) i
3. specifične teme i kontroverze (StopFake, TruthBeTold, #RefugeeCheck, Climate Feedback, Brown Moses Blog/Bellingcat).

PolitiFact ima fokus na specifičnim političkim tvrdnjama, uz pretpostavku da ih mediji točno i vjerodostojno prenesu, dok npr. StopFake evaluira rad novinara, u potrazi za obmanjujućim pričama temeljenima na neprovjerenim dokazima (Haigh i sur., 2017). Razlika je u provjeri iznesenih činjenica u medijskim objavama, a ne mišljenjima.

Nakon početne faze razvoja fact-checkera, nove inicijative postajale su raznolikije te su se prestale međusobno kopirati (Lowrey, 2017). Dodatno, proširen je fokus s političkog diskursa prema drugim područjima, prije svega znanosti i zdravlju.

U suvremenom dobu dolazi do pojave mnoštva različitih vidova informacija, dezinformacija i lažnih vijesti koje preplavljaju medijski i informacijski prostor. Razvojem novih oblika medija došlo je do pojave brojnih lažnih vijesti s ciljem ostvarivanja različitih interesa unutar različitih područja. Svako područje, političko, kulturno, gospodarsko, vojno ili znanstveno, podložno je širenju informacija koje su neprovjerene,

neistinite i zavaravajuće. Uloga medija je prenošenje informacija, uz mnoge druge uloge, no s razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija došlo je do niza promjena unutar samog medijskog prostora. Mediji se sve više upotrebljavaju kao sredstvo moći i utjecaja da bi se ostvarili različiti ciljevi (Marić Tokić i Skoko, 2023).

11. SPECIFIČNOSTI FACT-CHECKA U RAZLIČITIM MEDIJSKIM FORMAMA

11.1. Analiza prilagodbe fact-checking metoda za različite medijske platforme poput tiska, televizije, radija i društvenih mreža

Tradicionalni mediji kao što su radio, televizija i tisak morali su se prilagoditi nekim od odlika novih medija: višesmjerna komunikacija, multimedijalnost, brzina i dostupnost. Procesi konvergencije medija podrazumijevaju proizvodnju i dostupnost medijskih sadržaja na raznim platformama, što zahtjeva veću suradnju među pojedinim odjelima. Navedeno je veliki izazov za medijske organizacije, jer ključno pitanje postaje „tko će i kojom tehnologijom objaviti što više sadržaja u što manje vremena i za što manje novca“ (Krajina i Perišin, 2009). Međutim, konvergencija se odražava i na (pre)ustroj medijske organizacije i to pomoću promjene novinarske rutine. Jedan od takvih modela je i primjena integriranih redakcija gdje novinari istodobno kreiraju medijske objave za razne platforme, što je rezultat promjene novinarske prakse u digitalnom dobu (Grmuša i Prelog 2020).

Nadalje, integrirane redakcije traže novinare koji posjeduju specijalizirana znanja i vještine kako bi mogli prenijeti događaje na razne načine, ovisno o specifičnostima komunikacijskih kanala. Stoga je inzistiranje na konceptu cjeloživotnoga obrazovanja postao imperativ i u ovoj profesiji. Istodobno, brisanje granica između pošiljatelja poruke i primatelja, kao i porast broja objava građana, rast društvenih mreža koje osiguravaju lakoću objava i trenutni doseg, obveza je svima na kontinuirano preispitivanje etičnosti komunikacije u digitalnom dobu u kontekstu vjerodostojnosti medija. Na sustav vrijednosti odražavaju se promjene u medijskoj infrastrukturi, jačanje korisničkih sadržaja, kao i pitanje distribucije, dok porast lažnih vijesti i široko poimanje takvih sadržaja opterećuje konzumente, ali i medijske organizacije. Rješenje se pokušava pronaći u oslanjanju na umjetnu inteligenciju i sustave za automatsku provjeru informacija koji bi trebali pomoći u jačanju povjerenja u medije (Grmuša i Prelog 2020).

Nove tehnologije

Iako je pojam konvergencije imao upotrebu primarno u komunikologiji, nakon 1980-ih njegova se upotreba proširila i na druga područja u kontekstu razvoja digitalnih tehnologija te integracije teksta, slike i zvuka na različitim medijima (Papić, Jakopc i Mičunović, 2011). Konvergencija je dugo percipirana isključivo kroz postojanje *online* inačice tiskanoga izdanja, no ona je puno više od toga. Naime, uključuje doseganje što većeg udjela publike putem raznih platformi, ali i traži sposobnost pričanja iste priče za različite platforme (Grmuša i Prelog 2020).

Konvergencija medija mijenja odnose između tehnologija, žanrova, tržišta i publike, podsjećajući da konvergencija obuhvaća cjelokupan komunikacijski proces, a ne samo jednu njegovu (završnu) fazu. Redakcije i novinari prilagođavaju se izvještavanju na više platformi, vođeni strategijom 3 M što znači multimedija, multikanalnost i multiplatforme. S navedenim dolazi i više odgovornosti za novinare u

svakodnevnom radu, posebno u kontekstu poštivanja profesionalnih standarda a koji su ugroženi brzinom i multitaskingom (Saltzis i Dickinson, 2008).

Svaka medijska platforma ima svoje specifičnosti, koje zahtijevaju prilagodbu metoda provjere činjenica. U nastavku su dane metode provjere činjenica koje se mogu prilagoditi za tiskane medije, televiziju, radio i društvene mreže.

Za tiskane medije se koriste statistički podaci i citati koji se mogu detaljno provjeriti prije objavljivanja. Korigiranje pogrešaka u naknadnim izdanjima. Metode prilagodbe su:

- Detaljna provjera prije objave: Novinari trebaju temeljito istražiti sve činjenice prije objavljivanja. To uključuje provjeru izvora, statistika i citata.
- Revizija od strane urednika: Urednici trebaju pregledati i potvrditi točnost informacija prije tiskanja.
- Objava ispravaka: Ako se greška otkrije nakon objave, potrebno je objaviti ispravak u sljedećem broju.

Za televiziju je brza proizvodnja sadržaja i potreba za ažurnim vijestima. Vizualni elementi i grafike. Metode prilagodbe su:

- Provjera činjenica u stvarnom vremenu: Korištenje timova za provjeru činjenica koji mogu brzo potvrditi informacije tijekom emitiranja.
- Vizualni indikatori: Korištenje grafika i natpisa koji ističu provjerene činjenice ili upozoravaju na nepotvrđene informacije.
- Trening novinara: Edukacija novinara i prezentera o tehnikama provjere činjenica i važnosti točnosti.

Kod radija je fokus na audio sadržaju te ima brzu distribuciju vijesti. Metode prilagodbe su:

- Brza provjera prije emitiranja: Timovi za provjeru činjenica trebaju brzo raditi na provjeri informacija prije emitiranja.
- Transparentnost: U slučaju neprovjerenih informacija, važno je slušatelje obavijestiti da se radi o nepotvrđenim vijestima.
- Ispravci u idućim emisijama: Ako se greška otkrije nakon emitiranja, potrebno je obavijestiti slušatelje u idućim emisijama.

Društvene mreže imaju brzinu širenja informacija, kao i interaktivnost i povratne informacije od korisnika. Metode prilagodbe su:

- Automatizirani alati za provjeru: Korištenje algoritama i umjetne inteligencije za prepoznavanje i označavanje lažnih informacija.
- Suradnja s fact-checking organizacijama: Partnerstvo s neovisnim organizacijama koje provjeravaju činjenice i označavaju lažne vijesti.
- Edukacija korisnika: Informiranje korisnika o tehnikama provjere činjenica i poticanje na kritičko razmišljanje.

11.2. Razumijevanje specifičnosti publike i načina na koje se informacije konzumiraju na različitim medijima

Novi mediji i nove tehnologije traže prilagodbe i nova znanja, dok nove tehnologije dodatno imaju utjecaja na nove poslovne modele, organizacijsku kulturu i radne uloge te ostvarivanje prihoda postaje diverzificirana aktivnost. Istovremeno, sve se više razmatra uloga umjetne inteligencije u stvaranju medijskog sadržaja, što predstavlja svojevrsni odmak s obzirom na proučavanje njezine primjene isključivo kroz tehničko-tehnološku komponentu (Grmuša i Prelog 2020).

Istraživanje provedeno u 149 zemalja na uzorku od 4100 novinara i urednika pokazuje da se novinari svakodnevno oslanjaju na digitalne tehnologije kao odgovor na pritiske nametnutih rokova što je jedan od najvećih izazova. Također, bilježi se rast otpuštanja kadrova u velikim organizacijama, dok male organizacije bilježe rast, uz zabrinutost kako ih zadržati jer su lokalno orijentirane. Iako rad u digitalnom okruženju zahtijeva specijalna znanja i vještine, broj zaposlenih specijalista sporo raste, ali raste broj novinara i menadžera s diplomom iz tehničkoga područja. Istovremeno, velik broj novinara potvrđuje da su digitalni alati transformirali njihov svakodnevni rad i da žude za kontinuiranom i naprednijom edukacijom (npr. cybersigurnost, podcast i fact-check), koje uglavnom nisu osigurane od strane njihove redakcije (Grmuša i Prelog 2020).

Novi mediji i nove tehnologije olakšale su dostupnost sadržaja, ali i znatno utjecale na proizvodni proces u medijima. Konvergencija je rezultirala brojnim različitim ishodima kod medijskih organizacija i to u organizacijskom, tehnološkom, ali i profesionalnom aspektu. Oslanjanje na digitalne alate postalo je neizostavno kod stvaranja medijskog sadržaja, što zahtjeva određene kompetencije za realizaciju dvaju najčešćih zahtjeva za – brzinom i ekskluzivnošću, a što nerijetko rezultira objavom neprovjerenih informacija pojačavajući tako nepovjerenje u medije.

Društvene mreže značajan su kanal informiranja, ali istovremeno i širenja društveno štetnih komunikacijskih formi, što je rezultiralo stvaranjem komunikacijske krize objavljivanjem lažnih vijesti dominantno u političkom spektru. Iako je 2020. godina u međunarodnom i nacionalnom okruženju bila ocijenjena ključnom za testiranje upotrebe fact-check sustava utemeljenih na umjetnoj inteligenciji, novinari su i dalje nepovjerljivi prema tehnološkim dosezima, ponajviše zbog raznih utjecaja primjene i mogućnosti manipulacije u kojima aktivno sudjeluju i kreatori medijskog sadržaja. U isto vrijeme, i izdavači su mišljenja kako bi oslanjanje na umjetnu inteligenciju previše opustilo novinare koji moraju pronaći način kako se povezati s publikom i pridonijeti jačanju povjerenja u medije i njihovu vjerodostojnost (Grmuša i Prelog 2020).

Kao što je ranije navedeno u poglavlju 2.3., fact-check sustavi se smatraju korisnim, ali isključivo dodatnim alatom provjere s obzirom da je ljudski faktor, znanje, osobno iskustvo i vještina ključno u svakodnevnom prikupljanju i obradi podataka. Ovo je posljedica drugačijeg pristupa radu, ali i spore implementacije tehnoloških rješenja u hrvatskim redakcijama, uslijed ograničenih resursa, u odnosu na europske zemlje. Istovremeno, etička načela su primarna u vraćanju povjerenja u medije. Veliku ulogu ima i smanjivanje generacijskog jaza i organizacijskih razlika, kao i jačanje tehnoloških kompetencija novinara koje će ih pripremiti za rad u digitalnom okruženju (Grmuša i Prelog 2020).

Da bi mediji uspješno prenosili informacije i zadržali povjerenje publike, potrebno je razumjeti specifičnosti publike i načine na koje konzumiraju sadržaj na različitim platformama. U nastavku su navedene specifičnosti publike i načini konzumacije informacija za tiskane medije, televiziju, radio i društvene mreže.

Specifičnosti publike i način konzumacije tiskanog medija:

- Čitatelji tiskovnih medija često su stariji i preferiraju tradicionalne oblike vijesti.
- Čitatelji traže detaljne i dubinske analize.
- Čitanje u slobodno vrijeme, često uz jutarnju kavu ili tijekom putovanja.
- Fokus na duže članke i istraživačko novinarstvo.
- Fizički oblik medija omogućava čitateljima da se vrate na članak kasnije.

Specifičnosti publike i način konzumacije televizije:

- Gledatelji su različitih dobnih skupina, ali često uključuju obitelji i starije osobe.
- Gledatelji preferiraju vizualno privlačne i kratke segmente vijesti.
- Gledanje tijekom obroka ili opuštanja, često u večernjim satima.
- Informacije se prenose putem kratkih, dinamičnih priloga koji koriste vizualne elemente.
- Popularni su formati poput vijesti, dokumentarnih filmova i intervjua.

Specifičnosti publike i način konzumacije radija:

- Slušatelji su često ljudi u pokretu, poput vozača i putnika.
- Publika može biti šarolika, uključujući mlade i starije osobe.
- Slušanje tijekom vožnje, obavljanja kućanskih poslova ili na radnom mjestu.
- Informacije se prenose kroz kratke vijesti, intervjue i glazbene emisije.
- Radio omogućava multitasking, jer slušatelji mogu obavljati druge aktivnosti dok konzumiraju sadržaj.

Specifičnosti publike i način konzumacije društvenih mreža:

- Korisnici su pretežno mlađi ljudi, ali platforme poput Facebooka imaju širu demografsku skupinu.
- Korisnici traže brze, kratke i lako probavljive informacije.
- Informacije se konzumiraju tijekom cijelog dana, često u kratkim vremenskim intervalima.
- Velik naglasak na vizualne sadržaje, uključujući slike, videozapise i infografike.
- Interakcija s sadržajem putem komentara, lajkova i dijeljenja.

12. MEĐUNARODNE PERSPEKTIVE U FACT-CHECKINGU

12.1. Pregled različitih pristupa fact-checkingu diljem svijeta

Fact-checkeri postojećih medijskih organizacija prevladavaju u zapadnoj Europi i velikim svjetskim demokracijama poput SAD-a, Južne Koreje i Australije. Iako su ovisni o financijskoj podršci uredništva, s obzirom na postojeće resurse i infrastrukturu imaju veliku prednost kod privlačenja publike. U suprotnosti s navedenim, fact-checkeri u područjima poput istočne Europe, Bliskog istoka te Latinske i Južne Amerike u većem broju nastaju kao neovisni projekti zbog manje razine novinarske slobode, slobode govora i političke nestabilnosti.

Kao što je ranije spomenuto, na Poynter institutu u Tampa Bayu u SAD-u, u rujnu 2015. osnovan je *International Fact-Checking Network* s ciljem povezivanja svjetskih fact-checkera pod jednu krovnu organizaciju. Najvažniji dio njihova djelovanja predstavlja uspostava etičkog kodeksa (rujan 2016.) za fact-checkere diljem svijeta u kojem je istaknuto sljedećih pet vrijednosti:

1. Angažiranje za nepristranost i pravednost u djelovanju, točnije pristupu gdje se svaka izjava provjerava na jednaki način, bez obzira s koje je strane političkog spektra izrečena.
2. Angažiranje za transparentnost izvora što promiču isticanjem svih korištenih izvora u svakom objavljenom članku, tako da i čitatelj sam može provjeriti danu izjavu na isti način.
3. Transparentni prikaz organizacije i financiranja da bi se osigurao nepristran pristup radu bez mogućnosti utjecanja financijskih dionika na djelovanje fact-checkera.
4. Zalaganje za transparentni prikaz metodologije rada, kao i sustava ocjenjivanja razine istinitosti.
5. Obveza na otvorene i iskrene ispravke i revidiranje tekstova koji su objavljeni da bi publika uvijek imala pristup točnim informacijama.

Fact-checkere se može podijeliti na neovisne organizacije ili dijelove postojećih medijskih redakcija. Svi poznatiji mediji u SAD imaju vlastite odjele za provjere činjenica: *The New York Times*, *The Washington Post*, *The Associated Press*, *National Public Radio*, *USA Today*, CNN, Fox, MSNBC. Ako se promatra globalno, više od pola organizacija su nevladine organizacije ili sastavnice sveučilišta, a ne dio postojećih medijskih organizacija (Graves i Cherubini, 2016). Učestale su i *ad hoc* varijante medijskih organizacija prilikom i za vrijeme trajanja velikih političkih događaja.

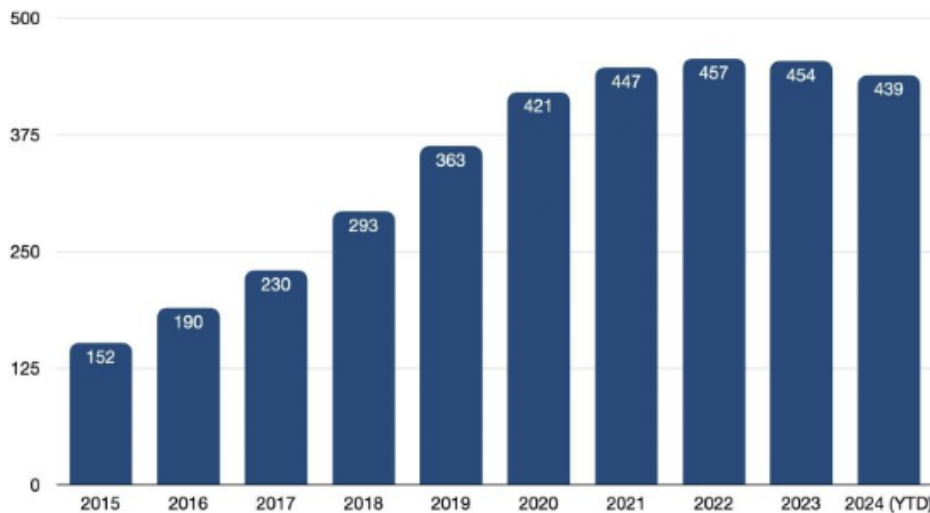
Prema podacima iz 2016. godine, većina organizacija (u Europi preko 90%) po uzoru na prvotne američke, fokusirana je na istraživanja tvrdnji političara, ali postoje i oni koji su fokusirani gotovo isključivo na medije (primjerice ukrajinski StopFake, britanski Full Fact, finski Faktabaari, sjevernoirski FactCheckNI i makedonski Vistinomer) (Graves i Cherubini, 2016).

U istraživanju *Fact-Checkers as Entrepreneurs* analizirano je 126 organizacija, članica IFCN kako bi se utvrdilo koliko ih je osnovano unutar medijskih organizacija, kako se financiraju, kako su definirali ciljeve, misiju i viziju te tko im je ciljana publika. Prema istraživanju, od 126 organizacija sa svih kontinenata, 74 dio je većih medijskih organizacija i to najčešće u zemljama razvijenih demokracija (SAD, EU, Australija...).

Poduzetnički pothvati pojavljuju se u državama koje imaju manje razvijene demokratske sustave i nemaju tradiciju neovisnih medija (Afrika, istočna Europa, Srednji Istok). Takve organizacije najčešće imaju višestruke izvore financiranja, kao stipendije, donacije, a relativno rijetki imaju prihode od oglašavanja. U intervjuima koji su provedeni s urednicima iz 12 država otkriveno je da ciljanom publikom smatraju prvenstveno osobe s društvenim utjecajem, a potom novinare kao važne redistributere i nastavnike zbog utjecaja na učenike i studente, kao i mlađe osobe.

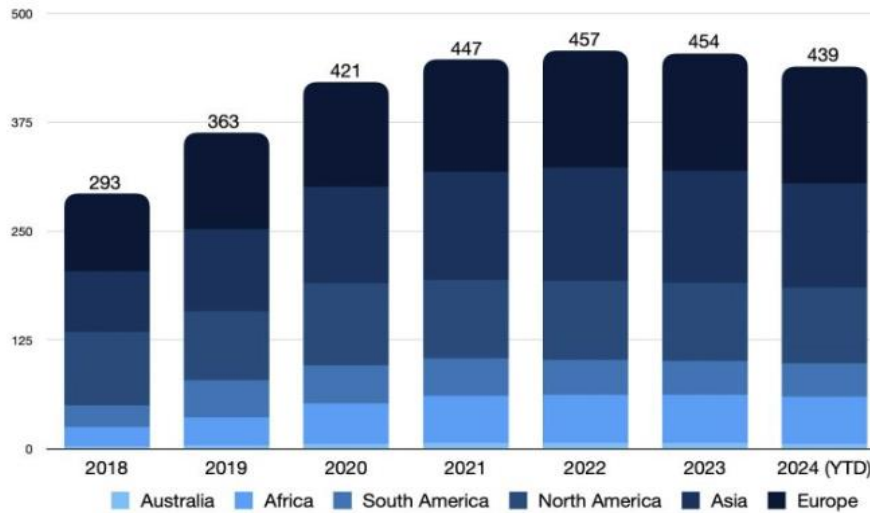
Istraživači sa sveučilišta Duke ukazali su i na raznovrsnost stranica te osim navedenih koje su fokusirane na političku komunikaciju i analizu medija, postoji i nekoliko organizacija za provjeru znanstvenih informacija (poput *Climate Feedback* sveučilišta California ili *Détecteur de Rumeurs* iz Montreala), kao i stranica koje se bave glasinama u zabavnoj industriji (*Gossip Cop*) (Elizabeth, 2014).

Nadalje, prema podacima Reporters' Lab, Sveučilišta Duke, od 2022., dolazi do većeg broja zatvaranja fact-checkera nego što ih otvoreno, kao što je vidljivo na slici 12-1.

Slika 12-1. Broj aktivnih fact-checkera (Izvor: <https://reporterslab.org/category/fact-checking/> pristupljeno 05. 07. 2024.)

Na sljedećem grafičkom prikazu dan je broj aktivnih fact-checker organizacija po kontinentima. U analizi po kontinentima istaknuto je kako Europa ima najveći broj stranica, slijedi Azija, Sjeverna Amerika te Južna Amerika, zatim Afrika i najmanje Australija.

Slika 12-2. Broj aktivnih fact-checkera po kontinentima (Izvor: <https://reporterslab.org/category/fact-checking/>, pristupljeno 05. 07. 2024.)

Analiza kontroverznih tvrdnji i mjerenje njihove istinitosti uz pomoć javno dostupnih podataka i uz mišljenje stručnjaka naziva se i zapadnom praksom provjere informacija. Dok je primjerice PolitiFact fokusiran na specifične političke tvrdnje, uz pretpostavku da su ih mediji točno i pošteno prenijeli, StopFake evaluira rad novinara, u potrazi za obmanjujućim pričama utemeljenim na iskonstruiranim dokazima (Haigh i sur., 2017). Razlika je u provjeri iznesenih činjenica u medijskim objavama, a ne mišljenjima.

Fact-checking je ključna komponenta borbe protiv dezinformacija i lažnih vijesti, a različite zemlje i organizacije razvile su raznolike pristupe ovoj praksi. Ovdje je pregled nekih od glavnih pristupa fact-checkinga diljem svijeta:

Mnoge zemlje imaju neovisne organizacije koje se bave provjerom činjenica. Ove organizacije često rade neovisno o vladama i medijskim kućama kako bi osigurale nepristranost. Neki primjeri uključuju:

- **Snopes** (SAD): Jedna od najpoznatijih fact-checking web stranica koja se bavi provjerom urbanih mitova, glasina i viralnih tvrdnji.
- **FactCheck.org** (SAD): Projekt Annenberg Public Policy Centra koji provjerava tvrdnje američkih političara.
- **Full Fact** (UK): Neovisna organizacija koja provjerava tvrdnje u medijima, političkim govorima i na društvenim mrežama.
- **PolitiFact** (SAD): Pruža provjeru političkih izjava i ocjenjuje ih na ljestvici istinitosti.

Neke velike medijske kuće imaju vlastite odjele za provjeru činjenica koji djeluju kao dio njihovih redakcija. Primjeri uključuju:

- **The Washington Post Fact Checker** (SAD): Provjerava tvrdnje političara i drugih javnih osoba, koristeći sustav ocjenjivanja u obliku Pinocchio lutaka.
- **BBC Reality Check** (UK): Provjerava tvrdnje u vijestima, posebno tijekom izbora i drugih važnih događaja.

- **Agence France-Presse (AFP) Fact Check (Francuska):** Djeluje na globalnoj razini i provjerava tvrdnje na više jezika.

Postoje i platforme koje pružaju alate za provjeru činjenica ili okupljaju različite fact-checking resurse. Neki primjeri su:

- **Poynter Institute's International Fact-Checking Network (IFCN):** Pruža smjernice i certifikate za fact-checking organizacije diljem svijeta.
- **Google Fact Check Tools:** Alat koji omogućava korisnicima da pretražuju provjerene tvrdnje iz različitih izvora.
- **Facebook's Third-Party Fact-Checking Program:** Suradnja s neovisnim fact-checkerima radi suzbijanja dezinformacija na platformi.

Neke akademske institucije imaju odjele ili projekte posvećene istraživanju i provjeri činjenica. Na primjer:

- **Duke Reporters' Lab (SAD):** Dio Duke Universityja, koji istražuje i prati fact-checking projekte diljem svijeta.
- **The University of Westminster (UK):** Ima projekte vezane za medijsku pismenost i fact-checking.

U nekim zemljama postoje vladine inicijative za provjeru činjenica, dok međunarodne organizacije također igraju ulogu u ovoj borbi:

- **EU vs Disinfo:** Inicijativa Europske unije za borbu protiv dezinformacija iz trećih zemalja, posebno onih koje dolaze iz Rusije.
- **National Fact-Checking Hub (Indija):** Partnerstvo između indijske vlade i medijskih organizacija za provjeru tvrdnji u javnom prostoru.

S razvojem tehnologije, sve više se koriste algoritmi i umjetna inteligencija za automatsku provjeru činjenica:

- **ClaimBuster:** Alat razvijen na Sveučilištu Texas A&M koji koristi umjetnu inteligenciju za identifikaciju tvrdnji koje treba provjeriti.
- **AdVerif.ai:** Koristi AI za otkrivanje lažnih vijesti i dezinformacija.

Strateška komunikacija i suzbijanje dezinformacija u Europskoj uniji

Problematika lažnih vijesti prepoznata je i od strane Europske komisije koja je izradila okvir za unaprjeđenje svih institucija Europske unije radi realizacije plana borbe protiv lažnih vijesti. Europska komisija je 2018. izradila Akcijski plan za suzbijanje informacija u sklopu kojeg je osnovana Visoka ekspertna skupina (*High Level Expert Group* – HLEG) kako bi njeni stručnjaci savetovali Komisiju o politikama za rješavanje problema dezinformacija koje se šire na tradicionalnim i online medijima. Plan je kreiran s ciljem da se europska demokratska društva i izbori zaštite od dezinformacija (Europska komisija, 2018). U Planu je pojam 'dezinformacija' isključivo vezan za sadržaje koji su kreirani kako bi nekome ili nečemu naštetili i zavarali čitatelje, a ne obuhvaća satiru, parodiju i nenamjerne pogreške. Akcijski plan ima četiri stupa: (1) jačanje kapaciteta institucija EU za otkrivanje, analizu i objavljivanje dezinformacija; (2) jačanje koordiniranih i

zajedničkih odgovora na dezinformacije; (3) mobilizacija privatnog sektora radi borbe protiv dezinformacija i (4) povećanje osviještenosti i poboljšanje društvene otpornosti. Svaki stup donosi deset konkretnih mjera.

Osim osmišljavanja Plana kao prvog velikog koraka EU u borbi protiv problema lažnih vijesti, na službenoj stranici Europske komisije navedene su još neke inicijative koje se provode s istim ciljem, a to su:

- *Akcijski plan za europsku demokraciju* koji služi za izradu smjernica za obveze i odgovornost internetskih platformi
- *Suzbijanje dezinformacija na internetu: Europski pristup* koji daje skup alata za borbu protiv dezinformacija i zaštitu vrijednosti EU
- Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija zbog kojega je prvi put u svijetu industrija dobrovoljno pristala na samoregulatorne standarde u borbi protiv dezinformacija
- Program praćenja dezinformacija o bolesti COVID-19 koji je osigurao transparentnost internetskih platformi za vrijeme pandemije
- Ojačani kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija iz 2022. godine (Europska komisija, 2022).

Iz navedenih inicijativa vidljivo je da se Europska unija angažirala u rješavanju problema lažnih vijesti kroz brojne alate, smjernice i poticanje istraživanja u tom području.

Stoga je borba protiv dezinformacija i manipuliranja informacijama jedno od gorućih pitanja za Europsku uniju i njezine države članice.

Na stranici *Consilium Europa* (consilium.europa.eu) dan je niz relevantnih i stručnih objava o tome kako se informirati na adekvatan način s dodatnim poveznicama na članke. Također, na internetskim stranicama Europske komisije (ec.europa.eu) pojašnjeno je nizom adekvatnih informacija, vezanih za život, rad i putovanje unutar Europske unije te kako pojedinac može ostati informiran relevantnim informacijama.

Projektom Europski opservatorij za digitalne medije (EDMO) podupire se neovisna multidisciplinarna zajednica koju čine provjeravatelji činjenica, pripadnici akademske zajednice, stručnjaci za medijsku pismenost i drugi koji se bave borbom protiv dezinformacija. Mreža EDMO pokriva cijeli EU. EDMO je osnovao posebnu radnu skupinu za otkrivanje i upozoravanje na širenje dezinformacija povezanih s izborima.

Europska mreža za standarde za provjeru činjenica (EFCSN) neovisno je udruženje europskih organizacija za provjeru činjenica koje primjenjuju i promiču najviše standarde za provjeru činjenica i medijsku pismenost radi borbe protiv dezinformacija u korist javnosti. EFCSN i njegovi provjereni članovi rade na omogućavanju pristupa provjerenim pouzdanim informacijama i obrazovanju javnosti o tome kako procijeniti točnost informacija u javnoj sferi.⁷

U posljednjem je mandatu usvojeno važno zakonodavstvo, kao što su Akt o digitalnim uslugama, Akt o umjetnoj inteligenciji i Akt o transparentnosti i ciljanju u političkom oglašavanju. Tijekom prošlog mandata Posebni odbor Europskog parlamenta za vanjsko upletanje u sve demokratske procese u EU, uključujući širenje dezinformacija, također je skrenuo pozornost na pitanje vanjskog upletanja, uključujući

⁷ Europska unija: https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation_hr#paragraph_44120 (pristupljeno 28. 06. 2024.)

deinformiranje te je preporučio da se uključi cijelo društvo, među ostalim i uz pomoć ne samo zakonodavnih mjera, u njihovu rješavanju.

Aktom o digitalnim uslugama od platformi se zahtijeva da procijene i ublaže rizike povezane sa zaštitom izbornih postupaka, kao što su dezinformacije te također i sadržaja stvorenog umjetnom inteligencijom. Akt o digitalnim uslugama već je u potpunosti primjenjiv, a Komisija ga provodi u odnosu na takozvane „vrlovelike internetske platforme” (tj. one koje dopiru do najmanje 45 milijuna korisnika u EU-u ili 10 % stanovništva EU-a). S tim je u vezi Komisija već pokrenula postupak protiv platformi X i Meta, i za Instagram i za Facebook, zbog mogućih kršenja Akta o digitalnim uslugama povezanih s integritetom izbora. Kad je riječ o prevenciji, Komisija je u ožujku 2024. donijela smjernice za izbore, podsjećajući na mjere koje platforme moraju donijeti kako bi osigurale da djeluju u skladu s pravilima. Komisija je u travnju 2024. organizirala i dobrovoljno testiranje otpornosti s tim imenovanim platformama, civilnim društvom i nacionalnim tijelima. Komisija vodi kontinuirani dijalog s platformama kako bi osigurala učinkovitu provedbu i usklađenost s Aktom o digitalnim uslugama.⁸

Europska komisija jača svoju stratešku komunikaciju kako bi suzbila dezinformacije, inozemno uplitanje i manipulaciju informacijama o politikama EU-a. U to se treba uključiti cijelo društvo jer u sprečavanju i suzbijanju dezinformacija važnu ulogu imaju mnogi sektori. Osim toga, građani moraju imati pristup kvalitetnim vijestima i informacijama kojima mogu vjerovati.

Revidirana Direktiva o audiovizualnim medijskim uslugama nastoji osigurati da države članice promiču i poduzimaju mjere za razvoj medijske pismenosti i da izvješćuju o tim mjerama.

12.2. Razumijevanje kulturnih, političkih i jezičnih aspekata koji utječu na fact-checking proces

Prema izvještaju o stanju fact-checkera u 2021. koji je IFCN proveo u 86 organizacija diljem svijeta, bilježi se da nakon godina stalnog rasta, broj novih inicijativa za provjeru činjenica opada (vidi poglavlje 12.1. *podaci Reporters' Lab, Sveučilišta Duke* ukazuju na isto). Glavni zaključak provedene ankete je da se radi o smanjenju broja profitnih fact-checkera te da neprofitne organizacije ponovno postaju pokretačka snaga.

Europska komisija jača svoju stratešku komunikaciju kako bi suzbila dezinformacije, inozemno uplitanje i manipulaciju informacijama o politikama EU-a. U to se treba uključiti cijelo društvo jer u sprečavanju i suzbijanju dezinformacija važnu ulogu imaju mnogi sektori. Osim toga, građani moraju imati pristup kvalitetnim vijestima i informacijama kojima mogu vjerovati.

Na dezinformacije reagiramo:

- donošenjem politika za jačanje demokracije, otežavanjem onima koji šire dezinformacije da zlorabljavaju internetske platforme te zaštitom novinara i medijskog pluralizma

⁸ Europska unija: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hr/ip_24_3124 (pristupljeno 01.07.2024)

- upozoravanjem građana na opasnosti dezinformiranja te obavještavanjem o tome kako ga nastojimo suzbiti
- jačanjem otpornosti društva na dezinformacije putem medijske pismenosti i provjere činjenica
- suradnjom s institucijama, nacionalnim tijelima i drugima.

Fact-checking proces je složen i na njega utječu različiti kulturni, politički i jezični aspekti. Razumijevanje tih utjecaja ključno je za efikasnu provjeru činjenica u različitim kontekstima. Evo kako ti aspekti igraju ulogu:

Kulturni aspekti

Kulturne vrijednosti i norme mogu utjecati na percepciju istine i laži. U nekim kulturama može postojati veća tolerancija prema preuveličavanju ili interpretaciji činjenica. Određene teme mogu biti osjetljivije ili tabuirane, što može otežati fact-checking. Na primjer, religijske ili političke teme mogu izazvati snažne emocionalne reakcije.

Medijska pismenost

Razina medijske pismenosti varira između kultura. U kulturama s visokom razinom medijske pismenosti, ljudi su skloniji provjeravati informacije i prepoznati dezinformacije. Edukacija o medijskoj pismenosti može biti različito razvijena, što utječe na učinkovitost fact-checking napora.

Politički aspekti

Autoritarni režimi često ograničavaju slobodu medija, što otežava neovisnu provjeru činjenica. U takvim sustavima, fact-checkeri mogu biti suočeni s cenzurom ili represijom. U demokratskim sustavima, sloboda medija omogućava veći prostor za neovisno fact-checking, ali polarizacija može dovesti do nepovjerenja u fact-checking organizacije.

Visoka razina političke polarizacije može rezultirati nepovjerenjem prema fact-checking organizacijama, posebno ako ih se percipira kao pristrane prema određenoj političkoj strani. Politički lideri mogu koristiti dezinformacije kao alat za mobilizaciju svojih pristalica, što otežava fact-checkerima da promijene mišljenje javnosti.

Jezični aspekti

Fact-checkeri često moraju raditi na više jezika, što može dovesti do problema s prijevodom i interpretacijom. Preciznost prijevoda je ključna za točnost provjere činjenica. Neki jezici imaju bogatiji vokabular za opisivanje određenih koncepata, što može olakšati ili otežati provjeru.

Regionalni dijalekti i idiomi mogu komplicirati proces provjere činjenica. Izrazi koji su razumljivi u jednom dijelu zemlje možda nisu razumljivi u drugom. Korištenje lokalnih izraza može povećati vjerodostojnost fact-checkera među lokalnim stanovništvom.

Primjeri utjecaja

U mnogim zemljama Latinske Amerike, politička polarizacija i povijest autoritarnog režima čine fact-checking izazovnim. Fact-checkeri se često suočavaju s prijetnjama i pritiscima. Kulturalni aspekti, poput važnosti obiteljskih veza i utjecaja crkve, također igraju ulogu.

Europske zemlje imaju različite razine medijske pismenosti. Na primjer, skandinavske zemlje imaju visoku razinu medijske pismenosti, dok neke istočnoeuropske zemlje imaju nižu razinu. EU inicijative poput "EU vs Disinfo" pokušavaju koordinirati fact-checking napore diljem kontinenta, no jezične barijere i nacionalne razlike predstavljaju izazov.

U mnogim azijskim zemljama, autoritarni režimi i kontrolirani mediji otežavaju neovisno fact-checking. Na primjer, u Kini, kontrola interneta i medija ograničava pristup neovisnim izvorima informacija. Raznolikost jezika i dijalekata u zemljama poput Indije predstavlja dodatni izazov.

13. FACT-CHECKING EKONOMSKIH IZJAVA U MEDIJSKOM PROSTORU I NJEGOVA PRIMJENA

Lažne vijesti koje se proizvode radi financijske dobiti možda se čine kao relativno nova dimenzija lažnih vijesti, no imaju povijesnu sličnost s onim što se naziva žutim novinarstvom. Žuto novinarstvo povezano je s nepropisnim ponašanjem pri sakupljanju vijesti, a termin se počeo koristiti za opisivanje rata između New York World Josepha Pulitzerza i New York Journal Williama Randolpha Hearsta. Navedene listove kritičari su optužili za senzacionalističke vijesti, kako bi stvorili ratnu histeriju i potaknuli morbidnu znatiželju u ubojstvima, zavodjenjima, pijanstvu i nemoralu s ciljem povećanja naklade. Lažni, senzacionalistički sadržaji privlače pažnju i znatiželju i u 21. stoljeću, ali sada mjereni web prometom i društvenim udjelima. Jedan od najzloglasnijih primjera lažnih vijesti proizveden radi financijske dobiti uključuje tinejdžere iz grada u Velesu u Makedoniji koji su objavili senzacionalističke priče o američkim predsjedničkim kandidatima 2016. kako bi zaradili novac od oglašavanja. Tražili su novac, a ne politički utjecaj i shvatili su da objavljivanje protumpovih sadržaja generira više prihoda od oglašavanja proclintonovih (Jurković i Dabo, 2022).

Fact-checking u kontekstu ekonomije i gospodarstva je ključan za održavanje informirane javnosti i donošenje ispravnih političkih odluka. Ekonomija je složeno područje koje obuhvaća različite aspekte poput statistike, financija, tržišta rada, politike i međunarodne trgovine. Provjera ekonomskih tvrdnji zahtijeva specifične metode i pristupe.

U nastavku je opisano kako se provodi fact-checking u ovom kontekstu:

- Odabir ekonomske tvrdnje za provjeru, bilo da dolazi iz političkih govora, medijskih izvještaja, poslovnih izvješća ili društvenih medija.
- Koristi se širok raspon izvora, uključujući službene statistike (poput onih koje objavljuju centralne banke, statistički uredi, međunarodne organizacije poput MMF-a ili Svjetske banke), znanstveni radovi, financijski izvještaji i nezavisne analize.
- Detaljna analiza prikupljenih podataka kako bi se razumjelo što oni znače i kako se mogu interpretirati u kontekstu tvrdnje. Provjerava se metodologija korištena kod prikupljanja i analize podataka da bi se osigurala njihova točnost i pouzdanost.
- Suradnja s ekonomistima, analitičarima i drugim stručnjacima kako bi se dobila dublja perspektiva i razumijevanje složenih ekonomskih pitanja.
- Na temelju prikupljenih dokaza i stručnih mišljenja, donosi se zaključak o točnosti ekonomske tvrdnje. Mnoge fact-checking organizacije koriste ljestvice ocjenjivanja poput „Istina“, „Uglavnom istina“, „Djelomično istina“, „Uglavnom laž“ i „laž“ (engl. "True", "Mostly True", "Half True", "Mostly False", "False").

Rezultati provjere objavljuju se na web stranicama organizacija, u medijima i na društvenim mrežama, uz detaljna objašnjenja metodologije i korištenih izvora. Provjera ekonomskih tvrdnji u fact-checkingu:

- Procjena BDP-a: Koristiti deskriptivnu statistiku za procjenu rasta BDP-a, analizirati varijacije među godinama, i koristite regresijsku analizu za predviđanje budućih trendova.

- Usporedba sa službenim podacima: Usporediti nalaze sa službenim podacima iz relevantnih institucija (npr. Svjetska banka, nacionalni statistički zavodi).

Koraci u fact-checkingu ekonomskih izjava:

1. Identifikacija tvrdnje: Prvi korak je identifikacija specifične ekonomske tvrdnje ili izjave koja se provjerava. To može biti izjava političara, ekonomista, novinara ili bilo koje druge javne osobe.
2. Prikupljanje relevantnih podataka: Prikupljanje svih dostupnih podataka i informacija koje su relevantne za izjavu. To uključuje statističke podatke, službene izvještaje, akademske studije, ekspertne analize i druge vjerodostojne izvore.
3. Analiza i usporedba: Analiza prikupljenih podataka i usporedba s tvrdnjom. Ovo uključuje provjeru izvora podataka, metode prikupljanja podataka i konteksta u kojem su podaci korišteni.
4. Ocjenjivanje točnosti: Na temelju analize, ocjenjuje se točnost tvrdnje. Ocjena može biti "točna", "djelomično točna", "neistina", "manipulativna" ili "neprovjerljiva" ako nema dovoljno podataka.
5. Objavljivanje rezultata: Rezultati provjere se objavljuju javno, često putem platformi za fact-checking, novinskih članaka, ili specijaliziranih web stranica. Transparentnost rezultata i objašnjenje korištenih metoda su ključni za vjerodostojnost procesa.

Primjena fact-checkinga ekonomskih izjava:

1. Edukacija javnosti: Fact-checking pomaže u educiranju javnosti o stvarnim ekonomskim uvjetima i trendovima te sprječava širenje dezinformacija.
2. Održavanje odgovornosti: Pomaže u održavanju odgovornosti političara, poslovnih lidera i drugih javnih osoba za njihove izjave i postupke.
3. Poboljšanje kvalitete novinarstva: Potiče novinare i medijske kuće na temeljitije istraživanje i provjeru činjenica prije objave.
4. Podrška politici i odlučivanju: Točne informacije su ključne za donošenje ispravnih političkih i ekonomskih odluka. Fact-checking osigurava da su ti procesi zasnovani na stvarnim i provjerenim podacima.

Izazovi u fact-checkingu ekonomskih izjava:

1. Kompleksnost podataka: Ekonomija je složena disciplina i interpretacija podataka može biti izazovna.
2. Pristup podacima: Ponekad je teško doći do potrebnih podataka, posebno ako su podaci zastarjeli, nedostupni ili skriveni.
3. Subjektivnost interpretacije: Iako se fact-checking temelji na podacima, interpretacija tih podataka može biti subjektivna, što može dovesti do različitih zaključaka.
4. Politički pritisak: Fact-checkeri mogu biti podložni političkom pritisku ili pritisku interesnih grupa, što može utjecati na njihov rad.

Fact-checking ekonomskih izjava je ključan alat u borbi protiv dezinformacija i manipulacije u medijskom prostoru te doprinosi izgradnji informirane i odgovorne javnosti.

14. SPECIJALIZIRANE TEME U FACT-CHECKINGU

14.1. Fact-checking političkih izjava

Političke dezinformacije se nazivaju propagandom, a politički akteri koji proizvode dezinformacije, uparkirane kao vijesti, imaju namjeru utjecati na percepciju javnosti. Propaganda je namjerni, sustavni pokušaj oblikovanja percepcije, manipulacije spoznajama i izravnog ponašanja, kako bi se postigao odgovor koji unaprjeđuje željene namjere propagandista (Jowett, O'Donnell, 2012), a propaganda se može interpretirati kao namjerni pokušaj promjene ili održavanja ravnoteže moći, korisne za propagandista. Detektirati poruke kao propagande znači sugerirati nešto negativno i nepošteno, a sinonimi za riječ propaganda su laž, iskrivljavanje, obmana, manipulacija, kontrola uma i psihološki rat (Jowett, O'Donnell, 2012). Političku propagandu moguće je nazivati strateškim narativima, što se može smatrati alatom za političke aktere da artikuliraju stav o određenim pitanjima i oblikovanju percepcije i postupaka (Roselle, Miskimmon, O'Loughlin, 2014). Informacijske operacije sličan su izraz koji Facebook koristi za opisivanje akcija koje organizirani akteri poduzimaju kako bi iskrivili domaća ili strana politička opredjeljenja, najčešće za postizanje strateškog i / ili geopolitičkog ishoda (Jurković i Dabo, 2022).

Reuters je objavio izvješće *The rise of fact-checking sites in Europe*, prema kojem su neovisne stranice za provjeru informacija nova demokratska institucija s pohvalnim ciljem promicanja istina u političkom diskursu (Graves i Cherubini, 2016). Navedeno je da su ove organizacije samo u razdoblju od 2006. do 2016. pokrenute u preko 50 država. Istraživači ove tematike za polaznu točku uzimaju globalnu data bazu fact-checking stranica koju je kreirao Duke Reporters' Lab na sveučilištu Duke, nazivajući je najpoznatijim globalnim mjerilom (vidi poglavlje 12.1.)

Od aktualnih krupnih primjera na inozemnoj i domaćoj sceni izdvaja se i Europska migrantska kriza, što je službeni naziv za višegodišnju migraciju stanovnika afričkih i azijskih zemalja prema državama EU koja traje od 2015. godine. U više su navrata predstavnici Europske unije i lokalnih vlasti javno apelirali da se prestanu producirati i širiti dezinformacije protiv migranata koje izazivaju paniku, strah i mržnju lokalnoga domaćeg stanovništva prema njima, ali bez opipljivih rezultata pa je dio migranata i dalje izložen fizičkim napadima, prijavama i vrijeđanjima. Dezinformacije, naravno, mogu imati i brojne druge negativne posljedice na život i sigurnost građana te društvo u cjelini, što pokazuje i aktualni primjer Rusko-ukrajinskoga rata, tijekom kojega su zabilježeni već brojni slučajevi produkcije i diseminacije dezinformacijskih sadržaja i narativa u svrhu provedbe tzv. hibridnog medijskog djelovanja ili rata.

Fact-checking političkih izjava je ključan proces za održavanje transparentnosti i odgovornosti u političkom diskursu. Ovaj proces uključuje provjeru točnosti izjava koje političari daju u javnosti, uključujući govore, intervjue, društvene medije i službene dokumente.

14.2. Fact-checking znanstvenih tvrdnji

Provjera činjenica u znanstvenim tvrdnjama ključan je proces u osiguravanju točnosti i pouzdanosti informacija koje dolaze iz znanstvenih izvora. Ovaj proces uključuje nekoliko koraka koji pomažu u razlikovanju vjerodostojnih znanstvenih tvrdnji od netočnih ili pogrešno predstavljenih informacija. Znanost je dinamično područje koje se neprestano mijenja. Važno je provjeriti najnovija ažuriranja, povlačenja ili ispravke povezane s tvrdnjom. Ovo se može učiniti praćenjem najnovijih istraživanja i smjernica zdravstvenih organizacija kao što su Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) ili Centri za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC).

Projekt Pro-fact: Istraživanje, edukacija, provjera činjenica i razotkrivanje dezinformacijskih narativa vezanih uz COVID-19 u Hrvatskoj podrazumijevao je simbiozu znanstvenih istraživanja, provjeru činjenica, medijsku pismenost, trening, zagovaranje i osvještavanje javnosti o problematičnom utjecaju dezinformacija na demokraciju i društvo.

Europski opservatorij za digitalne medije (EDMO) zasnovan je na radu neovisne multidisciplinarnе zajednice istraživačica i stručnjakinja za medijsku pismenost te novinarki. U suradnji s medijskim organizacijama i online platformama, pokušava se bolje razumjeti problem dezinformacija kako bi se sačuvala demokracija.

EDMO je osmišljen kao platforma koja kroz pet glavnih aktivnosti okuplja relevantne organizacije i pojedince kako bi udruživanjem resursa i postojećih znanja, razmjenjivali iskustva, alate i instrumente u provjeri činjenica i razvijanju medijske pismenosti. Također, kako bi stvorili sigurnu luku istraživačima za pristup podacima internetskih platformi za bolje razumijevanje i analizu aktivnosti, trendova i tehnika širenja laži i manipulacija online.

U nastavku su dane aktivnosti EDMO-a:

- uspostava sigurne online platforme koja podržava akademsku analizu dezinformacijskih kampanja i trendova, a dodatno pruža javne informacije za podizanje svijesti o problemu širenja lažnih i manipulativnih informacija na internetu;
- uspostava okvira za pristupanje podacima online platformi u istraživačke svrhe (podaci platforma su neophodni za razumijevanje problema širenja dezinformacija i trebaju biti dostupni regulatorima i istraživačkoj zajednici, u skladu s GDPR-om);
- podrška koordinaciji neovisnih aktivnosti provjere činjenica (fact-checking projekti), koji uključuju mapiranje fact-checking projekata u Europi, stvaranje repozitorija tvrdnji kojima je provjeravana točnost te repozitorija materijala za razvoj medijske pismenosti;
- podrška koordinaciji akademskih istraživanja o fenomenu dezinformacija u Europi i stvaranje repozitorija s relevantnom recenziranom znanstvenom literaturom;
- pružanje podrške regulatorima u praćenju politika koje online platforme uspostavljaju radi ograničavanja širenja i utjecaja dezinformacija.

Fact-checking znanstvenih tvrdnji zahtijeva specifičan pristup zbog kompleksnosti i tehničke prirode znanstvenih informacija.

U okviru programa za istraživanja i inovacije Obzor 2020. mobilizirana su znatna sredstva za osiguravanje istinitosti informacija koje se objavljuju u društvenim i drugim medijima. Društveni opservatorij za analizu dezinformacija i društvenih medija (SOMA), zajedno s drugim projektima financiranim sredstvima EU-a (PROVENANCE, SocialTruth, EUNOMIA, WeVerify), sektoru društvenih medija omogućuje razumijevanje vlastite dinamike i odnosa s drugim sektorima.

Cilj projekta FANDANGO, financiranog u okviru programa Obzor 2020., jest objediniti i provjeriti različite tipologije informativnih podataka, medijskih izvora, društvenih medija i otvorenih podataka kako bi se otkrile lažne vijesti i osigurala učinkovitija i provjerena komunikacija za sve europske građane. Cilj je ukloniti prepreke interoperabilnosti podataka pružanjem jedinstvenih tehnika i uspostavom integrirane platforme za velike količine podataka radi potpore tradicionalnim medijskim industrijama u novom okruženju koje se temelji na podacima većom transparentnošću u kontekstu odgovornih istraživanja i inovacija.

Europsko istraživačko vijeće (ERC) podupire teorijska istraživanja, poput onog koje je razvio Phil Howard, ravnatelj Instituta za internet na sveučilištu Oxford i primatelj bespovratnih sredstava ERC-a u okviru programa „Consolidator Grant” za projekt COMPROP – „Računalna propaganda: Istraživanje učinka algoritama i botova na politički diskurs u Europi”. U tom se projektu primjenjuju najbolje dostupne metode u društvenim i računalnim znanostima kako bi se pronašla moguća rješenja. Njegovo je istraživanje već predstavljeno na internetskim stranicama ERC-a i u seriji govora ERCTalks. Zajedno sa svojim timom održava tjedne brifinge o pogrešnim informacijama o koronavirusu te je nedavno dao intervju o dezinformacijama tijekom pandemije koronavirusa.

14.3. Fact-checking u području tehnologije i digitalnih medija

Fact-checking u području tehnologije i digitalnih medija postao je sve važniji zbog brzog širenja informacija i dezinformacija na internetu. Tehnologija i digitalni mediji obuhvaćaju širok spektar tema, uključujući nove tehnološke inovacije, cyber sigurnost, društvene mreže, umjetnu inteligenciju i mnoge druge. Ovdje su ključni koraci, metode i izazovi u fact-checkingu u ovom području:

Odabir tehnološke tvrdnje za provjeru.

To mogu biti tvrdnje o novim proizvodima, inovacijama, sigurnosnim prijetnjama, društvenim medijima ili trendovima u digitalnim tehnologijama.

Traže se pouzdani izvori informacija poput znanstvenih radova, tehničkih izvješća, službenih izjava, stručnih analiza i recenzija. Upotreba baza podataka i platformi za tehničke dokumente kao što su IEEE Xplore, arXiv, i druge relevantne izvore.

Slijedi detaljna analiza prikupljenih podataka, uključujući tehničke specifikacije, patentne prijave, rezultate testiranja i stručne recenzije. Provjera dosljednosti i točnosti informacija kroz usporedbu s poznatim činjenicama i drugim izvorima.

Konzultacija sa stručnjacima

Suradnja sa stručnjacima u relevantnim tehnološkim područjima, kao što su inženjeri, programeri, stručnjaci za cyber sigurnost i istraživači.

Ocjenjivanje tvrdnje

Na temelju prikupljenih dokaza i stručnih mišljenja, donosi se zaključak o točnosti tehnološke tvrdnje. Mnoge fact-checking organizacije koriste ljestvice ocjenjivanja poput „Istina“, „Uglavnom istina“, „Djelomično istina“, „Uglavnom laž“ i „Laž“.

Rezultati provjere objavljuju se na web stranicama organizacija, u medijima i na društvenim mrežama, uz detaljna objašnjenja metodologije i korištenih izvora.

Metode fact-checkinga:

- Analiza tehničkih specifikacija, dokumentacije i performansi proizvoda ili usluga kako bi se provjerila točnost tvrdnji. Uključuje testiranje softvera, hardvera i drugih tehnoloških rješenja.
- Analiza izvornog koda softvera, posebno za tvrdnje vezane za sigurnost, funkcionalnost ili učinkovitost. Upotreba alata za statičku analizu koda i pregled od strane stručnjaka.
- Usporedba tvrdnji s podacima iz službenih izvora, kao što su proizvođači, razvojne tvrtke, regulatorna tijela i industrijske standarde.
- Stavljanje tvrdnji u kontekst povijesnih trendova i razvoja tehnologije kako bi se razumjelo njihovo značenje i relevantnost.

Izazovi u fact-checkingu u tehnologiji i digitalnim medijima:

- Tehnološki sektor se brzo mijenja, s novim inovacijama i otkrićima koja se pojavljuju gotovo svakodnevno što otežava održavanje ažurnosti provjera.
- Mnoge tvrdnje u tehnologiji uključuju tehničke detalje koji mogu biti složeni i zahtijevaju specijalizirano znanje za pravilno razumijevanje i analizu.
- Neke informacije, posebno one vezane za komercijalne proizvode ili sigurnosne prijetnje, mogu biti povjerljive ili teško dostupne.
- Tvrtke često koriste marketinške strategije koje mogu preuveličati stvarne sposobnosti ili koristi tehnologije. Fact-checkeri moraju biti pažljivi kako bi prepoznali i ispravili takve tvrdnje.

Fact-checking u području tehnologije i digitalnih medija igra ključnu ulogu u borbi protiv dezinformacija i osiguravanju točnosti informacija koje dolaze do javnosti. Proces zahtijeva detaljnu analizu, tehničko znanje i suradnju sa stručnjacima. Unatoč izazovima, pravilno proveden fact-checking može značajno doprinijeti informiranju javnosti i održavanju povjerenja u digitalne medije i tehnološke inovacije.

15. GOSPODARSKE ANALIZE I FACT-CHECKING

15.1. Provjera činjenica u ekonomskim izjavama i analizama

Pronalazak dodatnih neovisnih izvora ključno je kod provjere činjenica, stoga je važno poznavati načine kako pronaći dodatne izvore informacija. Preporuča se koristiti tražilice poput Googlea ili Binga kako bi se pronašli drugi izvori informacija o određenim temama. Važno je proučavati razne članke, vijesti, blogove ili stručne časopise koji se bave istom temom. Također, upoznavanje s relevantnim studijama, istraživanjima ili akademskim člancima na temu koja se provjerava može biti ključno. Visokoškolske ustanove često imaju online baze podataka koje sadrže znanstvene radove, a s obzirom da njihovi izvori prolaze kroz rigorozan proces stručnih recenzija, dobro ih je uključiti.

Posjeta mrežnim stranicama vjerodostojnih novinskih agencija koje se bave istraživačkim novinarstvom važna je jer takve agencije provjeravaju činjenice i pružaju dublju analizu vijesti. Dobro je pronaći članke koji obrađuju istu temu kako bi sagledale razne perspektive. Kod specifičnih ili tehničkih teme važno je uključivanje stručnih časopisa ili publikacija koje se bave tom temom jer takvi izvori često sadrže detaljne analize, istraživanja i mišljenja stručnjaka u određenom području. Predlaže se provjeriti mrežne stranice institucija, organizacija ili vlada koje se bave temom koja se istražuje jer mnoge od stranica objavljuju izvješća, istraživanja ili politike koje mogu koristiti pri provjeri činjenica. Pronalaženje relevantnih stručnjaka ili profesionalaca koji se bave istraživanom temom od presudnog je značaja, jer njihova mišljenja pružaju dodatnu perspektivu i informacije. Uvijek je važno oprezno pristupiti informacijama objavljenim na društvenim mrežama iako i one mogu biti korisne kao izvor novih informacija ili perspektiva (Dejanović, 2020).

Važno je sagledati razne izvore kako bi se dobila šira slika i bolje razumjela tema koju se istražuje. Obraćanje pažnje na kvalitetu izvora provjerom njihove pouzdanosti i usklađenosti informacija s drugim izvorima donosi daljnja poboljšanja finalnim zaključcima rada (Antoliš i Pačelat, 2024).

Provjera činjenica u ekonomskim izjavama i analizama ključna je za održavanje informirane javnosti i donošenje ispravnih odluka. Ovo područje uključuje analizu izjava političara, ekonomista, medija i drugih aktera koji često iznose tvrdnje o ekonomskim uvjetima, politikama i trendovima. Evo detaljnog pregleda kako se provodi fact-checking u ekonomskim izjavama i analizama:

Fact-checking ekonomskih izjava i analiza igra ključnu ulogu u održavanju informirane javnosti i podržavanju odgovornog donošenja odluka. Ovaj proces zahtijeva temeljitu analizu podataka, razumijevanje ekonomskih modela i suradnju sa stručnjacima. Unatoč izazovima, pravilno proveden fact-checking može značajno doprinijeti razumijevanju složenih ekonomskih pitanja i borbi protiv dezinformacija.

15.2. Identifikacija i provjera ključnih ekonomskih pokazatelja i statističkih podataka

Identifikacija i provjera ključnih ekonomskih pokazatelja i statističkih podataka važna je za razumijevanje ekonomskog zdravlja i performansi određene zemlje ili regije. Ključni ekonomski pokazatelji uključuju:

1. **Bruto domaći proizvod (BDP):** Ukupna vrijednost svih finalnih roba i usluga proizvedenih unutar granica zemlje u određenom vremenskom razdoblju.
2. **Stopa inflacije:** Mjera promjene prosječne razine cijene roba i usluga tijekom vremena.
3. **Stopa nezaposlenosti:** Postotak radne snage koja je nezaposlena i aktivno traži posao.
4. **Rast proizvodnje:** Promjena proizvodne aktivnosti u sektorima kao što su industrija, građevinarstvo i usluge.
5. **Bilanca plaćanja:** Zapis svih ekonomskih transakcija između rezidenata zemlje i ostatka svijeta.
6. **Državni dug:** Ukupni iznos duga koji je vlada zemlje akumulirala.
7. **Trgovinska bilanca:** Razlika između vrijednosti izvoza i uvoza zemlje.

Provjera ekonomskih pokazatelja

Da bi se provjerili ekonomski pokazatelji, koristimo sljedeće korake:

1. **Izvori podataka:** Koristite pouzdane izvore podataka kao što su središnje banke, državne statističke agencije, međunarodne organizacije (IMF, World Bank, Eurostat) i renomirane istraživačke institucije.
2. **Križna provjera:** Provjerite podatke iz više izvora kako biste osigurali njihovu točnost i konzistentnost.
3. **Vrijeme objave:** Pazite na vrijeme kada su podaci objavljeni jer neki ekonomski pokazatelji mogu biti revidirani nakon prve objave.
4. **Metodologija:** Razumijevanje metodologije koja stoji iza prikupljanja i obrade podataka je ključno za pravilno tumačenje pokazatelja.
5. **Kontekstualizacija:** Usporedite podatke s povijesnim trendovima i ekonomskim kontekstom kako biste dobili bolji uvid.

Primjer analize

Pretpostavka da se želi provjeriti trenutna stopa nezaposlenosti u nekoj zemlji.

1. **Izvor podataka:** Provjeravamo statističku agenciju te zemlje (npr. Državni zavod za statistiku).
2. **Križna provjera:** Uspoređujemo podatke s podacima međunarodnih organizacija kao što je Međunarodna organizacija rada (ILO).
3. **Vrijeme objave:** Provjeravamo kada su podaci zadnji put ažurirani i da li su revidirani.
4. **Metodologija:** Pregledamo kako je nezaposlenost definirana i mjerena (npr. anketa o radnoj snazi).
5. **Kontekstualizacija:** Uspoređujemo stopu nezaposlenosti s povijesnim podacima i analiziramo utjecaj trenutnih ekonomskih uvjeta.

16. FACT-CHECKING FINANCIJSKIH IZJAVA

16.1. Evaluacija točnosti financijskih izjava tvrtki, političara i drugih aktera u javnom prostoru

Evaluacija točnosti financijskih izjava tvrtki, političara i drugih javnih aktera zahtijeva sustavan pristup provjeri činjenica. Ovaj proces uključuje detaljan pregled financijskih podataka kako bi se utvrdila njihova točnost i usklađenost s relevantnim zakonima i propisima. U ovom poglavlju ćemo opisati korake i metode koji se koriste u provjeri točnosti financijskih izvještaja.

Ovdje su koraci koji se koriste u procesu fact-checkinga:

Prvi korak je precizno identificiranje izjave koja treba biti provjerena. To može biti izjava političara, financijska izjava tvrtke ili bilo koja druga tvrdnja u javnom prostoru.

Za provjeru točnosti izjave, potrebni su relevantni i pouzdani podaci. Izvori uključuju:

- **Financijski izvještaji tvrtki:** Godišnji izvještaji, kvartalni izvještaji, bilance, izvještaji o dobiti i gubitku.
- **Vladini i međunarodni izvori:** Državne statističke agencije, međunarodne organizacije (IMF, Svjetska banka, OECD).
- **Nezavisne analize:** Izvještaji nezavisnih istraživačkih organizacija, think tankova i akademskih studija.
- **Medijski izvori:** Pouzdani i renomirani mediji koji imaju reputaciju za točnost i objektivnost.

Križna provjera podataka iz različitih izvora pomaže u osiguravanju točnosti. Provjerava se dosljednost i konzistentnost podataka.

Razumijevanje metodologije iza podataka je ključno. Na primjer:

- Kako su podaci prikupljeni?
- Koje su definicije korištene (npr. definicija nezaposlenosti)?
- Da li su korištene standardizirane računovodstvene prakse?

Prema navedenom, metodologija:

- **Usporedba s prethodnim periodima:** Analiza podataka iz više razdoblja kako bi se uočili trendovi i anomalije.
- **Provjera dosljednosti:** Provjera da li su podaci dosljedni između različitih izvještaja (npr. bilanca i izvještaj o dobiti i gubitku).

- **Usporedba s industrijskim prosjecima:** Usporedba financijskih pokazatelja s industrijskim standardima kako bi se utvrdila relativna pozicija tvrtke.

Svaka izjava mora biti stavljena u kontekst. To uključuje:

- Povijesni kontekst
- Ekonomski uvjeti
- Pravne i regulatorne okolnosti

Nakon analize, daje se ocjena točnosti izjave. Ovo može biti na skali (npr. točno, djelomično točno, netočno) ili jednostavno kao istina/neistina.

Kvantitativni pokazatelji su:

- **Likvidnost:** Tekući omjer (Current Ratio), Brzi omjer (Quick Ratio).
- **Profitabilnost:** Bruto marža, operativna marža, neto marža.
- **Efikasnost:** Povrat na imovinu (ROA), povrat na kapital (ROE).
- **Zaduženost:** Omjer duga i kapitala, omjer duga i imovine.

Kvalitativni pokazatelji su:

- **Kvaliteta upravljanja:** Procjena učinkovitosti menadžmenta kroz analizu strateških odluka.
- **Struktura kapitala:** Analiza omjera duga i kapitala i dugoročne financijske stabilnosti.

Usuglašenost sa standardima:

- **GAAP i IFRS:** Osiguravanje da financijski izvještaji prate Opće prihvaćene računovodstvene principe (GAAP) ili Međunarodne standarde financijskog izvještavanja (IFRS).
- **Revizorski izvještaji:** Pregled izvještaja nezavisnih revizora koji potvrđuju točnost financijskih izvještaja.

Specifične provjere:

- **Procjene i rezerve:** Provjera procjena vrijednosti imovine, rezervi za gubitke i drugih procjena koje mogu značajno utjecati na financijske rezultate.
- **Transakcije s povezanim stranama:** Analiza transakcija s povezanim stranama kako bi se osigurala njihova transparentnost i fer vrijednost.

Ekonomski i industrijski kontekst:

- **Makroekonomski uvjeti:** Uzimanje u obzir širih ekonomskih uvjeta koji mogu utjecati na poslovanje (npr. inflacija, kamatne stope).
- **Industrijski trendovi:** Analiza specifičnih trendova u industriji koji mogu utjecati na financijske performanse tvrtke.

Dodatne provjere:

- **Kultura korporativnog upravljanja:** Procjena prakse korporativnog upravljanja i njihove usklađenosti s najboljim praksama.
- **Pravne i regulatorne provjere:** Provjera usklađenosti s relevantnim zakonima i propisima.

16.2. Analiza financijskih podataka i interpretacija rezultata kroz prizmu fact-checkinga

Analiza financijskih podataka i interpretacija rezultata kroz prizmu fact-checkinga uključuje detaljan i sustavan pristup provjeri točnosti tvrdnji povezanih s financijskim performansama.

- **Pregled računovodstvenih metoda:** Provjerite da li su korištene standardizirane računovodstvene metode (npr. GAAP, IFRS).
- **Definicije ključnih pojmova:** Osigurajte da su ključni pojmovi jasno definirani (npr. definicija prihoda, neto dobiti, EBITDA).
- **Ekonomski i industrijski kontekst:** Razumijevanje šireg ekonomskog okruženja i industrijskih trendova.
- **Povijesni kontekst:** Usporedba trenutnih podataka s povijesnim performansama i trendovima.
- **Kvantitativna analiza:** Računa nje ključnih financijskih pokazatelja kao što su bruto marža, operativna marža, neto marža, povrat na imovinu (ROA), povrat na kapital (ROE).
- **Kvalitativna analiza:** Pregled upravljačkih odluka, strateških smjernica, tržišnih pozicija.

Alati i resursi su dani u nastavku:

1. **Financijske baze podataka:** Bloomberg Terminal, Thomson Reuters Eikon.
2. **Regulatorni izvori:** SEC EDGAR (SAD), ESMA (EU).
3. **Akademski i istraživački izvori:** SSRN, JSTOR.
4. **Fact-checking organizacije:** FactCheck.org, PolitiFact.

16.3. Edukacija o važnosti transparentnosti i objektivnosti u financijskom izvještavanju kroz primjere fact-checkinga

Financijsko izvještavanje je ključan element poslovanja svake tvrtke, institucije i organizacije. Transparentnost i objektivnost u financijskom izvještavanju su neophodni za osiguranje povjerenja među investitorima, kreditorima, zaposlenicima i javnošću. U ovom poglavlju razmatramo važnost transparentnosti i objektivnosti kroz primjere fact-checkinga u financijskom izvještavanju.

- **Transparentnost:** Otvorenost i jasnost u pružanju informacija, omogućujući zainteresiranim stranama uvid u stvarno financijsko stanje tvrtke.
- **Objektivnost:** Nepristranost i poštivanje računovodstvenih standarda i pravila prilikom izrade financijskih izvještaja.

Važnost se odnosi na:

- **Povjerenje investitora:** Transparentni i objektivni izvještaji povećavaju povjerenje investitora i olakšavaju pristup kapitalu.
- **Odluke menadžmenta:** Osiguravaju da menadžment ima točne informacije za donošenje strateških odluka.
- **Regulatorna usklađenost:** Usklađenost s pravnim i regulatornim zahtjevima smanjuje rizik od kazni i pravnih posljedica.

Primjeri fact-checkinga za edukaciju o važnosti transparentnosti i objektivnosti u financijskom izvještavanju dani su u prilogu ovog Priručnika.

17. ANALIZA UTJECAJA EKONOMSKIH POLITIKA

17.1. Provjera činjenica u političkim izjavama i raspravama o ekonomskim politikama i reformama

Provjera činjenica u političkim izjavama i raspravama o ekonomskim politikama i reformama zahtijeva detaljan i metodičan pristup da bi se osiguralo da su izjave točne te da se temelje na stvarnim podacima.

Prvi korak je identifikacija konkretnih izjava koje treba provjeriti. To mogu biti izgovorene izjave, pisani materijali, društvene mreže, intervjui ili službeni govori političara.

Za svaku izjavu, potrebno je prikupiti relevantne podatke iz pouzdanih izvora:

- **Vladini izvori:** Nacionalne statističke agencije, ministarstva financija, centralne banke.
- **Međunarodne organizacije:** Međunarodni monetarni fond (IMF), Svjetska banka, Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), Eurostat.
- **Akadske studije:** Istraživanja i publikacije renomiranih akademskih institucija.
- **Nezavisni izvori:** Think tankovi, nevladine organizacije specijalizirane za ekonomska pitanja, istraživački centri.
- **Medijski izvori:** Renomirani mediji s jakim uredničkim standardima.

Nakon prikupljanja podataka, važno je analizirati i križno provjeriti podatke:

- **Dosljednost podataka:** Provjeriti da li su podaci konzistentni između različitih izvora.
- **Povijesna usporedba:** Usporediti podatke s povijesnim podacima kako bi se razumjeli trendovi i konteksti.
- **Metodologija:** Razumjeti metodologiju koja stoji iza prikupljanja podataka (npr. kako se mjeri nezaposlenost, BDP, inflacija).

Svaku izjavu treba staviti u širi kontekst:

- **Ekonomski kontekst:** Analizirati trenutne ekonomske uvjete i kako oni utječu na izjavu.
- **Politički kontekst:** Razmotriti političke motive i ciljeve koji mogu utjecati na izjavu.
- **Povijesni kontekst:** Usporediti trenutnu situaciju s povijesnim presedanima.

Na osnovu prikupljenih podataka i analize, donosi se ocjena točnosti izjave:

- **Točno:** Izjava je potpuno u skladu s provjerenim podacima.
- **Djelomično točno:** Izjava je uglavnom točna, ali sadrži neke manje netočnosti ili propuste.
- **Netočno:** Izjava nije u skladu s provjerenim podacima.

Primjeri Fact-checkinga

Izjava o nezaposlenosti

Izjava: "Nezaposlenost je najniža u posljednjih 20 godina."

1. **Prikupljanje podataka:** Podaci o nezaposlenosti iz državne statističke agencije.
2. **Križna provjera:** Usporedba podataka s podacima međunarodnih organizacija (npr. ILO).
3. **Analiza metodologije:** Provjera definicije i metodologije mjerenja nezaposlenosti.
4. **Kontekstualizacija:** Povijesni trendovi nezaposlenosti i trenutni ekonomski uvjeti.
5. **Zaključak:** Ako podaci potvrđuju izjavu, ocjena je "točno".

Izjava o BDP-u

Izjava: "Naš BDP je porastao za 5% prošle godine."

1. **Prikupljanje podataka:** Podaci o BDP-u iz državne statističke agencije.
2. **Križna provjera:** Podaci iz međunarodnih izvora (npr. IMF, Svjetska banka).
3. **Analiza metodologije:** Provjera metodologije izračuna BDP-a.
4. **Kontekstualizacija:** Analiza rasta BDP-a u odnosu na povijesne podatke i trenutne ekonomske uvjete.
5. **Zaključak:** Ako podaci potvrđuju izjavu, ocjena je "točno".

Alati i resursi

1. **Vladini izvori:** Nacionalne statističke agencije, ministarstva financija.
2. **Međunarodne baze podataka:** World Bank Data, IMF Data, OECD Statistics.
3. **Akadske baze podataka:** Google Scholar, JSTOR.
4. **Nezavisni think tankovi:** Brookings Institution, RAND Corporation, Peterson Institute for International Economics.
5. **Medijski izvori:** BBC, Reuters, The Economist.

Provjera činjenica u političkim izjavama i raspravama o ekonomskim politikama zahtijeva temeljit i sustavan pristup kako bi se osigurala točnost i vjerodostojnost. Korištenjem pouzdanih izvora, križnom provjerom podataka i stavljanjem izjava u kontekst, možemo doći do točnih i objektivnih zaključaka. Ako imate konkretnu izjavu koju želite provjeriti, slobodno podijelite detalje za dalju analizu.

17.2. Praćenje i evaluacija učinka ekonomskih politika i mjera kroz prizmu provjere činjenica

Evaluacija se definira kao procjena vrijednosti (obično) javne intervencije u odnosu na kriterije i jasne standarde (npr. njena važnost, isplativost, održivost, jednakost, itd.). Procjena se uglavnom odnosi na potrebu koju takve intervencije trebaju ispuniti i učinke koje proizvode. Evaluacija se temelji na informacijama koje se posebno prikupljaju i tumače radi donošenja procjene. Primjerice, evaluacije učinkovitosti programa, evaluacije troškova i koristi projekta, evaluacije valjanosti politike i evaluacije kvalitete usluge pružene javnosti.

Najčešće svrhe evaluacije su:

- Planiranje/isplativost – osigurati postojanje opravdanja za politiku odnosno program te efikasno raspoređivanje resursa;
- Odgovornost – prikazivanje do koje su mjere programi postigli svoje ciljeve, koliko su kvalitetno iskorišteni resursi i koji je njihov utjecaj;
- Provedba – poboljšanje rezultata programa i učinkovitosti načina na koji su dostavljeni i vođeni;
- Institucionalno jačanje – poboljšanje i razvijanje kapaciteta među sudionicima u programu i njihovim mrežama i institucijama.

Alati i resursi:

- **Vladini izvori:** Nacionalne statističke agencije, ministarstva financija, centralne banke.
- **Međunarodne baze podataka:** World Bank Data, IMF Data, OECD Statistics.
- **Akadske baze podataka:** Google Scholar, JSTOR.
- **Nezavisni think tankovi:** Brookings Institution, RAND Corporation, Peterson Institute for International Economics.
- **Medijski izvori:** BBC, Reuters, The Economist.

Primjeri evaluacije ekonomskih politika

Izjava: "Porezna reforma smanjila je nezaposlenost za 2%."

1. Prikupljanje podataka:

- Podaci o nezaposlenosti prije i poslije porezne reforme iz državne statističke agencije.
- Usporedba s podacima iz međunarodnih izvora (npr. OECD).

2. Križna provjera:

- Usporedba podataka iz različitih izvora.
- Analiza povijesnih trendova nezaposlenosti.

3. Analiza metodologije:

- Provjera kako je nezaposlenost mjerena i kako su porezne promjene implementirane.

4. **Kontekstualizacija:**

- Analiza šireg ekonomskog okruženja, uključujući globalne ekonomske trendove.

5. **Zaključak:**

- Ako podaci potvrđuju smanjenje nezaposlenosti, ocjena je "točno".
- Ako postoje odstupanja, ocjena može biti "djelomično točno" ili "netočno".

Izjava: "Smanjenje kamatnih stopa povećalo je investicije za 5%."

1. **Prikupljanje podataka:**

- Podaci o investicijama prije i poslije promjene kamatnih stopa iz centralne banke.
- Usporedba s podacima iz međunarodnih izvora (npr. Svjetska banka).

2. **Križna provjera:**

- Usporedba podataka iz različitih izvora.
- Analiza povijesnih trendova investicija.

3. **Analiza metodologije:**

- Provjera kako su investicije mjerene i kako su kamatne stope promijenjene.

4. **Kontekstualizacija:**

- Analiza šireg ekonomskog okruženja, uključujući globalne ekonomske trendove.

5. **Zaključak:**

- Ako podaci potvrđuju povećanje investicija, ocjena je "točno".
- Ako postoje odstupanja, ocjena može biti "djelomično točno" ili "netočno".

Praćenje i evaluacija učinka ekonomskih politika zahtijeva temeljit i sustavan pristup kako bi se osigurala točnost i vjerodostojnost. Korištenjem pouzdanih izvora, križnom provjerom podataka i stavljanjem politika u kontekst, možemo doći do točnih i objektivnih zaključaka. Ako imate konkretnu politiku ili mjeru koju želite evaluirati, slobodno navedite detalje za dalju analizu.

18. NAPREDNE TEHNIKE VIZUALIZACIJE U FACT-CHECKINGU

18.1. Uporaba naprednih alata i tehnika za kreiranje vizualnih elemenata u fact-checkingu

Vizualni elementi igraju ključnu ulogu u fact-checkingu jer omogućuju jasnije i učinkovitije prenošenje informacija. Uporaba naprednih alata i tehnika za kreiranje vizualnih elemenata može značajno poboljšati razumijevanje i percepciju točnosti podataka. Ovo poglavlje pokriva različite alate i tehnike koje se koriste u izradi vizualnih elemenata za fact-checking.

1. Alati za kreiranje vizualnih elemenata

Data visualization tools su:

- **Tableau:** Popularan alat za vizualizaciju podataka koji omogućuje kreiranje interaktivnih i prilagođenih grafova i dashboardova.
- **Power BI:** Microsoftov alat za poslovnu inteligenciju koji omogućuje jednostavno povezivanje s različitim izvorima podataka i kreiranje vizualizacija.
- **Google Data Studio:** Besplatni alat koji omogućuje povezivanje s različitim izvorima podataka i izradu prilagođenih izvještaja i vizualizacija.

Grafički alati koji se koriste:

- **Adobe Illustrator:** Napredan alat za grafički dizajn koji omogućuje kreiranje složenih vizualnih elemenata.
- **Canva:** Korisnički pristupačan alat za dizajn koji omogućuje jednostavno kreiranje vizualnih elemenata pomoću predložaka.
- **Infogram:** Alat za izradu infografika i vizualizacija podataka koji omogućuje jednostavno kreiranje atraktivnih grafičkih prikaza.

Statistički alati su:

- **R:** Programski jezik i okruženje za statističku analizu i vizualizaciju podataka.
- **Python (matplotlib, seaborn):** Programski jezik s bogatim bibliotekama za vizualizaciju podataka.

2. Tehnike za kreiranje vizualnih elemenata

Izbor prikladnog grafičkog prikaza pomoću:

- **Bar Chart (Stupčasti grafikon):** Koristi se za prikazivanje diskretnih podataka i usporedbu između različitih kategorija.

- **Line Chart (Linijski grafikon):** Koristi se za prikazivanje trendova kroz vrijeme.
- **Pie Chart (Tortni grafikon):** Koristi se za prikazivanje udjela pojedinih kategorija unutar cjeline.
- **Scatter Plot (Raspršeni grafikon):** Koristi se za prikazivanje odnosa između dvije varijable.

Interaktivne vizualizacije su:

- **Dashboardi:** Interaktivni prikazi podataka koji omogućuju korisnicima filtriranje i detaljnije istraživanje podataka.
- **Heatmaps (Toplinske karte):** Vizualizacije koje koriste boje za prikazivanje vrijednosti u tablici podataka, korisne za identifikaciju obrazaca i anomalija.
- **Geografske mape:** Koriste se za prikazivanje podataka koji su povezani s određenim lokacijama.

Vizualni elementi mogu pomoći u otkrivanju i prikazivanju anomalija u podacima:

- **Scatter Plot:** Može se koristiti za identifikaciju outliera ili neobičnih vrijednosti koje odstupaju od uobičajenog obrasca.
- **Heatmap:** Može se koristiti za identifikaciju područja s visokom koncentracijom određenih vrijednosti.

Vizualizacije pomažu u učinkovitijem komuniciranju složenih informacija:

- **Infografike:** Kombiniraju tekst, grafike i podatke u atraktivnom formatu koji je lako razumljiv.
- **Interaktivne vizualizacije:** Omogućuju korisnicima da istraže podatke na interaktivan način, što može povećati angažman i razumijevanje.

Napredni alati i tehnike za kreiranje vizualnih elemenata igraju ključnu ulogu u fact-checkingu. Korištenjem odgovarajućih alata za vizualizaciju podataka i primjenom učinkovitih tehnika, moguće je značajno poboljšati transparentnost, objektivnost i razumijevanje financijskih i drugih relevantnih podataka. Edukacija i obuka zaposlenika o korištenju ovih alata dodatno osigurava da organizacije mogu dosljedno proizvoditi visokokvalitetne vizualne prikaze koji olakšavaju provjeru činjenica i komunikaciju s javnošću.

18.2. Integracija interaktivnih vizualizacija u digitalne medije radi poboljšanja angažmana publike

Tehnologija vizualizacija prepoznata je kao snažan alat u obogaćivanju i dopunjavanju sadržaja i njegovoj promociji. S novom obradom i interpretacijom sadržaja mogu se ostvariti nove suradnje s drugim kreativnim industrijama. Tehnologija proširene stvarnosti omogućava suživot tiskanog i digitalnog medija te stvara priliku za suradnju nakladništva i drugih kreativnih industrija.

Interaktivne vizualizacije igraju ključnu ulogu u modernom digitalnom novinarstvu i komunikaciji jer omogućuju dublje razumijevanje složenih podataka i potiču angažman publike. Integracijom ovih

vizualizacija u digitalne medije, publika dobiva priliku aktivno istraživati informacije, što rezultira većom interakcijom i boljom percepcijom sadržaja. Ovo poglavlje istražuje načine integracije interaktivnih vizualizacija u digitalne medije kako bi se poboljšao angažman publike.

U nastavku su dani alati za kreiranje interaktivnih vizualizacija:

JavaScript biblioteke

- **D3.js:** Moćna biblioteka za kreiranje dinamičnih i interaktivnih vizualizacija podataka.
- **Chart.js:** Jednostavna za korištenje, pruža osnovne interaktivne grafove.
- **Plotly:** Omogućuje kreiranje visokokvalitetnih, interaktivnih grafova.

Platforme za vizualizaciju

- **Tableau Public:** Omogućuje kreiranje i dijeljenje interaktivnih vizualizacija.
- **Google Data Studio:** Besplatna platforma za kreiranje interaktivnih izvještaja i dashboardova.
- **Power BI:** Microsoftova platforma za poslovnu inteligenciju koja omogućuje kreiranje interaktivnih vizualizacija.

Integracija vizualizacija u digitalne medije se ostvaruje pomoću:

Web stranice i blogovi

- **Ugradnja interaktivnih vizualizacija:** Korištenje iframe-a ili ugrađenog koda za integraciju vizualizacija iz alata poput Tableau Public ili Google Data Studio.
- **Korištenje JavaScript biblioteka:** Direktna implementacija interaktivnih grafova koristeći biblioteke kao što su D3.js ili Chart.js.

Društveni mediji

- **Interaktivne slike i videa:** Kreiranje interaktivnih slika i videa koji omogućuju korisnicima da istražuju podatke unutar platformi kao što su Facebook i Instagram.
- **Live vizualizacije:** Korištenje live podataka za stvaranje interaktivnih objava na društvenim medijima.

LITERATURA

Antoliš, K., Pačelat, J. (2024) *Razotkrivanje dezinformacija*. Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije. Vol. 30 No. 1.

Amazeen, M. (2016) *Checking the Fact-Checkers in 2008: Predicting Political Ad Scrutiny and Assessing Consistency*. Journal of Political Marketing, 15(4), 433-464.

Amazeen, M. (2017) *Journalistic interventions: The structural factors affecting the global emergence of fact-checking*. Journalism: Theory, Practice & Criticism.

Borel, B. (2017) *The Chicago Guide to Fact-Checking*. University of Chicago Press.

Brandtzaeg, P., B., Følstad, A. A. (2017) *Trust and Distrust in Online Fact-Checking Services*. DOI:10.1145/3122803.

Chan, M. S., Jones, C. R., Hall Jemieson, K., Albarracin, D. (2017) *Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation*. Psychological Science.

Ciboci L., Kanižaj I., Labaš D. (2018) *Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti*. Agencija za elektroničke medije i Unicef.

Elizabeth, J. (2014) *“Who Are You Calling a Fact-Checker?”* American Press Institute. Preuzeto s: <https://www.americanpressinstitute.org/fact-checking-project/fact-checker-definition/>

Dan, V., Ihlen, Ø. (2011) *Framing expertise: a cross-cultural analysis of success in framing contests*. Journal of Communication Management, 15(4), 368-388.

Dejanović R. (2020) *Priručnik za provjeru informacija iz medija*. DZNAP društvo za zaštitu novinarskih autorskih prava, mZagreb.

Graves, L., Nyhan, B., Reifler, J. (2015) *The Diffusion of Fact-Checking; Understanding the growth of a journalistic innovation*. The American Press Institute.

Graves, L., Cherubini, F. (2016) *The rise of fact-checking sites in Europe*. Reuters Institute for the Study of Journalism.

Grbeša Zenzerović M., Vučković M. (2022) *Analiza sadržaja dezinformacija o COVID-U 19 na Facebooku: teme, izvori i diskursi*, GONG; ProFact, Zagreb.

Grmuša, T. Prelog, L. (2020) *Uloga novih tehnologija u borbi protiv lažnih vijesti – iskustva i izazovi hrvatskih medijskih organizacija*, Medijske studije, Vol. 11 No. 22.

Haigh, M., Haigh, T., Kozak, N. (2017) *Stopping Fake News: The Work Practices of Peer-to-Peer Counter Propaganda*. Journalist Studies. DOI: 10.1080/1461670X.2017.1316681.

Ireton, C., Posetti, J. (2018) *Journalism, "Fake news" & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. Pariz: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Jurković I., Dabo K. (2022) *Analiza stavova čitatelja o lažnim vijestima u elektroničkim publikacijama tijekom COVID-19 pandemije*, Communication Management Review, Vol. 07 No. 01.

Krajina, Z., Perišin, T. (2009) *Digitalne vijesti: mediji, tehnologija i društvo*. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja 18 (6 (104)): 935-956.

Marić Tokić S., Skoko I. (2023) *Lažne vijesti kao dio (dez)informacijske strategije s ciljem utjecaja na javno znanje*, South Eastern European Journal of Communication, University of Mostar / Vol. 5, No 1.

Papić, A., Jakopec T., Mičunović M. (2011) *Informacijske revolucije i širenje komunikacijskih kanala: osvrt na divergenciju i/ili konvergenciju medija*. Libellarium 4 (1): 83-94

Saltzis, K., Dickinson, R. (2008) *Inside the changing newsroom: journalists' responses to media convergence*. Aslib Proceedings: New Information Perspectives 60 (3): 216-228.

Tafur, B., Sarkar, A. (2023) *User Perceptions of Automatic Fake News Detection: Can Algorithms Fight Online Misinformation?*

Tandoc, E. Jr., Zheng, W. L., Ling, R. (2018) *Defining „Fake News“*, Digital Journalism 6(2): str. 137-153.

Tomić Z. (2023) *Enciklopedijski rječnik odnosa s javnošću*. SYNOPSIS.

Turčilo L. Obrenović M. (2020) *“Misinformation, Disinformation, Malinformation: Causes, Trends and Their Influence on Democracy”*. Heinrich Böll Stiftung. August 2020.

Walter, N., Cohen, J., Holbert, R. L., Morag, Y. (2019) *Fact-Checking: A MetaAnalysis of What Works and for Whom*. Political Communication, 1-26.

Internetske stranice:

Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation> (pristupljeno 05. 07. 2024.)

Medijska pismenost: <https://www.medijskapismenost.hr/razvoj-fact-checkera-u-svijetu/> (pristupljeno 01. 07. 2024.)

Journalift: <https://journalift.org/bhsc/fact-checking-platforme-kao-izvori-za-novinare-kako-doci-do-neproblematicne-cinjenice/> (pristupljeno 01. 07. 2024.)

Europska komisija: https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation_hr (pristupljeno 02. 07 2024.)

Europska unija: https://commission.europa.eu/topics/strategic-communication-and-tackling-disinformation_hr#paragraph_44120 (pristupljeno 28. 06. 2024.)

Europska unija: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hr/ip_24_3124 (pristupljeno 01. 07. 2024)

Reporters Lab: <https://reporterslab.org/category/fact-checking/> (pristupljeno 05. 07. 2024.)

FactCheck.org: <https://www.factcheck.org/> (pristupljeno 02. 07. 2024.)

Fake News Challenge: <http://www.fakenewschallenge.org/> (pristupljeno 07.07.2024.)

POPIS SLIKA

Slika 1-1. Naslovna stranica FactCheck.org (Izvor: https://www.factcheck.org/ pristupljeno 02. 07. 2024.)	4
Slika 1-2. Lažne vijesti ili fake news (Izvor: <i>Pixabay.com</i>)	7
Slika 2-1. Naslovna stranica PolitiFact-a (Izvor: https://www.politifact.com/ pristupljeno 03. 07. 2024.) ..	15
Slika 3-1. Razne grafičke vizualizacije (Izvor: <i>Pixabay.com</i>)	19
Slika 3-2. Statistički prikaz popularnosti stranaka (Izvor: Dejanović, 2020).....	21
Slika 3-3. Grafički prikaz popularnosti stranaka (Izvor: izradio autor)	21
Slika 12-1. Broj aktivnih fact-checkera (Izvor: https://reporterslab.org/category/fact-checking/ pristupljeno 05. 07. 2024.).....	56
Slika 12-2. Broj aktivnih fact-checkera po kontinentima (Izvor: https://reporterslab.org/category/fact-checking/ , pristupljeno 05. 07. 2024.)	57

PRILOZI

Praktične vježbe i simulacije fact-checking situacija

Zadatak 1.

Dodijeliti polaznicima različite medijske izvještaje i zatražiti od njih da provjere točnost tvrdnji koje su iznesene u izvještaju.

Metodologija:

- Identificirati ključne tvrdnje u izvještaju.
- Pronaći originalne izvore informacija.
- Koristiti alate za fact-checking poput FactCheck.org, Snopes, i Google Fact Check Explorer.
- Dokumentirati proces provjere i rezultate.

Zadatak 2.

Polaznici trebaju analizirati postove na društvenim mrežama (Twitter, Facebook, Instagram) i provjeriti istinitost informacija koje se dijele.

Metodologija:

- Izabrati nekoliko viralnih postova koji sadrže tvrdnje.
- Istražiti izvore informacija koje podržavaju te tvrdnje.
- Koristiti digitalne alate za pretragu slika i video sadržaja (npr. Google Reverse Image Search).
- Izvještavati o nalazima i procesu provjere.

Zadatak 3.

Provoditi istraživački projekt u kojem polaznici identificiraju, analiziraju i dokumentiraju slučajeve dezinformacija u određenoj temi (npr. politika, okoliš, javno zdravstvo).

Metodologija:

- Odabrati temu za istraživanje.
- Prikupiti uzorke dezinformacija kroz različite medijske kanale.
- Analizirati izvor i motive dezinformacija.
- Dokumentirati nalaze i preporučiti strategije za borbu protiv dezinformacija.

Omogućiti polaznicima pristup i obuku za korištenje digitalnih alata za provjeru činjenica:

- Google Fact Check Explorer
- Snopes
- FactCheck.org
- PolitiFact
- Hoaxy za analizu širenja dezinformacija

Pružiti pristup online resursima koji sadrže vodiče i materijale za učenje o fact-checkingu:

- IFCN Code of Principles (International Fact-Checking Network)
- Poynter's Fact-Checking Certification
- Duke Reporters' Lab

Organizirati radionice sa stručnjacima iz industrije fact-checkinga i medija.

- Gostujući predavači dijele svoje iskustvo i metode za provjeru činjenica.
- Polaznici sudjeluju u praktičnim vježbama pod mentorstvom stručnjaka.
- Pitanja i odgovori kako bi se produbilo razumijevanje izazova u fact-checkingu.

Zadatak 4. *New York Times*

Vizualizacija: Interaktivna karta koja prikazuje rezultate izbora po okruzima.

Integracija: Karta je integrirana u članak na web stranici, omogućujući korisnicima da kliknu na različite okruge i istraže rezultate detaljno.

Ishod: Povećana angažiranost korisnika i duže vrijeme provedeno na stranici.

Zadatak 5. *BBC News*

Vizualizacija: Interaktivni grafikon koji prikazuje utjecaj klimatskih promjena na različite regije.

Integracija: Grafikon je podijeljen na društvenim mrežama s pozivom na akciju za interakciju.

Ishod: Visoka stopa dijeljenja i komentara te veći angažman na platformama društvenih medija.

Zadatak 6. *Fact-checking* financijskih izjava

Izjava: "Naša tvrtka je ostvarila rast prihoda od 20% u posljednjem kvartalu."

1. **Prikupljanje podataka:** Pregled godišnjeg i kvartalnog financijskog izvještaja tvrtke.
2. **Križna provjera:** Usporedba s podacima iz nezavisnih financijskih analiza.
3. **Analiza metodologije:** Provjera kako je definiran prihod i kako je mjerena rast.
4. **Kontekstualizacija:** Usporedba s rastom prihoda u prethodnim kvartalima i industrijskim prosjekom.
5. **Zaključak:** Ako podaci potvrđuju izjavu, ocjena je "točno".

Izjava: "Nezaposlenost u našoj zemlji je najniža u posljednjih 50 godina."

1. **Prikupljanje podataka:** Podaci o nezaposlenosti iz državne statističke agencije.
2. **Križna provjera:** Podaci iz međunarodnih organizacija kao što su ILO i Svjetska banka.
3. **Analiza metodologije:** Provjera kako je nezaposlenost mjerena i definisana.
4. **Kontekstualizacija:** Povijesni trendovi nezaposlenosti.
5. **Zaključak:** Ako podaci potvrđuju izjavu, ocjena je "točno".

Alati i resursi za fact-checking

1. **Online baze podataka:** Bloomberg, Reuters, Yahoo Finance.
2. **Vladini izvori:** Baze podataka nacionalnih statističkih agencija.
3. **Akadske i istraživačke institucije:** Izvještaji i studije koje nude nezavisne analize.
4. **Fact-checking organizacije:** FactCheck.org, PolitiFact, Snopes.

Izjava: "Naša tvrtka je ostvarila 15% rast prihoda u posljednjem kvartalu."

1. **Prikupljanje podataka:**
 - Pregled kvartalnog financijskog izvještaja tvrtke.
 - Usporedba s nezavisnim analizama i izvještajima analitičara.
2. **Križna provjera:**
 - Provjera dosljednosti podataka s različitim izvorima.
 - Usporedba s podacima iz prethodnih kvartala.
3. **Analiza metodologije:**
 - Provjera definicije prihoda i računovodstvenih metoda koje su korištene.
4. **Kontekstualizacija:**
 - Analiza industrijskog konteksta i ekonomskih uvjeta.

- Povijesni trendovi prihoda tvrtke.

5. Zaključak:

- Ako podaci potvrđuju izjavu, ocjena je "točno".
- Ako postoje odstupanja, ocjena može biti "djelomično točno" ili "netočno" ovisno o razini odstupanja.

Zadatak 7. Primjeri fact-checkinga u financijskom izvještavanju

Zadatak 7-1. Enron skandal

Kontekst: Enron, nekada jedna od najvećih američkih tvrtki, kolabirala je 2001. godine nakon otkrivanja masivnih računovodstvenih prijevара.

Fact-checking analiza:

- **Problem:** Lažno prikazivanje profita i skrivene obveze.
- **Metodologija:** Korištenje složenih financijskih instrumenata i offshore entiteta za sakrivanje duga.
- **Ishod:** Otkrivanje prijevara dovelo je do bankrota tvrtke i pravnih posljedica za rukovodstvo.

Lekcija:

- **Transparentnost:** Nedostatak transparentnosti u financijskom izvještavanju može imati katastrofalne posljedice.
- **Objektivnost:** Manipulacija podacima i neobjektivnost mogu uništiti povjerenje investitora i drugih dionika.

Zadatak 7-2: Volkswagen emisijski skandal

Kontekst: Volkswagen je 2015. godine uhvaćen u manipuliranju podacima o emisijama svojih vozila.

Fact-checking analiza:

- **Problem:** Namjerno falsificiranje podataka o emisijama kako bi se ispunili regulativni zahtjevi.
- **Metodologija:** Softver instaliran u vozilima koji je varao testove emisija.
- **Ishod:** Kazne, povlačenje vozila, i značajan pad reputacije tvrtke.

Lekcija:

- **Transparentnost:** Manipulacija podacima narušava povjerenje kupaca i regulatora.
- **Objektivnost:** Etika i objektivnost u izvještavanju su ključne za dugoročni uspjeh.

Zadatak 7-3: Toshiba računovodstveni skandal

Kontekst: Toshiba je 2015. godine priznala da je godinama napuhivala svoje profite.

Fact-Checking Analiza:

- **Problem:** Preuveličavanje operativne dobiti.
- **Metodologija:** Prisiljavanje menadžera da lažno prikazuju rezultate.
- **Ishod:** Smjene u upravi, gubitak povjerenja investitora, pad vrijednosti dionica.

Lekcija:

- **Transparentnost:** Lažno prikazivanje rezultata vodi do ozbiljnih posljedica po reputaciju i financijsko stanje tvrtke.
- **Objektivnost:** Pravilno praćenje i izvještavanje o financijskim performansama su ključni za očuvanje povjerenja.

Transparentnost i objektivnost u financijskom izvještavanju su temeljni principi koji osiguravaju vjerodostojnost i povjerenje u financijske informacije. Edukacija kroz primjere fact-checkinga pomaže u razumijevanju važnosti ovih principa i posljedica njihovog kršenja. Implementacija edukativnih strategija kao što su radionice, studije slučajeva, interni revizorski programi i online tečajevi može značajno doprinijeti poboljšanju kvalitete financijskog izvještavanja i osigurati dugoročni uspjeh tvrtki, institucija i organizacija.

PRAKTIČNE VJEŽBE

Cilj praktičnih vježbi je:

- Primjena stečenih znanja na realnim primjerima
- Korištenje predstavljene metodologije za provjeru činjenica
- Razvijanje kritičkog mišljenja i vještina analize informacija.

Koraci za provjeru tekstualnih činjenica:

- Identifikacija izvora informacije
- Uočiti ključne točke / elemente teksta (činjenice na osnovu kojeg je tekst napisan) ili slike
- Odrediti na koji način su elementi povezani (utemeljeno ili indikativno)
- Odrediti kontekst te relevantnost veze i okruženja
- Pretraživanje pouzdanih izvora
- Prikupljanje podataka
- Zaključak

Zadatak 1.

Bitni elementi:

- Naprasno postavljanje 5G antena
- Prijevara stanovništva, nepovjerenje u sustav

Relevantnost veze:

Nepoznat pojam 5G i COVID-19 -> „uobičajena“ prijevara stanovništva

Okruženje:

Alarmantno: potres i pandemija -> plodno tlo za ishitrene zaključke

Smjer istraživanja:

- Što je 5G? Kad su bile prve najave 5G? Kakvo postupanje je bilo s 4G?
- Kako izgleda 5G antena?
- Koji je izvor informacije?

Demantij:

- HAKOM: „Ne postoji znanstveno i stručno utemeljena veza 5G tehnologije, kao niti bilo koje od prethodnih generacija (2G, 3G i 4G), sa širenjem koronavirusa“
- Na slici su uobičajene antene koje su uklonjene zbog nestabilnosti objekta uzrokovanog potresom
- Status 5G implementacije: faza testiranja u HR. „Dodjela radiofrekvencijskog spektra za 5G i komercijalno pružanje 5G usluga očekuje se tek u idućem razdoblju“ (HAKOM)

Indikativno
zaključivanje

Kontekst vrlo upitan

Zadatak 2.

Nije im dugo trebalo da naprave novo HAARP postrojenje u Hrvatskoj! Stanovnici u radijusu od 10ak kilometara se žalilo na čudnu buku i svjetla usred noći pa smo išli malo istraživati i našli smo ga!

Ovaj se nalazi nedaleko od Udbine duboko u šumi i niknuo je od nikud. Prošli put kada smo našli HAARP su brzo ga pobrisali sa satelitskih snimaka a nitko od naših čitatelja se nije uspio probiti do samog mjesta na kojem se nalazi. ... Prikaži više

Bitni elementi:

- Naprasno postavljanje HAARP antena
- Prevara stanovništva

Relevantnost veze:

Nepoznat pojam Haarp -> „uobičajena“ prijevara stanovništva

**Indikativno
zaključivanje**

Okruženje:

Alarmantno: nedavni potresi, klimatske promjene -> plodno tlo za ishitrene zaključke.

Kontekst vrlo upitan

Smjer istraživanja:

- Što je Haarp?
- Kako izgleda Haarp postrojenje?
- Kako izgleda okruženje krajolika Udbine?

Rezultat:

- Google search image -> pokazuje nekoliko različitih inozemnih stranica s istom slikom.
- Daljnja pretraga ukazuje na: HAARP Ionospheric and Radio Science Laboratory, Alaska
- Relevantan izvor: Haarp sa zemlje u ionosferu šalje valovi visoke frekvencije, te se time ona zagrijava. Zagrijevanjem ionosfere mijenja se njena vodljivost te zbog toga struja nabijenih čestica počinje proizvoditi valove ekstremno niskih frekvencija (ELF) koji se mogu detektirati. Nikakav utjecaj na zdravlje i klimu (Meteoinfo, <https://haarp.gi.alaska.edu/publications/>)

U nastavku su izdvojene slike koje potvrđuju da tvrdnja nije istinita.

В различных источниках вы могли видеть её с такого ракурса - поле с множеством высоких антенн, направленных в небо:

Система HAARP, фото с сайта gunsfriend.ru

Но не так страшен черт, как его показывают по РЕН-ТВ. Я представлял себе многокилометровые пространства с антеннами, способными повлиять на погоду в любой точке мира. И каково было мое удивление, когда я нашел HAARP на спутниковых картах.

Система HAARP, скриншот с карт Google

SIMULACIJE FACT-CHECKING SITUACIJA+

Simulacije fact-checking situacija su vrlo korisne aktivnosti za treniranje i obrazovanje onih koji se bave provjerom činjenica. Ove simulacije omogućuju polaznicima suočavanje s izazovima koji se mogu pojaviti u stvarnom svijetu i razviju vještine potrebne za učinkovitu provjeru činjenica.

Radni zadatak:

- Rad u grupama od 2-3 ljudi.
- Koristeći predstavljenu metodologiju, pokušati odrediti da li je priča
 - a) lažna
 - b) istinita ili
 - c) mješavina istine i laži.

Primjer 1.

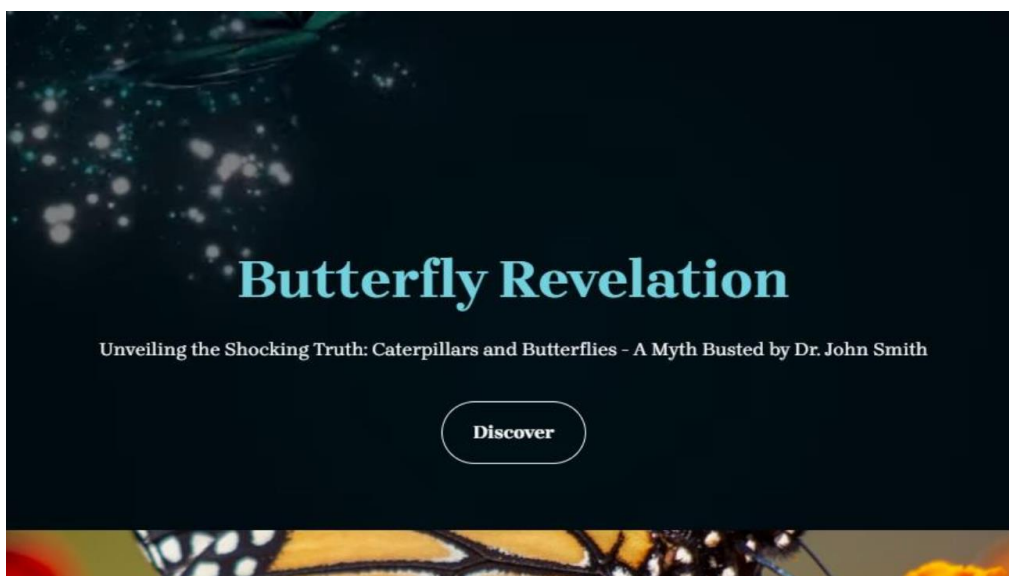
Nevjerojatno otkriće: Gusjenice se više ne pretvaraju u leptire!

U šokantnom preokretu, novo istraživanje objavljeno u renomiranom časopisu "Science Today" tvrdi da gusjenice zapravo nikada ne postaju leptiri. Prema dr. Johnu Smithu sa Sveučilišta u Watsworthu, dosadašnja znanost o metamorfozi bila je potpuno pogrešna ili je zastarjela.

"Naši rezultati pokazuju da gusjenice jednostavno nestaju, a leptiri se rađaju iz posebnih 'leptirskih jaja' koja su se prethodno pogrešno smatrala dijelom procesa metamorfoze," izjavio je dr. Smith. Ova radikalna teorija temelji se na opsežnim laboratorijskim eksperimentima i promatranjima.

Prema izvješću, gusjenice nikada ne stvaraju čahure, već ih insekti koji već postoje zamjenjuju. Tim istraživača tvrdi da je ovo otkriće revolucionaliziralo naše razumijevanje biologije i evolucije insekata.

Reference: Smith, J. (2024). "The Metamorphosis Myth: Caterpillars and Butterflies". Science Today, 58(3), 102-114.

Primjer 2.

Zbunjujući podaci: Jesu li klimatski modeli dovoljno precizni?

Novo istraživanje izazvalo je pomutnju među znanstvenicima koji se bave klimatskim promjenama. Prema članku objavljenom u časopisu "Environmental Dynamics", neki klimatski modeli možda nisu potpuno točni. Dr. Emily Roberts sa Sveučilišta Northbridge ističe da su određeni podaci o temperaturi i razinama CO₂ u atmosferi nedosljedni.

"Klimatski modeli koje koristimo možda ne prikazuju pravu sliku klimatskih promjena," izjavila je dr. Roberts. Istraživanje sugerira da neki modeli pokazuju veće varijacije temperature nego što se prethodno mislilo, što dovodi u pitanje njihovu pouzdanost.

Iako ovo istraživanje ne negira postojanje klimatskih promjena, otvara prostor za daljnje analize i prilagodbe u metodologijama koje se koriste. Znanstvena zajednica pozvana je na oprez i preispitivanje trenutnih modela kako bi se osigurala točnost predviđanja.

Reference: Roberts, E. (2024). "Reevaluating Climate Models: A Call for Caution". Environmental Dynamics, 47(2), 150-165.

Primjer 3.

Provjera točnosti slika putem Google Images je koristan alat za fact-checking jer omogućava identifikaciju izvora slike i pronalaženje drugih konteksta u kojima se ta slika pojavljuje.

1. Korištenje Google Reverse Image Search

Google Reverse Image Search omogućava pretragu koristeći sliku umjesto teksta.

Koraci:

- Pristupite Google Images: Idite na Google Images.
- Kliknite na ikonu kamere: Ovo vam omogućava učitavanje slike ili lijepljenje URL-a slike.
- Učitajte sliku ili unesite URL:
- Učitajte sliku: Ako imate sliku na svom uređaju, možete je učitati.
- Unesite URL: Ako je slika online, možete unijeti URL slike.

Google će prikazati rezultate pretrage koji uključuju:

Vizualno slične slike: Prikaz sličnih slika koje se nalaze na internetu.

Web stranice koje sadrže sliku: Lista stranica koje koriste istu ili sličnu sliku.

Provjera:

Identifikacija izvora: Pregledajte različite izvore koji koriste tu sliku kako biste pronašli originalni izvor.

Kontekst upotrebe: Pogledajte kako se slika koristi u različitim kontekstima da biste utvrdili je li slika autentična ili je manipulirana.

Datum objave: Pokušajte pronaći najraniji datum objave slike kako biste odredili kada se slika prvi put pojavila.

Neke slike mogu biti manipulirane ili fotoshopirane. Postoje alati koji pomažu u otkrivanju takvih manipulacija.

Alati:

- FotoForensics: FotoForensics omogućava analizu slike kako bi se otkrile moguće manipulacije.
- Image Edited: Ovaj alat može identificirati da li je slika uređena koristeći različite metode.